

Ե Ր Ե Վ Ա Ն Ի Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Մ Ա Լ Ս Ա Ր Ա Ն

ՄԱՐՏԻՆՅԱՆ ԻՆԳԱ ՎԱՀՐԱՄԻ

ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԻՆՔՆԱԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՄԱՑԱՆՑԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐՈՒՄ (2010-2016 ԹԹ.)

Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ժ. 01. 06 - «Ժուռնալիստիկա» մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար

Գիտական ղեկավար՝
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Մարտիրոսյան Նաղաշ Նարինբեկի

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ն Ե Ր Ա Ծ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն	4
Գ Լ ՈՒ Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն	
ՆՈՐ ՄԵԴԻԱՄԻՋԱՎԱՅՐ. ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ	
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ	18
1.1 Համացանցի կարգավորման միջազգային փորձը.....	18
1.2 Համացանցային ռեսուրսների դասակարգումը և առցանց լրատվամիջոցների սահմանման հիմնախնդիրը	28
1.3 Ավանդական և նոր մեդիա. մրցակցություն և համակեցություն	32
1.4 Ֆինանսական բաղադրիչը՝ առցանց լրատվամիջոցների բովանդակային ուղղվածության կարևոր կողմնորոշիչ.....	36
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ	38
Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Կ Ր ՈՐ Դ	
ԻՆՔՆԱԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ. ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԶԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ	41
2.1 ԶԼՄ ինքնակարգավորման մեխանիզմները Հայաստանում.....	43
2.2 Լրագրողական կազմակերպություններ.....	53
2.3 Էթիկական խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում	58
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ	64
Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր ՈՐ Դ	
ՀԱՄԱՑԱՆՑԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ.	
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ՀԱՅ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	65
3.1 Հեղինակային իրավունքի պաշտպանության հիմնախնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում.....	65
3.1.1 Խնդրի իրավական լուծման ուղենիշները.....	67
3.1.2 Լուրերը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չեն.....	69
3.1.3 Ստեղծագործության ազատ օգտագործման խնդիրը և «նպատակն արդարացնող ծավալով» եզրույթի սահմանումը.....	71

3.1.4 Մամուլի տեսությունները՝ օրենքում փոփոխություններ կատարելու պատճառ.....	74
3.1.5 Հարցազրույցը՝ երկուստեք հեղինակային իրավունքի օբյեկտ.....	78
3.1.6 Լրատվամիջոցներն ընդդեմ լրատվամիջոցների. Հեղինակային իրավունքի պաշտպանության դատական պրակտիկան.....	80
3.2 Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման խնդիրը առցանց մեդիայում	81
3.2.1 Հիմնախնդրի կարգավորման միջազգային և հայկական փորձը.....	84
3.2.2 Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման ուղիները.....	89
3.3 Անանուն աղբյուրները առցանց լրատվամիջոցներում և դրանց բացահայտման հիմնախնդիրը.....	90
3.3.1. Տեղեկատվական աղբյուրների հետ աշխատանքի իրավական կարգավորման միջազգային և հայկական փորձը.....	93
3.3.2 Գաղտնիք հանդիսացող տեղեկությունների հրապարակման խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում.....	100
3.4. Պատվի և արժանապատվության պաշտպանության խնդիրը հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում.....	106
3.5 Քրեական «քրոնիկոնը» և իրավական գնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում.....	119
3.6 Խոսքի ազատության սահմանափակումները, անձնական կյանքի գաղտնիության խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում.....	123
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ.....	131
Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ե Ր	133
Օ Գ Տ Ա Գ Ո Ր Ծ Ա Ծ Գ Ր Ա Կ Ա Ն ՈՒ Թ Յ Ա Ն Ց Ա Ն Կ	136

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

20-րդ դարը հեղափոխական կարելի է անվանել առնվազն հաղորդակցության միջոցների կտրուկ զարգացման առումով, իսկ համացանցի զանգվածային հասանելիությունը կանխորոշեց 21-րդ դարի մարդու կենսակերպը և աշխարհի նորացող կերտվածքը: Այսօր արդեն ամբողջ աշխարհում խոսվում է նոր տեխնոլոգիաներից կախվածության մասին: Արևմտյան փորձագետները հիմնականում շոշափում են ավանդական մեդիայի՝ նոր մեդիայի օգտատերերին տրամադրած օպերատիվ տեղեկատվության կիրառության հնարավորությունները և դրանց հավաստիության խնդիրները, իսկ ռուսաստանցի փորձագետներն իրենց հերթին անդրադառնում են թվայնացման հետևանքով «ինքնատեղեկացվող հասարակության դարաշրջանի» գոյությանը, որտեղ տեղեկատվության աղբյուրի դերում կարող է լինել ցանկացած համացանցային օգտատեր:

Աշխատանքում հիմնականում անդրադարձել ենք նոր մեդիամիջավայրի առանձնահատկություններին, ինքնակարգավորման նորահայտ և գործող սկզբունքներին, փոփոխվող տեխնոլոգիական աշխարհում Հայաստանի մեդիամիջավայրի զարգացման միտումներին և առկա խնդիրներին, տեղեկատվության ահռելի հոսքից տուժող սպառողին՝ «տեղեկատվական աղբից» պաշտպանելու միջազգային և ազգային էթիկայի սահմանված նորմերին, դրանց կիրառման անհրաժեշտությանը և չկիրառման հնարավոր հետևանքներին: Փորձել ենք սահմանել և ներկայացնել առաջարկություններ տեղեկատվական միջավայրում ծագող վտանգների չեզոքացման, միջազգային համադրելի փորձի կիրառման և ինքնակարգավորվող մեխանիզմների ուժեղացման վերաբերյալ:

Համացանցային լրատվամիջոցներում առկա էթիկական և իրավական հիմնահարցերը դիտարկել ենք թե՛ պրակտիկ լրագրության, թե՛ գիտական տեսանկյուններից՝ համադրելով դրանք միջազգային փորձի հետ, հաշվի առնելով հայկական միջավայրի առանձնահատկությունները: Այսպիսով, բազմաթիվ խնդիրների չմշակվածությամբ պայմանավորված՝ ոլորտում առկա է մեթոդաբանական և իմացաբանական շփոթ, մոտեցումների, դասակարգման սկզբունքների խնդիրներ,

համացանցային լրագրողների պատրաստման և ոլորտի իրավաթիկական կարգավորման դժվարություններ:

Այսօր համացանցը Հայաստանում հիմնական տեղեկատվական աղբյուրներից է, քաղաքական, քաղաքացիական շարժումների յուրատեսակ հարթակ, որին ակտիվորեն ինտեգրվել են սոցիալական ցանցերը և բլոգները: և տեղեկատվական դաշտում շահում են այն ավանդական ՁԼՄ-ները, որոնք ոչ միայն չեն անտեսում այլընտրանքային մեդիան, չեն ընկալում այն որպես մրցակից, այլ փորձում են օգտագործել իրենց ամենօրյա աշխատանքում: Հայկական առցանց ՁԼՄ-ները և այլընտրանքային մեդիան գնում են դեպի միասնական տեղեկատվական դաշտի ստեղծում. սա է վերջին տարիների ցանցային հիմնական միտումներից մեկը:

Թեմայի արդիականությունը՝ պայմանավորված է հայաստանյան զանգվածային լրատվության դաշտում լրատվական կայքերի դերակատարման շարունակական աճով, համացանցային ՁԼՄ-ների նկատմամբ հասարակական հետաքրքրության և վստահության ամրապնդմամբ, ինչպես նաև մինչ օրս ՁԼՄ-ների գործունեության վրա ուղղակիորեն ու անուղղակիորեն ներգործող խնդիրների բազմազանությամբ, դրանց լուծման տարատեսակ ուղիների քննարկմամբ:

Հիմնախնդրի գիտական մշակվածությունը: Համացանցային ՁԼՄ-ների տեսագործառական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունները վերաբերում են առավելապես վերջին 10-15 տարիներին՝ պայմանավորված ոլորտի աննախադեպ զարգացմամբ: Ընդ որում՝ արևմտյան գիտական շրջանակներում բավական հարուստ գրականություն կա համացանցային լրատվական դաշտի առանձին բնութագրիչների վերաբերյալ՝ տեղեկատվական հասարակության ձևավորումից մինչև համացանցային ՁԼՄ-ների լսարան, աշխարհագրական սփռման և բովանդակության ընդլայնման հնարավորություններ (Մ. Մ. Լուկինայի և Ի. Դ. Ֆոմիչևայի հեղինակած ուսումնական ձեռնարկ¹), լրագրության փոխակերպումների և համացանցային լրագրողի մասնագիտական առանձնահատկություններ և այլն: ԱՄՆ-ում, Ասիայում, Լատինական Ամերիկայում ու Եվրոպայում արված ուսումնասիրությունների հիման վրա տեղեկատվական հասարակության համակարգային տեսությունը և համացանցի

¹ Ст"у **Лукина М.**, Фомичева И., СМИ в пространстве Интернета, Москва, Изд. фак. журналистики МГУ 2005, стр. 89

ազդեցությամբ ձևավորված նոր սոցիալ-տնտեսական իրողությունները յուրօրինակ մեկնաբանություն են գտել ժամանակակից խոշորագույն սոցիոլոգ Մ. Կաստելսի նշանավոր եռահատոր աշխատության մեջ առաջին հատորում, որը կոչվում է «The rise of network society» («Ցանցային հասարակության ծագումը»)²: Օրինակ՝ համացանցային լրագրության տեսության ձևավորման առաջին փորձերից մեկը ֆրանսիացի լրագրող Ռոլանդ դե Վոլկի «Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information»³ («Օնլայն ժուռնալիստիկայի ներածություն. նորությունների և տեղեկատվության հրապարակումը») գիրքն է՝ հրատարակված 2000-ին, ուր հեղինակն անդրադառնում է համացանցային լրագրողին անհրաժեշտ հմտություններին՝ սկսած որոնման ծառայություններն օգտագործելուց մինչև համացանցում լրագրության հիմունքների պահպանումն ու ձևափոխումը: Հայաստանում առցանց զանգվածային լրատվամիջոցների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները հիմնականում առնչվում են վերջին 5 տարիներին, բացառությամբ մի քանի հրատարակության: Առաջին քայլերից մեկը եղել է 2003-ին Ռ. դե Վոլկի «Օնլայն ժուռնալիստիկա» աշխատության թարգմանությունը⁴: Հայաստանում համացանցային ՋԼՄ-ների հանդեպ գիտական շրջանակների հետաքրքրվածությունն աշխուժացավ 2009-ին ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի հիմնադրման տասնամյակին նվիրված «Լրագրողական կրթության ապագան Հայաստանում»⁵ խորագրով գիտաժողովի շնորհիվ, որտեղ ելույթ ունեցողները հանդես եկան նոր մեդիաոլորտի ձևավորմանը համապատասխան կրթական առանձնահատկությունների վերաբերյալ զեկուցումներով (գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածուն լույս է տեսել 2010թ.): 2012-2013թթ. «Լրագրողներ հանուն ապագայի» հասարակական կազմակերպության նախաձեռնությամբ հրատարակվել են «Ազատ գոտի կամ էլ. Հայաստան»⁶ և «Լավագույնը ցանցում»⁷

² Տե՛ս **Castells M.**, The rise of network society, second edition, Singapore, Markono Print Media Pte, 2010 pp. 625

³ Տե՛ս **De Wolk R.**, Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information, Boston, Allyn and Bacon 2001, pp. 200.

⁴ Տե՛ս **Դե Վոլկ Ռ.**, Օնլայն ժուռնալիստիկա (խմբ. Ա.Ս. Մկրտչյան), Երևան, Ոսկան Երևանցի 2003, էջ 200:

⁵ Ժուռնալիստիկա (Տեսության և պատմության հարցեր) Պրակ Ի//, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2010, 222 էջ:

⁶ Ազատ գոտի կամ էլ. Հայաստան (լրագրողական ուսումնասիրություններ), Երևան, Ասողիկ, 2012, 100 էջ:

ուսումնասիրությունները, որոնցում հեղինակների խումբը հանդես է գալիս համացանցի տարածման արդյունքում որոշ ասպարեզներում տեղի ունեցած ձևափոխությունների, ինչպես նաև լրագրողներին՝ ցանցում լրատվական գործունեություն իրականացնելու համար տեսական և գործնական որոշ գիտելիքների մեկնաբանություններով:

Վերջին տարիներին մի շարք գիտական հետազոտություններ են արվել համացանցի, առցանց մամուլի, մեդիամիջավայրի հիմնախնդիրների վերաբերյալ, որոնցից կառանձնացնեինք Ա. Ավետիսյանի «Համացանցային զանգվածային լրատվամիջոցների ձևավորումը և զարգացումը Հայաստանում»⁸, Լ. Խաչիկյանի «ՀՀ ավանդական զանգվածային լրատվամիջոցների գործունեության հիմնախնդիրները նոր մեդիայի զարգացման պայմաններում»⁹, Ա. Խաչատրյանի «Կոնվերգենցիայի գործընթացը ԶԼՄ-ների համակարգում և նրա ազդեցությունն արդի հայ լրագրության վրա»¹⁰, Դ. Ալավերդյանի «Տեղեկատվական պատերազմներ. լուսաբանման հայկական փորձը»¹¹ թեկնածուական ատենախոսությունները, Ս. Մարտիրոսյանի փորձագիտական հրապարակումները և այլն:

Համացանցային լրատվամիջոցների իրավական և էթիկական հիմնախնդիրների առումով հարկ է առանձնացնել 2012-ին ԵՊՀ Ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի կողմից տպագրության երաշխավորված «Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ»¹² միջազգային միջբուհական գիտաժողովի նյութերի ժողովածուն՝ Ն. Մարտիրոսյանի խմբագրությամբ:

Լրագրողական էթիկայի ուսումնասիրության առումով արժեքավոր են Շ. Դոյդոյանի, Վ. Պետրոսյանի աշխատությունները: Շ. Դոյդոյանի «ԶԼՄ և օրենսդրություն» գրքում ներկայացվում են խոսքի և մամուլի ազատության սահմանադրական երաշխիքների, խոսքի ազատության ազգային և միջազգային

⁷ Լավագույնը ցանցում. առցանց լրագրողի ուղեցույց (խմբ.՝ Սուրեն Դեհերյան), Երևան, Ասողիկ, 2013, 125 էջ:

⁸ Պաշտպանությունը կայացել է 2016թ-ին:

⁹ Պաշտպանությունը կայացել է 2016թ, դեկտեմբերի 21-ին:

¹⁰ Պաշտպանությունը կայացել է 2017թ հունիսի 21-ին:

¹¹ Պաշտպանությունը կայացել է 2011թ-ին:

¹² Տե՛ս Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ//, Երևան, «Հայկական օն-լայն լրատվամիջոցների և լրագրողների ասոցիացիա» 2012, էջ 50-53:

իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների, խոսքի ազատության չարաշահման համար նախատեսվող պատասխանատվության, ինչպես նաև «տեղեկատվության ազատություն» հասկացության և նշանակության, տեղեկություն ստանալու կարգերի, պայմանների, իրավունքի խախտման բողոքարկման մեխանիզմների և իրավական պատասխանատվության մասին հիմնավոր գիտելիքներ¹³: Աշխատանքում քննվող յուրաքանչյուր հարցի հեղինակը մոտեցել է թե՛ իրավական կարգավորման, թե՛ ինքնակարգավորման տեսանկյունից: Այս մասին առավել մանրամասն կանդրադառնանք մեր աշխատության երրորդ գլխում:

Ինքնակարգավորման հիմնախնդիրներին անդրադարձել է նաև Վ. Պետրոսյանը¹⁴: Ուշագրավ են նաև հեղինակի մի շարք գիտական հոդվածները: Թեև Վ. Պետրոսյանի աշխատանքում ներկայացված են համացանցային լրագրության առաջացման հետ ի հայտ եկած նոր մարտահրավերներն ու խնդիրները, ինքնակարգավորման ուղղությամբ վերջին տարիներին իրականացված քայլերը, սակայն ասելիքը ամենևին էլ սպառված չէ, քանի որ երկրում ստեղծված նոր մեդիամիջավայրը, պայմանները լրատվամիջոցներին թելադրում են նոր աշխատելաոճ, հետևաբար՝ առաջ են գալիս նոր էթիկական խնդիրներ և վիճահարույց հարցեր:

Արտերկրի գիտական շրջանակներում համացանցային լրատվամիջոցների էթիկական և իրավական խնդիրները լայնորեն ուսումնասիրվել են, և հարուստ գրականություն կա: Այսպես՝ կառանձնացնեինք 2006-ին Տապաս Ռեյի հրապարակած «Online Journalism: A Basic Text»¹⁵ («Առցանց լրագրություն. հիմնարարային տեքստ») ծավալուն աշխատությունը, որտեղ հեղինակը ներկայացնում է համացանցում լրագրողի աշխատանքի բոլոր կողմերը՝ առաջիններից մեկն անդրադառնալով նաև էթիկական ու իրավական հարցերին: Հետաքրքիր էր ուսումնասիրել նաև արտասահմանյան կրթական հաստատություններում, բուհերում ընդունված ձեռնարկները, մասնավորապես՝ NPR-ի լրագրողների էթիկայի ձեռնարկը¹⁶, Wisconsin-

¹³ Տե՛ս Շուշան Դոյդոյան, ԶԼՄ և օրենսդրություն, Երևան, 2007թ:

¹⁴ Տե՛ս Վարդուհի Պետրոսյան, Ժոռնալիստական էթիկա, հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, Երևան, 2012թ:

¹⁵ Տե՛ս Tapas R., Online Journalism: A Basic Text, Cambridge University Press India 2006, pp. 284.

¹⁶ <http://ethics.npr.org/tag/social-media/>

Madison համալսարանի ուսումնասիրությունը գլոբալ մեդիայի էթիկայի¹⁷ մասին և այլն: Նշանակալի էր նաև ԵԱՀԿ-ի կողմից հրատարակված ուղեցույցը առցանց մեդիայի ինքնակարգավորման մասին¹⁸, որտեղ քննության է առնվում, թե ինչպես կարող են ինքնակարգավորման մեխանիզմները պաշտպանել մեդիան թվային աշխարհում: Հեղինակները փորձում են պատասխանել ամենակարևոր հարցերին՝ ով պետք է հետևի էթիկայի կանոններին առցանց մեդիայում, որքանով են լրագրության էթիկայի հայտնի կանոնները հարմարեցված համացանցային մեդիամիջավայրին, ինչ մարտահրավերներ կան այս ոլորտում, ինչպես է քաղաքացիական հասարակությունը հզորանում և պատասխանատվություն պահանջում առցանց լրատվամիջոցներից:

Իսկ ռուսալեզու գրականությունից բավականին ուսուցողական և օգտակար է «Этика: Энциклопедический словарь» գիրքը¹⁹, ինչպես նաև Դ. Ավրամովի «Լրագրողների մասնագիտական էթիկան» գիրքը²⁰, որը համակարգված և ամբողջական ուղեցույց է ուսանողների, դասախոսների, լրագրողների համար: Հեղինակն անդրադառնում է ինչպես ռուսական մամուլի փորձին հատկապես վերջին տարիներին, էթիկական խնդիրներին, լրագրողի գործունեության արդյունքում ծագած մի շարք խնդիրների, այնպես էլ տարբեր երկրներում ընդունված էթիկական կանոնագրերին: Գ. Լազուտինայի աշխատանքում²¹ ինքնակարգավորումը ներկայացված է կյանքի տարբեր ասպարեզներում՝ դիտարկելով այն բարոյականության, նոր արժեքների և մասնագիտական էթիկայի տեսանկյունից:

Զուտ համացանցային ԶԼՄ-ների ինքնակարգավորման մասով արժեքավոր է «Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ» գիրքը²², որտեղ ուսումնասիրված է Եվրամիության երկրների փորձը և ինքնակարգավորման մեխանիզմները՝ կապված լրագրության ասպարեզում նոր միտումների հետ, ինչպես նաև «Media regulation in the Internet age»²³, «The death of media regulation in the age of the internet»²⁴

¹⁷ <https://ethics.journalism.wisc.edu/resources/global-media-ethics/>

¹⁸ <http://www.osce.org/fom/99560?download=true>

¹⁹ Апресян Р. Г., Гусейнов А. А., Этика: Энциклопедический словарь, М., 2001, 308с

²⁰ Авраамов Д. С., Профессиональная этика журналиста, М., 1999.

²¹ Лазутина Г. В., Профессиональная этика журналиста, М., 2002, 206 с.

²² Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ / Ред. А.Улен и М.Стоун. - Вена: Представитель ОБСЕ по вопросам свободы СМИ, 2013. - 130 с.

²³ <http://www.euractiv.com/section/digital/linksdossier/media-regulation-in-the-internet-age/#ea-accordion-positions>

աշխատությունները: Եթե էթիկական հիմնահարցերը դիտարկելու առումով ուղենշային են արտերկրում հայտնի մեխանիզմները, էթիկայի կանոնագրերը, օրինակ՝ միջազգային և տեղական մի շարք կազմակերպությունների ավելի քան 400 հազար լրագրողների կողմից ընդունված էթիկայի սկզբունքները²⁵, ապա իրավական առումով՝ օրենքները, որոշումները, դատական նախադեպերը, առանձին խնդիրների վերաբերյալ տարբեր երկրներում առկա իրավակարգավորումները, մոտեցումները: Այս մասին առավել մանրամասն խոսվում է աշխատանքի 2-րդ և 3-րդ գլուխներում: Նշանակալի է նաև ՁԼՄ-ների գործունեության կարգավորման իրավական խնդիրների քննարկումը Ա. Հովհաննիսյանի ուսումնասիրություններում: Դրանք լուսաբանված են 2010-ին լույս տեսած «Չանգվածային լրատվության միջոցները և նրանց խնդիրների կարգավորումը օրենսդրությամբ»²⁶ գրքում, «Հեղինակային իրավունքի և մտավոր սեփականության պաշտպանության խնդիրները Հայաստանի համացանցային ՁԼՄ-ներում» (2012)²⁷ և «Օգտատերերի մեկնաբանությունների համար առցանց լրատվական միջոցների պատասխանատվության հիմնախնդիրները ՀՀ-ում» (2015)²⁸ հոդվածներում, բազմաթիվ ելույթներում, հարցազրույցներում:

Ուսումնասիրության առարկան Հայաստանի համացանցային զանգվածային լրատվամիջոցներն են, դրանց դասակարգման, համացանցում լրատվական բովանդակություն արտադրողների և սպառողների, մասնավորապես՝ նրանց միջև ծագող փոխհարաբերությունների իրավական և էթիկական կարգավորման առանձնահատկությունները:

²⁴ <http://www.nyujlpp.org/wp-content/uploads/2012/11/Steve-Mitra-The-Death-of-Media-Regulation-in-the-Age-of-the-Internet.pdf>

²⁵ http://ethicnet.uta.fi/international/international_principles_of_professional_ethics_in_journalism

²⁶ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Չանգվածային լրատվության միջոցները և նրանց խնդիրների կարգավորումը օրենսդրությամբ, խմբ.՝ Լիանա Մարության, Կատյա Քրիստինա Պլատե, Երևան, «Կոնրադ Ադենաուեր» հիմնադրամ, 2010, էջ 8 (58 էջ):

²⁷ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Հեղինակային իրավունքի և մտավոր սեփականության պաշտպանության խնդիրը Հայաստանի համացանցային ՁԼՄ-ներում // Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ/, Երևան, «Հայկական օն-լայն լրատվամիջոցների և լրագրողների ասոցիացիա» 2012, էջ 50-53:

²⁸ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Օգտատերերի մեկնաբանությունների համար առցանց լրատվական միջոցների պատասխանատվության հիմնախնդիրը ՀՀ-ում // Պետություն և իրավունք 1 (67), 2015, էջ 6-13:

Հաշվի առնելով ընտրված թեմայի գիտագործնական նշանակությունը և դրա մշակվածության ժամանակակից փուլը՝ **մեր հետազոտության նպատակն է** գիտաքննորեն ներկայացնել Հայաստանում համացանցային լրատվամիջոցների կարգավորման և ինքնակարգավորման մեխանիզմները, դրանց առնչվող հիմնախնդիրները, նախանշել լուծման հնարավոր ուղիները՝ մեկ ամբողջական աշխատանքով ներկայացնելով իրավական և էթիկական հիմնահարցերի բազմաթիվ բաղադրարարների առանձնահատկությունները:

Նպատակին համապատասխան՝ ատենախոսության մեջ առաջադրվել են **հետևյալ խնդիրները.**

1. Ուսումնասիրել նոր մեդիամիջավայրի առանձնահատկությունները, հնի հետ տարբերությունները և զարգացման հնարավորությունները,

2. Ներկայացնել նոր մեդիամիջավայրի ինքնակարգավորման մեխանիզմները, առկա խնդիրները, քննել, թե որքանով են այդ մեխանիզմները նպաստում դաշտի ինքնակարգավորմանը,

3. Ուսումնասիրել համացանցային լրատվության ոլորտում ծագող իրավահարաբերությունները,

4. Պարզել համացանցային տիրույթում լրատվամիջոցների և հանրության օրենսդրական պաշտպանվածությունը,

5. Դիտարկել միջազգային ընդունված չափանիշների կիրառման հնարավորությունները հայկական մեդիա միջավայրում,

6. Վերլուծել համացանցային լրատվության ոլորտում իրավական ու էթիկական կարգավորման մեխանիզմների կիրառման արդյունավետությունը և փոփոխություններ անելու անհրաժեշտությունը:

Գիտական նորույթը: Տեսական և փորձարարական ծավալուն հետազոտության հիման վրա ներկայացրել ենք համապարփակ, արդիական և հնարավորինս ամբողջական ուսումնասիրություն նոր մեդիայի ստեղծման ժամանակագրության և զարգացման հեռանկարների, հիմնախնդիրների մասին: Ի մի ենք բերել փորձագիտական և գիտական, ինչպես նաև մասնագիտական շրջանակներում

քննարկվող, տարածված և վիճելի դրույթները, փորձել ենք գտնել ընդհանուր և ընկալելի լուծումներ:

Ուսումնասիրության մեթոդը: Իրականացրել ենք տեսական և գործնական լայնածավալ հետազոտություն Հայաստանի առցանց ԶԼՄ-ների տարբեր բնութագրերի վերաբերյալ: Մասնագիտական գրականության վերլուծության հիման վրա ուսումնասիրվել և գիտական քննությամբ ներկայացվել են համացանցային լրատվամիջոցների փոխհարաբերությունների իրավական և էթիկական կարգավորման առանձնահատկությունները: Կիրառել ենք համեմատական և վերլուծական մեթոդները, անհրաժեշտության դեպքում՝ դրանք համադրել:

Ուսումնասիրության տեսական և գործնական արժեքը: Ներկայացվել են Հայաստանի համացանցային ԶԼՄ-ների կազմավորման, զարգացման ամբողջ գործընթացը և համացանցային զանգվածային լրատվության ոլորտին առնչվող էթիկական և իրավական հիմնախնդիրներն ու երևույթները մեկ ամբողջական ուսումնասիրության շրջանակներում: Աշխատանքը օգտակար կարող է լինել տեղեկատվական դաշտում կատարվող ուսումնասիրությունների, գործնական պարապմունքների համար, տրամադրել փաստական հարուստ նյութ: Հետազոտության տարբեր բաժիններում առաջ քաշված դրույթները կարող են գործածվել ոլորտի հետազոտողների կողմից գիտական աշխատանքներում, որպես ինքնուրույն ձեռնարկ՝ կիրառվել լրագրողի մասնագիտությամբ ուսումնառողների դասավանդման նպատակով: Հետազոտությունը կարող է պրակտիկ հետաքրքրություն ներկայացնել նաև գործող համացանցային լրատվամիջոցների խմբագիրների և լրագրողների, ինչպես նաև այն մարդկանց համար, որոնք նախատեսում են սեփական լրատվական կայքը ստեղծել:

Ատենախոսության հիմնական բովանդակությունը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից: **Առաջին գլխում՝ «Նոր մեդիամիջավայր. առանձնահատկություններ և հիմնախնդիրներ»,** ներկայացրել ենք տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաները համացանցի դարաշրջանում, «նոր մեդիա» հասկացությունը, դրա հնարավորությունները: Եթե արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ հենց սկզբից առցանց

լրատվամիջոցները դիտարկվել և դասակարգվել են որպես ՁԼՄ-ի առանձին տեսակ՝ հիմնականում հանդես գալով «նոր մեդիա» (new media) անվամբ, ապա հետխորհրդային տարածաշրջանում երկար ժամանակ քննարկվում էր առցանց լրատվական կայքերին առանձին լրատվամիջոցի կարգավիճակ տալու հարցը: Աշխատանքում ներկայացնում ենք առցանց լրատվամիջոցների սահմանման վերաբերյալ առկա հակասական տեսակետները և տարբեր երկրների փորձը: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, ապա «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքն առցանց լրատվամիջոց է համարում որոշակի հասցե ունեցող, անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ թարմացման պարբերականությունից, պահման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից: Խնդիրն այն է, որ դատելով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ տրված սահմանումից՝ կարելի է եզրակացնել, որ բլոգները, սոցիալական ցանցերում առկա էջերը գտնվում են նույն օրենսդրական դաշտում ավանդական լրատվական գործակալությունների և համացանցային պարբերականների հետ: Կարծում ենք՝ առցանց լրատվության միջոցների համար հստակ չափանիշների սահմանման հարցը կարիք ունի լրացուցիչ քննարկման:

Հայաստանում համացանցային լրատվամիջոցների բովանդակային ուղղվածության կարևոր կողմնորոշիչ է ֆինանսական բաղադրիչը: Մեր ուսումնասիրության առանցքում գտնվող կարգավորման և ինքնակարգավորման խնդիրները սերտորեն առնչվում են մեդիաարտադրանքի բովանդակությանը, մասնագիտական որակներին, որոնք էլ ուղղակիորեն և անուղղակիորեն պայմանավորված են նաև ֆինանսական գործոնով: Հայաստանում լրատվամիջոցների ֆինանսական աղբյուրները առավել քան կարևոր են, քանի որ քիչ կայքեր ունեն այնքան գովազդներ, որոնց շնորհիվ կկարողանան ինքնաֆինանսավորվել, մի մասն էլ առհասարակ գովազդ չունի: Խմբագիրները վկայում են, որ գովազդային շուկան Հայաստանում ևս քաղաքականացված է, և դա անմիջականորեն արտացոլվում է նաև ինտերնետ միջավայրում: Նրանք նշում են, որ Հայաստանում ՁԼՄ-ները կենտրոնանում են քաղաքական կուսակցությունների և ֆինանսական օլիգարխների ձեռքում:

Խոսել ենք համացանցային լրատվամիջոցների իրավական կարգավորմանը անհրաժեշտությունից, որով երաշխավորվում է թե՛ հասարակության տեղեկատվական անվտանգությունը, թե՛ կանխում մարդկանց մասին մասնավոր բնույթի տեղեկատվության տարածումը, ինչը կարող է նպաստել ապատեղեկատվության, զրպարտության, վիրավորանքի, գրագողության նվազեցմանը: Համացանցային լրատվամիջոցների իրավական կարգավորման մասին խոսելիս, նախ, անդրադառնում ենք միջազգային փորձին: Բանն այն է, որ համացանցի վերաբերյալ ամենուր ընդունելի և կիրառելի օրենսդրություն չկա: Գոյություն ունեցող նորմատիվային ակտերը կարգավորում են դրա գործունեության մասնավոր ասպեկտները և առաջին հերթին՝ էլեկտրոնային առևտրի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության հարցերը, հեռահաղորդակցական ցանցերին հասանելիության հարցերը: Ամեն դեպքում կան մի շարք սկզբունքներ, որոնք կարելի է համարել համընդհանուր և կիրառելի զարգացած և քաղաքակիրթ երկրների դեպքում: Աշխարհում հայտնի են համացանցային կարգավորման հիմնական երկու մեխանիզմները՝ ֆիլտրող և արգելափակող մեթոդները, որոնք պետք է համատեղելի լինեն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի հետ, որով պաշտպանվում է արտահայտվելու ազատությունը: Այսպիսով, ընդհանուր գծերով ներկայացնելով տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաները, համացանցային ռեսուրսների դասակարգումը, նոր և ավանդական մեդիան, տարածման ձևերը, աղբյուրները, գործունեության առանձնահատկությունները՝ անդրադառնում ենք նաև կարգավորման խնդիրներին:

Երկրորդ գլխում՝ «Ինքնակարգավորում. մեխանիզմներն ու հիմնախնդիրները հայաստանյան ԶԼՄ-ներում», մեր տեսադաշտում լրագրողական էթիկան է, այն Հայաստանում լրջորեն սկսել են ուսումնասիրել 1990-ականների վերջերին: Ներկայացվում են թե՛ հայկական, թե՛ արտերկրի գիտական շրջանակներում թեմայի վերաբերյալ առկա գրականությունը, դրանց օգտակարությունը և խնդիրները: Անդրադարձ կա նաև էթիկայի պատմությանը, սահմանմանը, տեսություններին, գործառույթներին: Այսօր ինքնակարգավորման մի շարք մեխանիզմներ կան՝ մամուլի խորհուրդներ, մամուլի օմբուդսմեն, լրագրողական կազմակերպություններ ու

լրագրողական միություններ, խմբագրական կոլեգիա, էթիկայի կանոնագրեր, սակայն դժվար է խոսել ինքնակարգավորման ինստիտուտի կայացման մասին: Մեխանիզմներից յուրաքանչյուրին առանձին և մանրամասն անդրադարձ է կատարվում: Հատկապես կառանձնացնելիք վերջին տարիներին ստեղծված ինքնակարգավորման երկու կառույցները՝ Դիտորդ մարմինը և Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդը, ինչպես նաև վերջին տարիներին մեծ տարածում ունեցող էթիկայի կանոնագրերը, որոնց մի մասը կենտրոնանում է լրագրողի հոգեբանության վրա, մյուսները հռչակում են սկզբունքներ, երրորդներն էլ առաջարկում են պատժամիջոցների ցանկ՝ նախատեսված մասնագիտական բարոյականության այս կամ այն խախտման համար: Ներկայացվում են էթիկական կանոնագրերի տեսակները և գործառույթները, ՀՀ մեդիադաշտում առկա էթիկայի կանոնագրերը: Անդրադարձել ենք նաև լրագրողական կազմակերպություններին և միություններին, որոնք կապող օղակ են լրատվամիջոցների համար, կոչված են պաշտպանելու լրագրողների շահերը, ստեղծելու ազատ, մրցակցային միջավայր որակյալ մեդիարտադրանքի համար: Հայաստանում այդպիսիք են Հայաստանի ժուռնալիստների միությունը, Երևանի մամուլի ակումբը, Մամուլի ազգային ակումբը, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը, Մեդիանախաձեռնությունների կենտրոնը (նախկին Ինտերնյուս հ/կ), Ժուռնալիստների «Ասպարեզ» ակումբը:

Անդրադարձել ենք նաև համացանցում ստեղծված խմբերին, որոնք լրատվամիջոցների էթիկական խնդիրների լուծման առումով «զսպիչ» նշանակություն ունեն: Դրանք են ֆեյսբուք հարթակում ստեղծված «Հանուն բարեխիղճ լրագրության» և «Մեդիագրագիտություն» խմբերը: Խոսելով հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում էթիկական խնդիրների և դրանց լուծման ուղիների մասին՝ ներկայացրել եք միջազգային փորձը: Հայաստանյան պայմաններում էթիկայի սկզբունքների պահպանման համար կազմակերպությունների, առանձին մարմինների գործունեությունը այդքան էլ արդյունավետ չէ: Ավելի ճիշտ կլինի խնդիրը կանխել և լուծել խմբագրության ներսում: Դրա համար նախ անհրաժեշտ է, որ դեռևս ուսանողական նստարանից լրագրողները սովորեն ու սերտեն լրագրողական էթիկան,

իսկ արդեն աշխատանքի տեղավորվելիս նրան փոխանցեն տվյալ լրատվամիջոցի էթիկայի կանոնագիրը, զգուշացնեն՝ ինչն է կարելի, ինչը՝ ոչ:

Երրորդ գլխում անդրադառնում ենք համացանցային լրատվամիջոցների իրավական կարգավորմանը: Համացանցին վերաբերող իրավական ակտերը մեզանում մի քանիսն են, որոնք հիմնականում վերաբերում են համացանցով հրապարակային և անհատական ծանուցումներին, տվյալների հաղորդմանն ու ինտերնետ հասանելիության ծառայությունների մատուցման սակագներին, պայմաններին, թույլտվություններին և այլն: Դրանց մի մասն էլ անուղղակի կարգավորումներ են, որոնք բխում են քաղաքացիաիրավական հարաբերություններից՝ վիրավորանք և զրպարտություն, հեղինակային իրավունք և այլն: Համացանցային լրատվամիջոցներում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած արդի խնդիրներից է գրագողությունը: Թեև այն արգելված է, իսկ «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում համապատասխան փոփոխություններ են արվել, այնուհանդերձ, խնդիրը դեռ չի կարող ամբողջովին լուծված համարվել հայկական համացանցային լրատվամիջոցների դեպքում: «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը տարբերակում չի դնում ավանդական և առցանց լրատվամիջոցների միջև, այդուհանդերձ, առցանց լրատվական միջավայրում հեղինակային իրավունքը շատ ավելի քիչ է պաշտպանված, քան ավանդական լրատվադաշտում: Մեր դիտարկմամբ՝ լրագրողների և լրատվամիջոցների համար կարևոր է նաև օրենքի 32-րդ կետը, որը վերաբերում է հարցազրույցի նկատմամբ հեղինակային իրավունքին:

Լրատվամիջոցների և լրագրողների գործունեությունը կարգավորող հիմնական և կարևոր օրենքներից մեկը վերաբերում է պատվին, արժանապատվությանը, գործարար համբավին հասցված վիրավորանքի և զրպարտության հարցին: Բոլոր միջազգային և ներպետական օրենքներով ամրագրված է. մարդու խոսքի ազատությունը կարող է սահմանափակվել պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով: Իրականում վիրավորանքի և զրպարտության սահմանները հեղիեղուկ են, դրա համար նախատեսված պատասխանատվությունն էլ՝ երբեմն ոչ իրավաչափ: Տարիներ ի վեր զրպարտությունը և վիրավորանքը քրեորեն

պատժելի արարքներ են եղել, կարգավորվել են ՔՕ-ի 135-րդ և 136-րդ հոդվածներով: Այսօր էլ ՔՕ-ի 344-րդ հոդվածով սահմանվում է դատավորին, դատախազին, քննիչին, հետաքննություն կատարող անձին կամ դատական ակտերի հարկադիր կատարողին զրպարտելը: Օրենքի ապաքրեականացումից հետո դատական հայցերի տարափ արձանագրվեց լրատվամիջոցների դեմ, հայցվորները այնպիսի խոշոր գումարներ էին պահանջում, որ լրատվամիջոցներին կանգնեցնում էին սնանկացման վտանգի առաջ: Այս ամենի առնչությամբ չափազանց մեծ էր ոչ միայն տեղական լրագրողական հանրության մտահոգությունը, այլև միջազգային տարբեր կառույցների դիտորդների և փորձագետների ուշադրությունը: Մեր աշխատանքում ներկայացնում ենք ողջ գործընթացը՝ օրենքի փոփոխությունից առաջ ստեղծված վիճակը, դրանից հետո արված քայլերը, սահմանումները, դատարան դիմելու կարգը, վիրավորանքի և զրպարտության դեպքում ներկայացվող պահանջները: Քրեական պատմությունները կամ առհասարակ «կրիմինալը», դժբախտ, դաժան դեպքերը համացանցային լրատվամիջոցների համար արագ և շատ ընթերցող հավաքելու միջոց են, հաճախ դժբախտ դեպքերի լուսաբանման պատմությունները ուղեկցվում են իրավական ոչ գրագետ եզրաբանությամբ, անհարկի որակումներով: Դրանք առաջացնում են էթիկական և իրավական խնդիրներ, որոնց անդրադարձել ենք մեր ատենախոսության մեջ:

ԳԼՈՒԽ 1

ՆՈՐ ՄԵԴԻԱՄԻՋԱՎԱՅՐ. ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

1.1 Համացանցի կարգավորման միջազգային փորձը

Համացանցային լրատվամիջոցների իրավակարգավորման մասին խոսելիս նախ պետք է հաշվի առնել, թե ինչպիսի վերաբերմունք կա տարբեր երկրներում համացանցի նկատմամբ, մասնավորապես՝ համացանցային լրատվամիջոցների: Մեր համոզմամբ՝ համացանցի և համացանցային լրատվամիջոցների իրավակարգավորման համար պետք է հիմք և ելակետ հանդիսանան ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունքները, որոնք առաջնություն ունեն մյուս օրենքների իրավակարգավորումների նկատմամբ: Այլ հարց է, թե ինչ ծավալով, ինչ գործիքներով ու եղանակով պետք է դրանք կարգավորել:

Համացանցի վերաբերյալ գոյություն ունեցող նորմատիվային ակտերը կարգավորում են դրա գործունեության մասնավոր ասպեկտները և առաջին հերթին՝ էլեկտրոնային առևտրի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության, հեռահաղորդակցական ցանցերի հասանելիության հարցերը²⁹:

Նամուրի համալսարանի մեդիաիրավունքի դասախոս Քվենտին Վան Էնիսի կարծիքով³⁰ իրավասու մարմինը կարող է կոնկրետ որոշում կայացնել՝ ինտերնետային ծառայություն մատուցողի, բովանդակությունը մատուցողի, հոսթինգ ծառայություն մատուցողի կամ բովանդակությունը տրամադրողի նկատմամբ արգելանք կիրառելու վերաբերյալ՝ իրավախախտումը կանխելու կամ առկա իրավախախտմանը վերջ դնելու նպատակով: Այդ արգելանքը կարող է կիրառվել մտավոր սեփականության իրավունքի խախտումը վերացնելու կամ կանխելու նպատակով: Արգելանքը կիրառվում է դատարանի կողմից և առնչվում է քննության: Արգելանքի վերաբերյալ որոշումները

²⁹ Տե՛ս **Рихтер А.**, Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики, Москва, Издание ЮНЕСКО, 2011, стр. 241.

³⁰ Տե՛ս Քվենտին Վան Էնիս, Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Հարկավոր է արդյոք կիրառել ֆիլտրացիա և արգելափակում դեմոկրատական հասարակությունում, Երևան, 2012, էջ 80:

կամ պատիժները նախապես քննվում են, դատավորն ուսումնասիրում է տվյալ նյութի օրինականությունը: Անդրադառնալով համացանցում խոսքի ազատությանը և այդ առթիվ հղում անելով Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածին՝ Քվենտին Վան Էնիսը նշում է, որ պետք է պատշաճ հավասարակշռություն պահպանել տարբեր հիմնարար իրավունքների և ազատությունների միջև, որոնք հաճախ հակասում են իրար: Ուստի օգտագործողն ունի տեղեկատվություն ստանալու իրավունք: Տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը ունի առնվազն երկու տարբեր իմաստներ՝ տվյալներ տեղադրելու կամ տարբեր նպատակներով ենթակառուցվածքը ու տեխնոլոգիական միջոցներն օգտագործելու: Ֆիլտրող և արգելանքի միջոցները կիրառելիս պետք է հաշվի առնել երեք պայման՝ նպատակահարմարություն, անհրաժեշտություն և համաչափություն:

«Այսօր շատ հաճախ կայքերը փակվում են՝ այլոց իրավունքները պաշտպանելու համար, բայց հնարավոր է, որ այս միջոցը /ֆիլտրումը կամ արգելափակումը/ հետագայում օգտագործվի ոչ այնքան պատշաճ նպատակներով, այսինքն՝ գրաքննության կամ խոսքի ազատությունը սահմանափակելու համար: Սա մտահոգիչ է համացանցում խոսքի ազատության տեսակետից և հետագայում քննարկման առիթ կդառնա: Մենք ֆիլտրում կամ արգելափակում ենք կայքեր, սակայն շատ դժվար է գտնել հավասարակշռությունը: Երկու իրար հետ բախվող իրավունքների միջև բալանս գտնելը շատ դժվար է, համարյա անհնար», -գրում է Քվենտին Վան Էնիսը³¹:

Համացանցի հայրենիքում՝ ԱՄՆ-ում, դեռևս 20-րդ դարի 90-ականների կեսերին ընդունված իրավական շատ ակտեր, որոնք սահմանափակում էին էլեկտրոնային հաղորդակցության բովանդակային հոսքը՝ այդպիսով փորձելով երեխաներին ապահովագրել վնասակար տեղեկատվությունից, համարվեցին հակասահմանադրական և դադարեցին գործել³²: Ամերիկյան դատավորները պնդում էին, որ համակարգի անհատական բովանդակային զտումն ավելի ժողովրդավարական ու արդյունավետ է: Նրանց այս տեսակետը պաշտպանեցին նաև Արևմտյան Եվրոպայի շատ երկրներ, որտեղ տեղեկատվության բովանդակային

³¹ Տե՛ս նույն հոդվածում:

³² Տե՛ս Վարդուհի Պետրոսյան, Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Համացանցի իրավական կարգավորման հայկական և միջազգային փորձը, էջ 44, 2012թ, Երևան:

վերահսկողության ողջ պատասխանատվությունը դրվեց համացանց-օգտագործողների վրա: Ավելին, Եվրոպայի խորհուրդը կյանքի կոչեց «Poesia» անվանումը կրող նախագիծը, որի նպատակը համաեվրոպական «բովանդակային զտիչի» ստեղծումն էր: Միացյալ Նահանգներում սեպտեմբերի 11-ի հայտնի դեպքերից հետո իրավիճակը փոխվեց: Շատ երկրների կառավարություններ, գիտակցելով օրեցօր զարգացող տեղեկատվական տեխնոլոգիաներից եկող նոր վտանգը, հիմնական ուշադրությունը սևեռեցին տեղեկատվության բովանդակության վրա:

Եվրամիության անդամ երկրներում իրենց լրատվամիջոցների (ինչպես զանգվածային լրատվության ավանդական միջոցների, այնպես էլ համացանցային լրատվամիջոցների) վրա ազդում են կարգավորման տարբեր գործիքներով ու ձևերով (համապարտադիր կանոններ, հանձնարարականներ ու որոշումներ, տվյալ երկրի ներքին օրենսդրություն)՝ հանրության շահերից բխող նպատակների, այն է՝ լրատվական տեղեկությունների իրավաչափությունը և բազմազանությունն ապահովելու համար: Օրինակ՝ Գերմանիայում և Շվեյցարիայում պայքարում են նեոնացիստական և հակասեմիտական ուղղվածության, իսկ Մեծ Բրիտանիայում՝ ծայրահեղական և «անբարո» բովանդակությամբ կայքերի դեմ: Իսկ ահա Ռուսաստանում այսօր պետական մակարդակով է քննարկվում այն հարցը, որ «անհրաժեշտ է ինտերնետի խելամիտ կարգավորում: Ձեռնարկել այնպիսի քայլեր, ինչպիսիք կիրառում են ԱՄՆ-ը, Չինաստանը և այլ պետություններ»³³, - 2011թ դեկտեմբերին «Արգումենտի ի ֆակտի» թերթին տված հարցազրույցում ասել է ՌԴ Անվտանգության խորհրդի քարտուղար Նիկոլայ Պատրուշևը:

Կիբեռնապոլիսի այս ընդհանուր համապատկերում հետաքրքիր է վիրտուալ աշխարհի համակարգման ավստրալիական փորձը: Այստեղ մեկտեղված են պետական իրավական կարգավորման ու ոլորտի ինքնակարգավորման տարրերը: Այս մոտեցումն ստացավ «համակարգավորում կամ համատեղ կարգավորման օրակարգ անվանումը»³⁴, որը կյանքի կոչվեց 2000 թ-ից: Պատասխանատուներն են Ինտերնետ արդյունաբերության ասոցիացիան (Internet Industry Association) և Ավստրալիական հեռուստառադիոհանձնաժողովը (Australian Broadcasting Authority): Երկրում լուրջ

³³ https://www.gazeta.ru/news/lastnews/2011/12/13/n_2133966.shtml:

³⁴ Տե՛ս www.wikireality.ru/wiki/:

դերակատարություն ունի նաև NetAlert կազմակերպությունը, որը ծավալում է իրազեկման գործունեություն՝ ընտանիքներին և երեխաներին միաժամանակ տեղեկացնելով ինտերնետի ճիշտ օգտագործման ու վնասակար ազդեցության մասին:

Այս ամենից կարելի է եզրակացնել, որ այսօր աշխարհում ամենալուրջ և կարևոր խնդիրներից մեկը դարձել է համացանցում տեղեկատվական ազատ հոսքերի սահմանափակումները: Մինչ Չինաստանը, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը և վերջին շրջանում նաև Ռուսաստանը քայլեր են իրականացնում համացանցում տեղեկատվական հոսքերի սահմանափակման համար՝ ստեղծելով օրենսդրական հիմքեր, միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունները կոչ են անում պետություններին հնարավորինս զերծ մնալ իրավական կարգավորումներից, քանի դեռ ծայրահեղ անհրաժեշտություն չկա:

Հայաստանում, այլ երկրների համեմատ, համացանցում տեղեկատվական ազատության սահմանափակումներ չկան, կամ քիչ են: Մասնագետները նշում են, որ իրավական առումով էլ սպառնալիքներ այս պահին չեն տեսնում, թեև վերջին շրջանում այս կամ այն կերպ միջամտելու նախաձեռնությունների ակտիվություն է նկատվում, նրանք հույս ունեն, որ դրանք արագ կմարեն՝ իրավական ուժ չստանալով: Հայաստանում լրատվական կայքերի արգելափակում տեղի է ունեցել 2008 թ-ի մարտի 1-ի հայտնի դեպքերից հետո, երբ արտակարգ դրություն էր հայտարարված:

Համացանցի արգելափակման երկրորդ դեպքը եղավ 2016թ. հուլիսի 17-ի առավոտյան, երբ Երևանի Էրեբունի թաղամասում գտնվող ոստիկանության պարեկապահակային ծառայության գնդի վրա հարձակումից ժամեր անց Ֆեյսբուք սոցիալական ցանցը Հայաստանի օգտատերերի մի մասի համար մոտ 40 րոպեով փակ էր: Սակայն եթե 2008-ին ինտերնետի արգելափակումը շրջանցելու համար օգտագործում էին անանուն պրոքսի սերվերներ, ապա 2016-ի կարճատև արգելափակման դեպքում աշխատում էր VPN-ը (Virtual Private Network): Ֆեյսբուքի կարճատև արգելափակման թույլտվությունների ընթացքում օգտատերերը արագորեն սկսեցին կիրառել ամենատարածված VPN ծառայություններից մեկը՝ TunnelBear-ը³⁵: Ի տարբերություն առաջին դեպքի, այս անգամ արգելափակումը երկար չտևեց:

³⁵ Տե՛ս <http://www.media.am/facebook-blocked-in-armenia>:

Այսպիսով, համացանցային ռեսուրսների կարգավորման ոճերի ու մոտեցումների տեսանկյունից երկրները կարելի է պայմանականորեն բաժանել չորս խմբի³⁶ լիբերալ, ավտորիտար, ինտերվենցիոնիստական, «light touch» ոճի պետություններ:

Կարգավորման մինիմալիստական-լիբերալ ոճ ունեցող պետությունները (Կիպրոս, Չեխիա, Էստոնիա, Լատվիա, Լյուքսեմբուրգ, Լիտվա, Լեհաստան) նվազագույն չափով են պետական միջամտություն ցուցաբերում և բովանդակային չափորոշիչների պահպանումը մեծ մասամբ թողել են լրատվական ընկերությունների սեփական պատասխանատվությանը: Այս խմբի պետություններին բնորոշ է «Laissez-faire» (ֆր. «թողեք անեն») քաղաքականությունը: Դա նշանակում է, որ պետությունը մասնավոր ընկերությունների վրա է թողնում տնտեսական համակարգի ձևավորումը: Նման քաղաքականության ցուցիչն այն է, որ այս երկրներում չկա լրատվամիջոցների նկատմամբ վերահսկողություն: Գոյություն չունեն կամ առկա են միայն չնչին իրավակարգավորումներ՝ ուղղված լրատվամիջոցների հորիզոնական կենտրոնացումը խոչընդոտելուն: Անհրաժեշտության դեպքում ձեռնարկվում են մշակութային քաղաքականության բազմազանության միջոցառումներ, որոնց դեպքում մշակութային կամ ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով լրատվություն տարածող լրատվամիջոցները ֆինանսական աջակցություն են ստանում: Տուգանքներ նշանակվում են սովորաբար ներողամտորեն, իսկ պատիժները չնչին են: Օրինակ՝ Էստոնիայում պետությունն իր կարգավորիչ իշխանությունն իրականացնում է միայն այն դեպքում, երբ լրատվամիջոցների կողմից սեփական ինքնավերահսկողությունը չի հաջողվում: Այս խմբի պետություններին բնորոշ է նաև առցանց լրատվամիջոցների նվազ ներքաշումը լրատվամիջոցների կարգավորման գործիքների մեջ: Հատկապես Էստոնիայում կարծիքի ազատության ավանդական ուժեղ դերի պատճառով մեծ դիմադրություն կա համացանցային լրատվամիջոցների կարգավորման ցանկացած ձևի դեմ: Էստոնիայի լրատվական քաղաքականության կենտրոնական սկզբունքներն են ինտերնետային չեզոքությունը և ազատ ինտերնետային մուտքի իրավունքը:

³⁶ Տե՛ս Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Հագենի Համալսարանի (Գերմանիա) Գերմանական և եվրոպական սահմանադրական և վարչական իրավունքի, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի ամբիոնի դասախոս Գոռ Հովհաննիսյանի հարցազրույցը, <http://hraparak.am/?p=102626&l=am/Iratvutyan+azatutyuny+veraberum++petutyunic+Iragroxneri+pashtpanutyany+harcazyuc>

Լրատվամիջոցների կարգավորման պատերնալիստական (ավտորիտար) ոճ ունեցող պետություններում (Բուլղարիա, Իսպանիա, Հունաստան, Հունգարիա, Ռումինիա, Սլովենիա, Սլովակիա, Ադրբեջան) գոյություն ունեն մեծ թվով իրավակարգավորումներ, որոնք հաճախ հակասական են և չեն իրականացվում: Ընդհանուր առմամբ սահմանված կանոնների իրականացումն արդյունավետ չէ հանրության շահերից բխող կարգավորման նպատակներին հասնելու տեսանկյունից, որովհետև կա՛մ իրավասու մարմինները չունեն անհրաժեշտ ինքնավարություն օրենքները կիրառելու համար, կա՛մ նրանց ձեռնարկած միջոցառումներն անհամաչափորեն լայն են և կապված են լրատվության ազատության սահմանափակումների հետ: Այս երկրներում սերտ հարաբերություններ կան մեծ մեդիակոնցենդնների և քաղաքական ոլորտում որոշում կայացնողների միջև:

Լրատվամիջոցների կարգավորման ինտերվենցիոնիստական (միջամտողական) ոճի պետություններում (Բելգիա, Դանիա, Ֆրանսիա, Նիդերլանդներ, Շվեդիա) հասարակական համաձայնություն կա այն հարցի վերաբերյալ, որ բազմակարծիք լրատվական կառուցվածքի պահպանումը բխում է հասարակության շահերից: Այս խմբի պետությունների համար բնութագրական է ինտերվենցիոնիստական մոտեցումը, որը ներառում է ինչպես համալիր պետական նպաստների մոդելը, որը ներդրվում է օրենքի հիման վրա ըստ որոշակի չափանիշների և անկախ ատյանների կողմից, այնպես էլ ազգային լուրերի հեռարձակման բարձր քվոտաները: Բացի այդ, պետական նպաստները տարածվում են նաև համացանցային լրատվամիջոցների վրա:

Եվ վերջապես, **լրատվամիջոցների կարգավորման «light touch» (բառացի թարգմանաբար՝ թեթև հպում, չմիջամտող քաղաքականություն) ոճի պետություններ** (Ավստրիա, Գերմանիա, Ֆինլանդիա, Մեծ Բրիտանիա, Իռլանդիա, Իտալիա, Պորտուգալիա): Այս երկրներում կանոնների սահմանումը և դրանց իրականացումը համացանցային լրատվամիջոցների ոլորտում տեղի է ունենում բազմազան ձևերով՝ ապահովելու համար իրենց լրատվական շուկաների կայուն զարգացումը, ինչպես նաև լրատվության բազմազանությունը: Կարգավորման

խնդիրները գնալով ավելի ու ավելի շատ են փոխանցվում հենց կարգավորվող ընկերություններին՝ համատեղ կարգավորման սկզբունքով:

Երկարաժամկետ իմաստով պարտադիր է բոլոր լրատվամիջոցների միասնական և ամբողջական կարգավորումը: «Ամեն դեպքում, անկախ տեխնիկական նորարարություններից, ոլորտի իրավական զարգացումը տեղի կունենա լրատվամիջոցների իրավունքի այժմյան հենքի վրա, որովհետև համացանցային լրատվամիջոցների իրավունքը, ինչպես արդեն գիտենք, հիմնված է դասական լրատվամիջոցների իրավունքի վրա: Ինչ վերաբերում է օտարերկրյա փորձի տեղայնացմանը, ապա Հայաստանի համար ավելի ընդունելի է թվում կարգավորման ինտերվենցիոնիստական ոճը: Պետությունը պետք է օրենքով սահմանված հստակ չափանիշների հիման վրա անկախ մարմինների միջոցով ամեն կերպ նպաստի ոլորտի զարգացմանը նաև պետական ֆինանսական աջակցության միջոցով: Կարգավորման մինիմալիստական-լիբերալ ոճին գոնե այս պահին ես դեմ եմ, որովհետև վստահ եմ, որ այդ մոտեցումը որդեգրելու դեպքում հայկական լրատվության ոլորտում քաոս կտիրի: Իսկ ինքնակարգավորման համար անհրաժեշտ են համապատասխան ավանդույթներ և մշակույթ, ինչը մենք չունենք: Պետք է պետության աջակցությամբ ամեն ինչ հունի մեջ գցել ու հետո նոր մտածել ոլորտի կարգավորման ոճի փոփոխության մասին», - իրավագիտորեն կարծում է Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Հագենի Համալսարանի (Գերմանիա) Գերմանական և եվրոպական սահմանադրական և վարչական իրավունքի, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի ամբիոնի դասախոս Գոռ Հովհաննիսյանը:

Համացանցային լրատվամիջոցների նոր իրավակարգավորումների մասին խոսելիս խմբագիրները և լրագրողները մտավախություն են հայտնում՝ կա՞ որևէ երաշխիք, որ դրանով չի սահմանափակվի լրատվամիջոցների ազատությունը: Կարծում ենք՝ նման երաշխիքը ՀՀ Սահմանադրությունն է: ««Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է սեփական կարծիք ունենալու, ինչպես նաև առանց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու

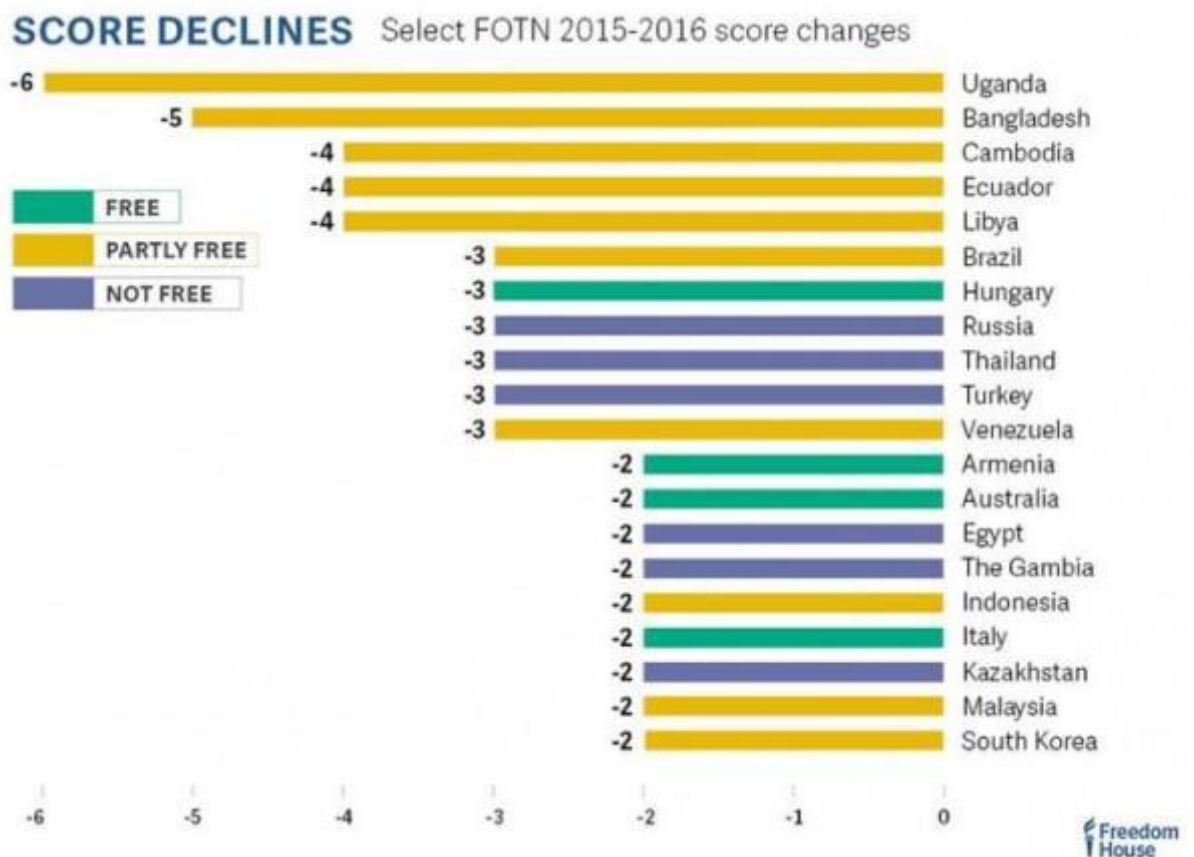
ազատությունը»: Ինչպես երևում է, Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի (Կարծիքի արտահայտման ազատությունը) առաջին մասով Հայաստանում լրատվամիջոցներին մեծ հնարավորություններ են տրված, բայց միևնույն ժամանակ Սահմանադրությունը թույլատրելի է համարում լրատվության ազատության սահմանափակումը: «Կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի և այլ հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով», -ասված է նույն հոդվածի 3-րդ կետում: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ կարծիք հայտնելը պատժելի չէ, պետական վերահսկողությունն ու հրապարակումների ճնշումն անթույլատրելի են, պետական մարմինները պարտավոր են տեղեկություններ տրամադրել լրագրողներին, լրագրողները կարող են պաշտպանել այդ տեղեկությունները: Մի կողմից քաղաքացին իր հերթին իրավունք ունի համակողմանի տեղեկություններ ստանալու, ինչի համար անհրաժեշտ է լրատվական տեղեկությունների իրավաչափություն և լրատվամիջոցների բազմազանություն, մյուս կողմից՝ լրատվության ազատությունը կարող է վերաբերել պետությունից լրագրողների պաշտպանությանը, քանզի երբեմն իշխանությունների կողմից կա ցանկություն սահմանափակելու լրատվամիջոցների ազատությունը:

Ընդհանուր առմամբ՝ ամբողջ աշխարհում նկատվում է համացանցում գրաքննության աճ: Օրինակ՝ Freedom House կազմակերպության ուսումնասիրությունները «Freedom on the Net» թեմայով ցույց են տալիս, որ բոլոր ուսումնասիրված 15 երկրներում համացանցում տեղեկություններն այս կամ այն կերպ կարգավորվում կամ գրաքննության են ենթարկվում: Այնուամենայնիվ, բոլոր երկրներում համացանցն ընդհանուր առմամբ ավելի քիչ է կարգավորված, քան մամուլը, բացառությամբ Մեծ Բրիտանիայի:

Ի դեպ, Freedom House միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունը Հայաստանը դասել է ազատ համացանց ունեցող երկրների շարքին: Այդ մասին հետևում է կազմակերպության «Համացանցի ազատությունը - 2016» զեկույցից³⁷: Հայաստանը հավաքել է 30 միավոր: Համացանցի հասանելիության խոչընդոտը

³⁷ https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTN_2016_BOOKLET_FINAL.pdf

գնահատվել է 25-ից 6 միավոր, բովանդակության սահմանափակումները՝ 35-ից 10 միավոր, օգտատերերի իրավունքների խախտումները՝ 40-ից 14 միավոր: 2015թ Հայաստանը հավաքել էր 28 միավոր: Վրաստանը հավաքել է 25 միավոր՝ նույնպես ընդգրկվելով ազատ համացանց ունեցող երկրների շարքում, Ադրբեջանը՝ 55 միավոր՝ ընդգրկվելով մասամբ ազատ համացանց ունեցող երկրների ցանկում: Ռուսաստանը ստացել է 65 միավոր, իսկ Թուրքիան՝ 61 միավոր: Այս երկրներն ընդգրկվել են ոչ ազատ համացանց ունեցող երկրների ցանկում: Զեկույցի համաձայն՝ Հայաստանի տարածքում համացանցի տարածումը 58 տոկոս է: Ոչ ազատ է գնահատվել համացանցում մամուլի ազատությունը: Ինչպես նշվում է զեկույցում, ընթացիկ տարում համացանցի ազատությունը հիմնականում պահպանվել է՝ չնայած Հայաստանի ընդհանուր կարգավիճակը որոշակի հետընթաց է գրանցել՝ Երևանում բողոքի ցույցերի ժամանակ ուղիղ եթեր հեռարձակող լրագրողների վրա ոստիկանության հարձակումներից հետո:

Նշենք, որ հետազոտությունն անցկացվել է 65 երկրում, այն ընդգրկում է 2015 թվականի հունիսից մինչև 2016 թվականի մայիս ընկած ժամանակահատվածը:

Հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ համացանցի ազատության հետ կապված ամենավատ վիճակը Չինաստանում է, Սիրիայում և Իրանում: Ոչ ազատ համացանց ունեցող երկրների ցանկում են հայտնվել ևս 17 երկիր, այդ թվում՝ Եգիպտոսը, Բելառուսը, Ղազախստանը, Սուդանը, Ռուսաստանը, Պակիստանը և Վիետնամը: Այդ երկրներում, կազմակերպության տվյալներով, հիմնականում գրաքննության է ենթարկվում տեղի իշխանություններին ուղղված քննադատությունը, իսկ սոցիալական ցանցերում հրապարակումների կամ «լայքերի» (հավանությունների) համար կարող է սպառնալ ազատագրվում: Ընդհանուր առմամբ, ոչ ազատ համացանցով երկրներում ապրում է համացանցի օգտատերերի 67 տոկոսը: Անցած տարի այդ ցուցանիշը կազմել է 61 տոկոս:

Իրավապաշտպանների կարծիքով՝ աշխարհի 28 երկրներում համացանցը մասամբ ազատ է, ևս 17-ում գրաքննությունը գրեթե բացակայում է: Համացանցի ազատության առաջատար հնգյակում են հայտնվել Էստոնիան, Իսլանդիան, Կանադան, ԱՄՆ-ն և Գերմանիան: Այս ցանկում են հայտնվել նաև Վրաստանը և Հայաստանը:

Համեմատության համար նշենք, որ Հայաստանը թե 2014թ, թե 2015թ զեկույցներում ևս ընդգրկվել է ազատ համացանց ունեցող երկրների ցանկում՝ հավաքելով 18 միավոր: Միջազգային կազմակերպությունը նաև առանձին հետազոտություն է իրականացնում լրատվամիջոցների ազատության վերաբերյալ, որտեղ գնահատում է զանգվածային լրատվության բոլոր միջոցների ազատությունը, այդ թվում՝ թերթեր, համացանցային մամուլ: և եթե ազատ համացանց ունենալով մեր երկիրը կարող է հպարտանալ, ապա այս պարագայում տարիներ ի վեր ՀՀ-ն դասվել է ոչ ազատ մամուլ ունեցող երկրների շարքում: «Մամուլի ազատություն-2016» զեկույցում Հայաստանը հետընթաց է արձանագրել՝ 63 միավորով զբաղեցնելով 139-րդ տեղը՝ որպես ոչ ազատ մամուլ ունեցող երկիր: 2015թ զեկույցում Հայաստանը 135-րդ տեղում էր՝ դարձյալ ոչ ազատ մամուլ ունեցող երկրների շարքում: 2014թ. Freedom House-ի մամուլի ազատության ինդեքսում հայաստանյան լրատվամիջոցները նույնպես դասակարգվել էին ոչ ազատ³⁸:

³⁸ Տե՛ս զեկույցները, <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-press>:

1.2 Համացանցային ռեսուրսների դասակարգումը և առցանց լրատվամիջոցների սահմանման հիմնախնդիրը

Համացանցում առանձնացնում են **որոնողական** (google.com, yandex.ru և այլն), **գիտական** (ակադեմիական կայքերը, էլեկտրոնային գրադարանները և այլն), **առևտրային** (ինտերնետային խանութները, ապրանքատեսակները ներկայացնող կայքերը), **անձնական** (բլոգները, առցանց օրագրերը), **սոցիալական** (ֆորումներ, սոցիալական ցանցեր և այլն), **կազմակերպությունների** (կորպորացիաների, գերատեսչությունների, ընկերությունների կայքերը), **լրատվական** (առցանց հեռարձակումներ, նորությունների կայքեր և այլն) բնույթի ռեսուրսներ:

Լրատվամիջոցները (մեդիա) հաղորդակցության գործիքներ են: Դրանք իբրև տեղեկություն փոխանցողներ, գտնվում են տեղեկությունը հաղորդողի և այն ընդունողի միջև: Այդ գործիքները կարող են լինել շատ բազմազան: Ատենախոսության մեջ պարբերաբար օգտագործում ենք ավանդական և նոր մեդիա տերմինները՝ դրանց համեմատության և հակադրության մեջ դիտարկելով խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները: Ուստի, նախ ճշգրտենք այդ հասկացությունների էությունը:

Ավանդական մեդիա. նկատի ունենք տպագիր մամուլը, որն առաջացել է տպագրության գյուտից հետո 16-17-րդ դարերում, Եվրոպայում: Գրատպության գյուտը մարդկության պատմության մեջ խոշորագույններից մեկն էր: Այն առաջ մղեց կրթությունը, գիտությունն ու գրականությունը: Շնորհիվ տպագիր գրքի՝ մարդկության կուտակած գիտելիքները սկսեցին ավելի արագ տարածվել: Դրանք ավելի ամբողջական էին պահպանվում և փոխանցվում հետագա սերունդներին:

Նոր մեդիա տերմինն առաջին անգամ օգտագործվել է 20-րդ դարավերջին՝ բնութագրելով ինտերակտիվ էլեկտրոնային լրատվամիջոցները և հոդվածագիրների կողմից տեղեկատվության օգտագործման նոր մեթոդները, որոնք տարբերվում են ավանդական մեդիայից: Նոր մեդիա անվանումն ու երևույթն առաջացան, երբ թվային աշխարհում ի հայտ եկան այնպիսի գործիքներ, որոնք կարողանում էին կրել և տարածել ինֆորմացիա, այդ թվում՝ ռադիոն և հեռուստատեսությունը: Նոր մեդիայի շրջանակներն ի սկզբանե ընդգրկում էին թվային կրիչների բոլոր տարբերակները: Այսինքն՝ այս բառեզրով բնութագրվում է թվային, առցանց տեխնոլոգիաների և

հաղորդակցության զարգացման գործընթացը: Կոնվերգենցիան (տարբեր մեթոդների համակցում, հարամիտում) և մուլտիմեդիա-խմբագրումները դարձան արդի լրագրության անբաժան մասը: Ինչպես նշում է Ռասել Նյումանը (Russell Neuman), նոր մեդիա-տեխնոլոգիաները տալիս են հետևյալ հնարավորությունները³⁹.

- փոքրացնում են աշխարհագրական հեռավորությունների նշանակությունը և թույլ են տալիս
- բավականաչափ մեծացնել կապերի թիվն ու ակտիվացնել հաղորդակցությունը՝ կոմունիկացիան:
- օգտագործել հաղորդակցության ինտերակտիվության հնարավորությունները:
- հաստատել կապեր, որոնք հարաբերականորեն մինչև վերջին ժամանակներս մասամբ հնարավոր չէին կամ գտնվում էին բոլորովին այլ որակի և հարթության վրա:
- մի քանի անգամ մեծացնել հաղորդակցության արագությունը:

Նոր մեդիայի կայացման գործում ամենամեծ նշանակությունն ունեն համացանցն ու համացանցային տեխնոլոգիաների հիման վրա ստեղծվող բազմաթիվ գործիքները: Կարելի է ասել, որ նոր մեդիակրիչների զարգացումն ուղղակիորեն համեմատական է համաշխարհայնացման (գլոբալիզացիայի) առաջընթացին, որն աշխարհագրական սահմաններ չի ճանաչում: Նոր մեդիայի հնարավորություններն, այնպես, ինչպես համաշխարհայնացման էությունը, կրճատում են տարածությունն ու սոցիալական սահմանափակումներն ամբողջ աշխարհում՝ թույլ տալով ցանկացած վայրից, ցանկացած ժամանակ ինտեգրվել տարաբնույթ խմբերի և մասնակցել հազարավոր կիլոմետրեր հեռավորության վրա գտնվող իրադարձություններին: Նոր մեդիայի ևս մեկ կարևոր նշանակությունն է տեղեկատվական հոսքերի անսահմանափակությունը՝ այնքան, որքան ֆիզիկական անձը կարող է առավելագույնը ստանալ և հաղորդել որոշակի ժամանակամիջոցում:

Չնայած համացանցը հեղաշրջում կատարեց լրատվամիջոցների համակարգում և հանգեցրեց նոր տեսակի՝ առցանց լրատվամիջոցների առաջացմանը, սակայն գրականության մեջ առցանց լրատվության միջոցների հարցը միանշանակ չի

³⁹ <http://analyticon.org/ARCHIVE/2011/april/april-2011-new-media.pdf>

ընդունվում⁴⁰: Որոշ հեղինակներ, ինչպես, օրինակ, Վ. Վորոշիլովը⁴¹, համացանցը և դրանում առկա բոլոր տեղեկատվական ռեսուրսները համարում են զանգվածային լրատվամիջոց, սակայն մյուս կողմից էլ կան հեղինակներ^{42, 43}, որոնք հերքում են այս տեսակետն այն պատճառաբանությամբ, որ համացանցում կան բազմաթիվ ռեսուրսներ, որոնք դժվար է միանշանակ դասել ՁԼՄ-ների թվին⁴⁴: Համացանցային լրագրության ոլորտի նշանավոր հետազոտող Մ. Դեուզը⁴⁵ համացանցում լրագրողի գործունեությանը համապատասխան առանձնացնում է կայքերի 4 տեսակ՝ **1) հիմնական լրատվական կայքեր, 2) ագրեգատոր կայքեր, 3) մեկնաբանությունների կայքեր, 4) հաղորդակցական և քննարկումների կայքեր**: Այս բաժանման հիմքում լրագրողի բովանդակության ստեղծման և դրա հիման վրա լրատվության տարածման գործառույթն է: Եթե արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ առաջացման գրեթե ամենասկզբից առցանց լրատվամիջոցները դիտարկվել և դասակարգվել են որպես ՁԼՄ-ի առանձին տեսակ՝ հիմնականում հանդես գալով «նոր մեդիա» (new media) անվամբ, ապա հետխորհրդային տարածաշրջանում երկար ժամանակ քննարկվում էր առցանց լրատվական կայքերին առանձին լրատվամիջոցի կարգավիճակ տալու հարցը: Հատկանշական է, որ առաջիններից մեկն այս հարցը բարձրացրել է **Ա. Ի. Ակոպովը**՝ ընդգծելով, որ «համացանցն անվերապահորեն համընդհանուր զանգվածային լրատվության միջոց է», ինչպես նաև առաջադրելով համակարգչային ցանցերի՝ որպես նոր ՁԼՄ-ներ համալիրի հետազոտման կարիքը⁴⁶: Իսկ **Ի. Դավիդովը** գտնում էր, որ առանձին համացանցային ՁԼՄ-ներ գոյություն

⁴⁰ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Չանգվածային լրատվության միջոցները և նրանց խնդիրների կարգավորումը օրենսդրությամբ, խմբ.՝ Լիանա Մարության, Կատյա Քրիստինա Պլատե, Երևան Կոնրադ Ադենաուեր հիմնադրամ, 2010, էջ 8 (էջ 58):

⁴¹ Տե՛ս **Ворошилов В.**, Журналистика: Учебник, Санкт-Петербург, Изд-во В.А. Михайлова 2000, стр. 56 (стр. 336):

⁴² Տե՛ս **Давыдов И.**, Книга вымышленных существ // Независимая газета, № 26// 14.02.2001 http://www.ng.ru/ideas/2001-02-14/8_book.html:

⁴³ Տե՛ս **Корконосенко С.**, Основы журналистики: Учебник для вузов, Москва, Аспект Пресс 2002, стр. 102 (стр. 287).

⁴⁴ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, նշված տեղում, էջ 8-9:

⁴⁵ Տե՛ս **Deuze M.**, The web and its journalism: considering the consequences of different types of newsmedia online // new media & society 5 (2)// SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2003, pp. 208-211 (pp. 203-230).

⁴⁶ Տե՛ս **Муратова Н.**, Интернет-Сми как отдельный вид в системе средств массовой информации: лексическое и этимологическое обозначение понятия. //Филологические науки. Вопросы теории и практики, №2 (6)//, Тамбов, Грамота 2010, стр. 118 (стр. 118-120).

չունեն, պարզապես «լրատվության ոլորտում կարելի է տարբերակումներ մտցնել՝ ըստ կրիչների տեսակների, իսկ համացանցը միջավայր է, որտեղ հնարավոր է վերացնել դրանց (կրիչների տեսակների) միջև հակասությունները և մեկ ՁԼՄ-ի մեջ միավորել առավելությունները»⁴⁷:

ԱՊՀ երկրներից մի փոքր այլ է Ռուսաստանի օրինակը⁴⁸, որտեղ զանգվածային լրատվության միջոցներ հասկացության ներքո նշվում է նաև «ցանցային հրատարակչությունը», որը որպես զանգվածային լրատվության միջոց գրանցված կայքն է «Համացանց» տեղեկատվական-հեռահաղորդակցական ցանցում»: Ռուսական օրենքում, սակայն, բաց է մնում բլոգների կամ զուտ սոցցանցային լրատվություն տարածողների հարցը: Հարց է առաջանում՝ եթե վերջիններս գրանցված չեն որպես զանգվածային լրատվության միջոց, ապա ինչպես է լուծվում դրանց ընդդատության հարցը⁴⁹ (ընդդատությունը իրավական տերմին է, երբ որոշվում է այն դատարանը, որտեղ, ըստ գրանցման, պետք է քննվի համապատասխան գործը):

Հայաստանի Հանրապետությունում զանգվածային լրատվության իրականացման հետ կապված հարաբերությունները կարգավորող հիմնական իրավական ակտը 2003-ի դեկտեմբերի 13-ին ընդունված «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքն է, որով սահմանվում են զանգվածային լրատվության միջոց համարվելու չափանիշները:

«Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքն առցանց լրատվամիջոց է համարում որոշակի հասցե ունեցող, անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ թարմացման պարբերականությունից, պահման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից: Խնդիրն այն է, որ դատելով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ տրված սահմանումից՝ կարելի է եզրակացնել, որ բլոգերը, սոցիալական ցանցերում էջերը գտնվում են մի ամբողջ օրենսդրական դաշտում ավանդական լրատվական գործակալությունների և համացանցային պարբերականների հետ: Մեր կարծիքով՝

⁴⁷Давыдов И. Книга вымышленных существ // Независимая газета, № 26// 14.02.2001 http://www.ng.ru/ideas/2001-02-14/8_book.html.

⁴⁸ Տե՛ս Российская Федерация, Закон о средствах массовой информации, принят 27 декабря 1991, № 2124-1 <http://www.consultant.ru/popular/smi/421.html#p42>.

⁴⁹ Տե՛ս Ավետիսյան Ա., Համացանցային զանգվածային լրատվամիջոցներ. Ձևավորումը և զարգացումը Հայաստանում //Ատենախոսություն բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար// Երևան 2015, 194 էջ:

համացանցային ՋԼՄ-ների խմբում կարելի է դասել հստակ ընդգծված լրատվական գործառույթ կատարող կայքերը, ներառյալ սոցիալական ցանցերի, ինչպես նաև անձնական տիրույթ հանդիսացող ռեսուրսների որոշ տեսակներ, որոնց բնորոշ են «քաղաքացիական լրագրության» հատկանիշները:

1.3 Ավանդական և նոր մեդիա. մրցակցություն և համակեցություն

Վերջին տարիներին Հայաստանում արձանագրվեց համացանցային հեղափոխություն: Շարժական համացանցային կապի զարգացումը հանգեցրեց համացանցի ներթափանցմանը մարզեր: Նման զարգացումները բերեցին համացանցի ազդեցության աճին:

Զանգվածային լրատվամիջոցներն այժմ ակտիվորեն ինտեգրվել են սոցիալական ցանցերի և բլոգների հետ: Գրեթե ողջ ավանդական մամուլն այժմ աշխատում է սոցիալական ցանցերում՝ մեծ տարածման հասնելու համար *Facebook-ի*, *Одноклассники.ru-ի* և այլ ցանցերի այցելուների շրջանում: Թերևս դրանով է պայմանավորված, որ մի շարք թերթեր իրենց էջերն են ստեղծել սոցիալական ցանցերում: Համացանցային լրատվամիջոցների գործունեության դաշտում կիրառելիության և տարածվածության առումով առաջատար է «Ֆեյսբուք» (այսուհետ՝ նաև ՖԲ) սոցիալական ցանցը՝ հանդես գալով միաժամանակ և՛ որպես հարթակ, որտեղ լրատվամիջոցներն իրականացնում են իրենց տեղեկատվական գործառույթները, և՛ որպես սկզբնաղբյուր, որտեղից հնարավոր է անմիջականորեն առաջին աղբյուրից ինֆորմացիա ստանալ: Այստեղ ակտիվորեն հանդես են գալիս թե առցանց լրատվամիջոցները, թե նույնիսկ՝ ավանդականները: Բավական է նշել, որ ըստ *socialbakers.com* կայքի հաղորդած տվյալների՝ 2016թ. օգոստոսի դրությամբ «Ֆեյսբուքում» *1in.am*-ն ունի **1 575 913**, *news.am*-ը **527 413**, *Blognews.am*-ը՝ **445 052** ֆան, և այլն⁵⁰:

⁵⁰ Վերջին տարիներին Հայաստանում ինտերնետ-օգտատերերի թիվը կտրուկ աճել է. բնակչության կեսից ավելին այսօր օգտվում է համացանցից: «InternetWorldStats»-ի տվյալներով՝ 2016թ. հունիսի 30-ի տվյալներով՝ Հայաստանում համացանցից օգտվում է 2միլիոն 126 հազար 716 մարդ, որը կազմում է բնակչության 69,7 տոկոսը: Համեմատության համար նշենք, որ դեռևս 2000թ. Հայաստանում ինտերնետ-օգտատերերի թիվը կազմում էր 30 հազար, առավել մանրամասն՝ <http://www.internetworldstats.com/>: Ըստ *Alexa.com*-ի՝ Հայաստանից ամենից շատ այցելվող կայքերի

Կարծում ենք՝ տեղեկատվական դաշտի հիմնական զարգացումն այսօր գնում է դեպի ավանդական և այլընտրանքային մեդիայի միաձուլում: Մամուլը պետք է օգտագործի համացանցը՝ որպես տեղեկատվության աղբյուր, այդ թվում՝ նաև որպես սեփական լսարանի դինամիկ ավելացման միջավայր: Եվ հակառակը, համացանցը լրջորեն ազդում է ավանդական ԶԼՄ-ների և տեղեկատվական միջավայրի ձևավորման վրա: Երկրորդն, ինչ այսօր ակնհայտ է, կոմբինացված ԶԼՄ-ների ձևավորումն է, երբ տպագիր մամուլը ոչ միայն օգտվում է համացանցից, այլև դառնում է հեռարձակող: Ավանդական մեդիան ստիպված է հաշվի նստել նոր մեդիայի ոչ միայն առկայության և ունեցած կարևոր դերակատարության հետ, այլև որոշ դեպքերում դրանց անփոխարինելիության փաստի հետ և ավանդական ու նոր մեդիա ձևաչափերի համակեցության ձևեր որոնել: Իսկ այն ավանդական ԶԼՄ-ները, որոնք չեն հետևում այս նոր հնարավորությունների զարգացմանը, վաղ թե ուշ դուրս են մղվելու դաշտից⁵¹:

եղյակը 2016թ հունվարին եղել են Youtube.com-ը, Facebook.com-ը, Google.com-ը, առավել մանրամասն՝ <http://www.alexa.com/topsites/countries/AM>: Ինչ վերաբերում է սոցցանցերին, ապա Հայաստանում ամենատարածված «Ֆեյսբուք» սոցցանցի մասին մանրամասն վիճակագրություն է ներկայացնում socialbakers.com կայքը, հղումը այստեղ՝ <https://www.socialbakers.com/statistics/facebook/pages/total/armenia/media/>: Բավական է նշել, որ եթե 2013թ-ին Հայաստանում «Ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցից օգտվողների թիվը մոտ 560 հազար էր, ապա, ըստ «Ֆեյսբուք» սոցիալական ցանցի գովազդային հարթակի, ՀՀ-ում 2016թ մայիսի դրությամբ կան 13 տարին լրացած 950,000 գրանցված օգտատերեր, որոնցից 480,000-ը՝ արական, 470,000-ը՝ իգական: 2016թ ապրիլին ՖԲ-ին հաջողվում է դուրս մղել «Օդնոկլասնիկին» առաջին հորիզոնականից, այդ ժամանակ Օդնոկլասնիկի հայաստանյան օգտատերերի թիվը կազմում է 940 հազար, առավել մանրամասն՝ <http://www.banman.am/search/label/Social%20Media>: Եթե VKontakte սոցիալական ցանցում 2012թ. դեկտեմբերի դրությամբ Հայաստանից գրանցված օգտատերերի թիվը գերազանցում էր 310 հազարը⁵⁰, ապա 2014թ տվյալներով՝ այդ թիվը կազմել է 974 հազար, մանրամասն՝ <http://www.banman.am/search/label/Armnet>: Twitter-ը դեռևս շարունակում է պասիվ հարթակ մնալ Հայաստանում, 2016թ փետրվարի դրությամբ Հայաստանից օգտատերերի թիվը չի գերազանցում 25-30 հազարը⁵⁰, որից 12-18 000-ը՝ տղամարդը, իսկ 11-17 000-ը՝ կին, մանրամասն՝ <http://www.banman.am/search/label/Social%20Media>: Առանձնահատուկ աճ է գրանցել Youtube հարթակը, որը սոցիալական ցանցի տարրեր է պարունակում և, բացի այդ, լուրջ ազդեցություն ունի հայաստանյան հասարակական-քաղաքական և լրատվական դաշտի վրա: Ըստ Google Transparency-ի տվյալների՝ վերջին տարիներին Հայաստանից Youtube այցելությունների կտրուկ աճ է նկատվում. 2012թ երկրորդ կեսի ընթացքում թրաֆիքը դեպի այս տեսանյութերի հարթակ փաստացիորեն կրկնապատկվել է: Այս ամենը հնարավոր է դարձնում Հայաստանում օնլայն հեռուստատեսության, այլընտրանքային վիդեոլրագրության զարգացումը, առավել մանրամասն՝ <http://media.am/Armenia-watches-Youtube>:

⁵¹ Փորձագիտական հաշվարկներով՝ Հայաստանում գործում է ավելի քան 200 լրատվական կայք, որոնց մի մասն է միայն ակտիվ, ունի ընթերցողների կայուն քանակ և ազդեցության դաշտ: Իսկ լրատվական կայքերի դիտումների հետ կապված մոնիթորինգ իրականացնող ամենատարածված համակարգը similarweb-ն է, որը ամեն ամսվա սկզբին հրապարակում է նախորդ ամսվա ընթացքում ամենից շատ այցելուներ ունեցած կայքերը: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի տպագիր լրատվամիջոցների թվին, ապա

Համացանցային լսարանին գրավելու նպատակով հայաստանյան թերթերը սկսեցին վերակառուցել իրենց կայքերը: Դրա օրինակներից է «Առավոտ» թերթը, որը վերակառուցել է իր կայքը՝ փորձելով հետ չմնալ համացանցային լրատվամիջոցներից, փոխելով աշխատելաոճը: Կամ «Ժամանակ» թերթը, որն ուներ ձեավորված լսարան, ուներ նաեւ կայք, որը պարզապես տպագիր նյութերի համացանցում տեղադրման հարթակ էր, առանձնապես քանակական եւ որակական փոփոխություններ չէր ստեղծում: Սակայն, 1in.am կայքի մեկնարկը, որն ակտիվորեն ներկայացված է սոցիալական ցանցերում, բերեց նրան, որ այսօր այն օնլայն մամուլի առաջատարներից է: Հաջորդ փուլում խմբագրությունը նաեւ անցավ ցանցային հեռուստատեսության ձեավորմանը՝ փաստացի ծածկելով ցանցային այլընտրանքային եւ ավանդական միջոցների հիմնական հնարավորությունները: Այդպես է նաեւ «Ժողովուրդ» թերթի եւ armlur.am կայքի, «Հայկական ժամանակի» եւ armtimes.com-ի, «Հրապարակի» եւ hrparak.am-ի դեպքում: Հանուն արդարության պետք է ասել, որ այն տպագիր լրատվամիջոցները, որոնք ողջ ուժերը կենտրոնացնում են կայքի զարգացման վրա, ճիշտ է, ունենում են լավ դիտումներ, սակայն ակնհայտորեն տուժում է թերթը, որտեղ մեկ օր ուշացումով արդեն տպվում են կայքում նախորդ օրը հրապարակված նյութերը: Մեր դիտարկմամբ՝ այդպիսի տենդենց նկատվում է «Հայկական ժամանակ» օրաթերթի դեպքում, որի կայքը այս ընթացքում բավականին կատարելագործվել է, սակայն թերթում «էքսքլուզիվ» նյութերի պակաս կա:

Այսպիսով, հայկական մամուլի (հատկապես տպագիր) համար համացանցը դառնում է «նավարկության մեջ մնալու» լավագույն հնարավորությունը: Ավելին՝ եթե տպագիր տարբերակով թերթերն ունեն լավագույն դեպքում տպաքանակի չնվազման միտում, ապա համացանցում գրեթե բոլոր ԶԼՄ-ների դեպքում դիտվում է լսարանի կայուն աճ: Այդ է պատճառը, որ որոշ ավանդական թերթեր, օրինակ՝ «Չորրորդ իշխանությունը» որոշել է տպագրվել ընդամենը երկու օր, փոխարենը ստեղծել է իր կայքը, «Ժողովուրդ» թերթն էլ չի տպագրվում շաբաթ օրերին, փոխարենը՝ ներդրումները ուղղում են կայքին: Միեւնույն ժամանակ, տպագիր մամուլի ներկայացուցիչները խոստովանում են, որ ֆինանսապես դժվար է պահել եւ լավ թերթ,

2016թ օգոստոսի 31-ի դրությամբ գրանցված և հաշվառված են նյութական կրիչի վրա թողարկվող 1330 զանգվածային լրատվության միջոց, որից՝ 876 թերթ և 454 ամսագիր:

եւ կայք, քանի որ մի լրագրողը չի կարող օրական 4-5 նյութ գրել կայքի համար, եւս 1 ծավալուն նյութ՝ թերթի համար, իսկ նույն նյութերը երկու լրատվամիջոցում զետեղելիս տուժում է «էքսքլուզիվությունը»: «Լավ ինֆորմացիա ենք ստանում, ամբողջ օրը լրագրողը չարչարվում, նյութ է պատրաստում, որ հաջորդ օրը տպվի թերթում, բայց միշտ մտավախություն կա, որ ինֆորմացիան դուրս կգա, մեկը մի տեղ կգրի: Իսկ եթե այդ ինֆորմացիան այսօր տպենք կայքում, վաղը՝ թերթում, էլ ո՞վ կկարդա, կամ մինչեւ մեր թերթը հասնում է ընթերցողին, կայքերը արագորեն վերցնում են ինֆորմացիան, հրապարակում, ու դեռ հայտնի էլ չէ՝ քանի հոգի է իմանում, որ այդ ինֆորմացիան մենք ենք հաղորդել առաջինը, վիրավորական է».-խոստովանում է «Հրապարակ» օրաթերթի խմբագիր Արմինե Օհանյանը⁵²: Սոցիալական ծանր վիճակում գտնվող տպագիր մամուլի համար իսկապես դժվար է երկու՝ թերթի եւ կայքի համար առանձին խմբագրություն պահելը, հատկապես, որ եթե տարիների գործունեություն ծավալող թերթերը այսօր իրենց սեփականատերերի համար եկամտի կայուն աղբյուր են, ապա նույնը չի կարելի ասել նրանց կայքերի դեպքում, որոնք կայանալու, եկամտի աղբյուր դառնալու համար երկար ճանապարհի պետք է անցնեն: Այս առումով, կարծում ենք, պետք է տպագիր մեդիայի ղեկավարների վերաբերմունքը փոխվի առցանց լրատվամիջոցների նկատմամբ, ովքեր պետք է ճկուն լինեն, չանտեսան նոր մեդիան, ներդրումներ անեն իրենց կայքերում, արդեն թերթում ձեւավորված առկա ռեսուրսը օգտագործեն նաեւ կայքը զարգացնելու համար եւ ամենակարեւորը՝ մի քանի ամսվա ընթացքում չսպասեն մեծ եկամուտների եւ արդյունքների, չէ՞ որ նույն լրատվամիջոցների տպագիր տարբերակները կայանալու համար առնվազն 2-3 տարի է պահանջվել:

Ի դեպ, համացանցային լրատվամիջոցների և ավանդական մեդիայի պայքարը միայն հայաստանյան մեդիամիջավայրին չէ բնորոշ⁵³: Արտերկրի գիտական շրջանակներում տեսաբանները բաժանվում են երկու խմբի, նրանց մի մասը գուժում է տպագիր մեդիայի դարաշրջանի ավարտը և ներկայացնում նոր մեդիայի ընձեռած

⁵² Արմինե Օհանյանի, այլ խմբագիրների, ոլորտի տեսաբանների հետ փորձագիտական հարցազրույցներ ենք արել համացանցային լրատվամիջոցների ձևավորման, զարգացման, առանձնահատկությունների, էթիկական, իրավական խնդիրների շուրջ, որոնք մտադիր ենք առաջիկայում հրապարակել առանձին գրքով:

⁵³ Smit Patel A., The Survival of the Newspaper in the Digital Age of Communication, New York University, 2010, pp. 2 (pp. 50)

հնարավորությունները, իսկ մյուս մասը հիշեցնում է նոր մեդիայի բերած բազմաթիվ խնդիրների մասին և պնդում, որ տպագիր բառը թղթի վրա երբեք չի անհետանա⁵⁴։ Կոլումբիայի համալսարանում կարդացած իր մի դասախոսության ժամանակ Դանիել Օկրենտը⁵⁵ (Daniel Okrent) ամենայն մանրամասնությամբ նկարագրել է այն հաճույքը, որը պարգևում են տպագիր թերթը և գիրքը, բայց այնուհետև արձանագրել. «Ես հավատում եմ, որ տպագրության բոլոր ձևերը կմահանան, նրանց դարաշրջանն ավարտված է»:

1.4 Ֆինանսական բաղադրիչը՝ առցանց լրատվամիջոցների բովանդակային ուղղվածության կարևոր կողմնորոշիչ

Մեդիա տեսաբան Դենիս Մակուեյլը առանձնացնում է որակյալ լրատվամիջոցների հետևյալ հատկանիշները. «Ֆորմալ անկախությունը պետությունից և այլ կառույցներից, որոնք սեփական նպատակներն են հետապնդում, հասարակության քաղաքական և սոցիալական կյանքում թերթի կարևորագույն դերի ճանաչում, սոցիալական և էթիկական պատասխանատվության բարձր զգացում, ժուռնալիստի մասնագիտական վարպետություն»։ Ըստ Մակուեյլի՝ որակյալ, հետևաբար օբյեկտիվ չեն կարող համարվել այն լրատվամիջոցները, որոնք շեղվում են այս իդեալից դեպի չափազանց պատվիրակվածությունը կամ սենսացիաների հետևից ընկնելը⁵⁶:

Արևմուտքում էթիկայի կանոնագրերում հատուկ կետով սահմանված է ԶԼՄ-ի ֆինանսական և խմբագրական գործունեության կազմակերպումը: Խմբագրական և ֆինանսական բաժինների տարանջատվածությունը պարտադիր կանոն է և համարվում է ժուռնալիստական էթիկայի այն նորմը, որին պետք է բոլոր լրատվամիջոցները հետևեն: «Իսկապես անկախ ԶԼՄ-ները չպետք է թույլ տան, որ գովազդներն ազդեն նյութերի բովանդակության վրա», - ասվում է «A journalism handbook» գրքում⁵⁷

⁵⁴ Տե՛ս Մարտինյան Ի. «Ավանդական և նոր մեդիա. մրցակցություն և համակեցություն», Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի լրատու, Երևան, 2017, էջ 305-311:

⁵⁵ <http://digitaljournalist.org/issue0002/okrent.htm>

⁵⁶ MrQuail D Mass Communication theory, 2rd edition, London-Thousand Oaks News Delphi, SAGE publication, 1987, P. 12.

⁵⁷ International research and Exchanges Board. «A journalism handbook», Washington, 2006, p36.

Երևանի մամուլի ակումբի ղեկավար Բորիս Նավասարդյանի կարծիքով⁵⁸ Հայաստանում մեդիայի զարգացման մարտահրավերներից ամենակարևորը ՁԼՄ-ների կառավարման մոդելն է, երբ ի տարբերություն զարգացած մամուլ ունեցող երկրների, մենեջմենթի առևտրային-ֆինանսական ու ստեղծագործական-բովանդակային բաղադրիչները տարանջատված չեն: Կամ եթե տարանջատված են, ինչպես որոշ խոշոր հեռուստաընկերություններում, ապա առաջինն իշխող դիրք ունի երկրորդի նկատմամբ: Իսկ անմիջական առևտրային խնդիրներ լուծող մենեջերներն անչափ հեռու են «հանրային համբավ», «պրոֆեսիոնալ էթիկայի կանոններ» հասկացություններից:

Կայացած համացանցային լրատվամիջոցների բովանդակությունը և գործունեությունը քննարկելիս շատ կարևոր է ֆինանսավորման հարցը, որն ուղիղ կապ ունի այդ ամենի հետ: Մի քանի դիտարկում այս մասով, նախ մեզնում շատ քիչ կայքեր ունեն առանձին ֆինանսական և խմբագրական բաժիններ: Սովորաբար լրատվամիջոցը ղեկավարում է մեկ անձ՝ խմբագիրը զբաղվում է նաև ֆինանսական հարցերով: Մյուս կողմից էլ՝ կայքերի խմբագիրները պատճառաբանում են, որ ֆինանսական բաժին, գովազդային մասնագետ պահելու համար գումար է պետք, մինչդեռ իրենք նախընտրում են այդ գումարով ևս մեկ լրագրող ունենալ: Մի շարք նորաբաց կայքեր, որոնց սեփականատերերը բիզնես աշխարհի ներկայացուցիչներ են, ունեն տարանջատված ֆինանսական և խմբագրական բաժիններ, մինչդեռ տարիներ առաջ ստեղծված կայքերն անգամ գովազդային գործակալ չունեն:

Հատկանշական է նաև, որ լրատվամիջոցների ղեկավարները մեծ դժվարությամբ էին խոսում իրենց լրատվամիջոցի ֆինանսավորման աղբյուրների մասին: Շատերն անգամ անտեսում են «Զանգվածային լրատվության» մասին օրենքի պահանջը՝ հրապարակել տարեկան ֆինանսական հաշվետվություն:

Հայաստանյան արդի համացանցային լրատվամիջոցների կարևորագույն խնդիրը ֆինանսական անկախությունն է, քանի որ ամենից առավել դա պայմանավորում է գործունեության որակը, լրահոսի բովանդակությունը: Իշխանությունը և ՁԼՄ-ն պետք է

⁵⁸ <http://www.ypc.am/review/?p=2539>

աշխատեն համատեղ՝ ունենալով մեկ կարևոր նպատակ՝ նպաստել երկրի զարգացմանը և ապահովել լավ պայմաններ քաղաքացիների համար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ հենց սկզբից առցանց լրատվամիջոցները դիտարկվել և դասակարգվել են որպես ՋԼՄ-ի առանձին տեսակ՝ հիմնականում հանդես գալով «նոր մեդիա» (new media) անվամբ: Հետխորհրդային տարածաշրջանում երկար ժամանակ քննարկվում էր առցանց լրատվական կայքերին առանձին լրատվամիջոցի կարգավիճակ տալու հարցը: ՀՀ-ում նրանց համար հստակ չափանիշների սահմանման հարցը կարիք ունի լրացուցիչ քննարկման:

2. Հայաստանում համացանցային լրատվամիջոցների բովանդակային ուղղվածության կարևոր կողմնորոշիչ է ֆինանսական բաղադրիչը: Կարգավորման և ինքնակարգավորման խնդիրները սերտորեն առնչվում են մեդիարտադրանքի բովանդակությանը, մասնագիտական որակներին, որոնք պայմանավորված են նաև ֆինանսական գործոնով: ՀՀ-ում լրատվամիջոցների ֆինանսական աղբյուրները առավել քան կարևոր են, քանի որ քիչ կայքեր ունեն այնքան գովազդներ, որոնց շնորհիվ կկարողանան ինքնաֆինանսավորվել, մի մասն էլ առհասարակ գովազդ չունի: Գովազդային շուկան Հայաստանում ևս քաղաքականացված է, և դա անմիջականորեն արտացոլվում է ինտերնետ միջավայրում:

3. Համացանցային լրատվամիջոցների իրավական կարգավորումը անհրաժեշտություն է, քանի որ դրանով երաշխավորվում է հասարակության տեղեկատվական անվտանգությունը, կանխվում մարդկանց մասին մասնավոր բնույթի տեղեկատվության տարածումը: Համացանցի վերաբերյալ ամենուր ընդունելի և կիրառելի օրենսդրություն չկա: Գոյություն ունեցող նորմատիվային ակտերը կարգավորում են դրա գործունեության մասնավոր ասպեկտները և առաջին հերթին էլեկտրոնային առևտրի, էլեկտրոնային թվային ստորագրության, հեռահաղորդակցական ցանցերին հասանելիության հարցերը:

Ամեն դեպքում կան մի շարք սկզբունքներ, որոնք կարելի է համարել համընդհանուր և կիրառելի զարգացած և քաղաքակիրթ երկրների դեպքում:

Աշխարհում հայտնի են համացանցային կարգավորման հիմնական երկու մեխանիզմները՝ ֆիլտրող և արգելափակող մեթոդները: Դրանք պետք է համատեղելի լինեն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի հետ, որով պաշտպանվում է արտահայտվելու ազատությունը:

4. Մեր օրերում ամենալուրջ և կարևոր խնդիրներից մեկը համացանցում տեղեկատվական ազատ հոսքերի սահմանափակումներն են: Մինչ Չինաստանը, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը և վերջին շրջանում նաև Ռուսաստանը քայլեր են իրականացնում համացանցում տեղեկատվական հոսքերի սահմանափակման համար՝ ստեղծելով օրենսդրական հիմքեր, միջազգային իրավապաշտպան կազմակերպությունները կոչ են անում պետություններին հնարավորինս զերծ մնալ իրավական կարգավորումներից, քանի դեռ ծայրահեղ անհրաժեշտություն չկա: Հայաստանում, այլ երկրների համեմատ, համացանցում տեղեկատվական ազատության սահմանափակումներ չկան, կամ քիչ են:

ԳԼՈՒԽ 2

ԻՆՔՆԱԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ. ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ԶԼՄ-ՆԵՐՈՒՄ

Մասնագիտական բարոյականության նորմերը ուսումնասիրող գիտությունը մասնագիտական էթիկան է, տվյալ դեպքում մեր քննության առարկան ժուռնալիստական էթիկան է: Ռուս տեսաբան Ավրաամովը⁵⁹ առանձնացնում է «լրագրողի էթիկա», որը դիտարկում է գիտությունը լրագրողի բարոյականության, մասնագիտական առանձնահատկությունների, իր աշխատանքի բարոյական հատկանիշների տեսանկյունից, և «մասնագիտական էթիկա», որը նույնացնում է մասնագիտական բարոյականության կանոնների ու նորմերի հետ, այլ կերպ ասած՝ լրագրողական կանոնագրերի:

Լրատվության ոլորտում էթիկայի մակարդակը պայմանավորված է տվյալ հարցի հնչեղությամբ: Օրինակ՝ Դանիայի պես օրինապաշտ և նվազ տեմպերամենտով երկիրը հրատարակեց Մուհամեդ մարգարեի ծաղրանկարները, որից հետո սկսվեցին տարիներ տևած անկարգություններ, իսկ լրատվամիջոցը ամենևին էլ չզղջաց իր քայլի համար: Լրագրության ասպարեզում էթիկայի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել երեք կարևոր բաղադրիչ՝ ընկալում-միջավայր, ամբողջական ինֆորմացիայի տիրապետում-ստուգում, ժամանակաշրջան:

Մամուլը՝ իբրև չորրորդ իշխանություն, հասարակությանը և պետությանը կապող օղակ, որի նպատակը մարդկանց տեղեկացնելն է, ինֆորմացիա հաղորդելը, մեծ դեր ունի մարդկանց կենսագործունեության մեջ, լրագրողները սերտորեն առնչվում են մարդկանց կյանքին, զգացմունքներին և հետևաբար՝ փոքրիկ վրիպումը կարող է ճակատագրական լինել: Ահա այստեղ էլ օգնության է հասնում էթիկան, որը լրագրողներին հուշում է ինչ անել և ինչ չանել՝ առանձնացնելով կարելիի եւ չի կարելիի սահմանները:

Ժուռնալիստական էթիկան առավել հայտնի է դեոնթոլոգիա անվամբ և ունի ռոմանական ծագում: Իսկ բուն հասկացությունն ավելի ընդգրկուն է և հաճախ

⁵⁹ Авраамов Д. С., Профессиональная этика журналиста, М., 1999, стр. 3.

ըմբռնվում է որպես «չգրված, սակայն համընդհանուր համաձայնության արժանացած կարգ, ավանդույթ, որով սահմանվում են պատշաճն ու անպատշաճը», «ընդունելի» և «անընդունելի» վարքը⁶⁰:

Գոյություն ունի էթիկայի երեք հիմնական տեսություն, որի հիմքում մեկ հարց է արդյոք նպատակն արդարացնում է միջոցը:⁶¹

1.դեոնթոլոգիա -պարտականության վրա հիմնված,

2.թելեոլոգիա - հետևանքների վրա հիմնված,

3.իրավիճակային:

Լրագրողական էթիկայի կամ ինքնակարգավորման հիմքում ինքնակազմակերպումը, ինքնատիրապետումը և ինքնաղեկավարումն է: «Եթե ինքնակազմակերպման շնորհիվ որոշակի ռազմավարություն է մշակվում ժողովրդատական նյութի պատրաստման համար, ապա ինքնատիրապետման գործառույթը այս կամ այն խնդրի լուծման որակական ստուգումն է, հնարավոր տարածայնություններից խուսափելու ձգտումը: Տարածայնությունների բացառումն էլ հնարավոր է դառնում շնորհիվ ինքնաղեկավարման», -գրում է Վարդուհի Պետրոսյանը⁶²: Ժողովրդատական էթիկայի հիմնական սկզբունքներն են անկախությունը, ճշմարտությունը, անաչառությունը, օբյեկտիվությունը, ճշգրտությունը, լուրի և մեկնաբանության տարանջատումը, գրագողության բացառումը, հավասարակշռված լուսաբանումը, ճաշակը և բարեկրթությունը, կարեկցանքը, թաքնված գովազդից խուսափելը և այլն:

Էթիկայի համաշխարհային ինստիտուտի հիմնադիր Ռիչարդ Կիդդերն ասում է⁶³. «Էթիկան չգրված օրենքներին ենթարկվելն է, այսինքն՝ լրագրողները պետք է ենթարկվեն իրենց իսկ կանոններին, հետևեն իրենց նյութերի ճշգրտությանը և ոչ թե առաջնորդվեն միայն պետության կամ որևէ կազմակերպության կողմից ընդունված օրենքներով, վարվեն այսպես կամ այնպես»:

⁶⁰ Կլոդ-ժան Բերտրան, Մամուլի ազատության և պաշտպանության երաշխիքներ, Լրատվական էթիկայի և պատասխանատվության համակարգեր, Երևան, 2000, էջ 31:

⁶¹ Վարդուհի Պետրոսյան, ԶԼՄ ինքնակարգավորում և կարգավորում, Երևան, 2014, էջ 7:

⁶² Վարդուհի Պետրոսյան, Ժողովրդատական էթիկա. հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, ԵՊՀ հրատ., 2012թ, էջ6-7

⁶³ Philip Patterson and Lee Wilkins, Media ethics: Issues and Cases, 4th ed., p. 25.

2.1 ԶԼՄ ինքնակարգավորման մեխանիզմները Հայաստանում

Լրագրողական էթիկան Հայաստանում իր առաջին ծիլերն է տվել անկախացումից հետո: Սակայն լրատվամիջոցների ինքնակարգավորման, ժուռնալիստական/լրագրողական էթիկայի տարածումը նորանկախ պետության ձևավորման սկզբում բավականին լուրջ դիմադրության էր արժանանում:

Ինքնակարգավորման մի շարք մեխանիզմներ կան՝ մամուլի խորհուրդները, մամուլի օմբուդսմենը, լրագրողական կազմակերպություններն ու լրագրողական միությունները, խմբագրական կոլեգիան, էթիկայի կանոնագրերը⁶⁴, սակայն այսօր էլ Հայաստանում դժվար է խոսել մեդիաինքնակարգավորման ինստիտուտի կայացման մասին:

Մամուլի խորհուրդները գործում են աշխարհի ոչ բոլոր երկրներում, զբաղվում են հասարակության ներկայացրած բողոքների քննմամբ՝ կապված այս կամ այն հրապարակման հետ և անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան որոշում են ընդունում: Առաջին մամուլի գործերի խորհուրդը հիմնադրվել է Եվրոպայում՝ օրենքի երկիր համարվող Շվեդիայում, 1916թ.: Ի տարբերություն Շվեդիայի՝ Նորվեգիայում գործող մամուլի խորհրդի լիազորությունները թեև հիմնականում նույնն են, այնուամենայնիվ, խորհուրդը հստակ դիրքորոշում ունի բողոքների ընդունման հարցում. բողոքը չի ընդունվում, եթե գործն արդեն գտնվում է դատական վարույթում կամ եթե տուժողը մտադիր է դիմել դատարան: Իր գործունեությամբ աչքի է ընկնում նաև ավստրալիական մամուլի խորհուրդը: Մյուսներից տարբերվում է նրանով, որ բողոքներ է ընդունում երրորդ մեկից /որոնց ուղղակիորեն չի վերաբերում հրապարակված տվյալ հոդվածը/, ով ճանաչում է հոդվածի հերոսին և տեսնում է, որ վիրավորվում է վերջինիս պատիվը, անունը⁶⁵:

Հայաստանում որպես այդպիսին կարող է դիտարկվել **Դիտորդ Մարմինը**⁶⁶: 2007թ. հունվարի 9-ին Երևանի մամուլի ակումբը տարածեց Հայաստանի լրագրողական համայնքին ուղղված դիմում, որում առաջարկ էր արվում համատեղ

⁶⁴ Վարդուհի Պետրոսյան, Ժուռնալիստական էթիկա, հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, 2012. էջ 20:

⁶⁵ Վարդուհի Պետրոսյան, Ժուռնալիստական էթիկա, հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, 2012. էջ 21:

⁶⁶ <http://ypc.am/self-regulation/?lang=hy#self-form>

մշակել մասնագիտական էթիկայի հիմնական նորմերը: ԵՄԱ-ն ցանկություն էր հայտնել, որ այդ նորմերն ընդունելի լինեն ՁԼՄ-ների և լրագրողների հնարավորինս մեծ թվի կողմից և կիրառվեն նրանց առօրյա գործունեության ընթացքում: 2007թ. փետրվարի 2-ին ԵՄԱ-ի նախաձեռնությանը հավանություն տված ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչների հանդիպման ժամանակ ձևավորվեց աշխատանքային խումբ, որը մշակեց ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչների Վարքականոնը և դրան կից Հռչակագիրը՝ ընտրությունների և հանրաքվեների լուսաբանման սկզբունքների վերաբերյալ: 2015թ. մայիսի 16-ի ժողովում ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչների Վարքականոնը ենթարկվեց խմբագրական փոփոխության և անվանափոխվեց: Բացի դրանից, նախկինում Վարքականոնին կից Հռչակագիրը՝ ընտրությունների և հանրաքվեների լուսաբանման սկզբունքների վերաբերյալ, դարձավ Կանոնագրի մի մասը (7-րդ բաժին⁶⁷).

2007թ. մարտի 10-ին վերոնշյալ փաստաթղթերն ընդունվել և ստորագրվել են ՁԼՄ-ների ղեկավարների և լրագրողական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների խորհրդակցությանը, ընտրվել է նաև ՁԼՄ-ների էթիկայի Դիտորդ մարմին (ԴՄ), որի կազմում ընդգրկված էին 7 հոգի: 2011թ. դեկտեմբերի 24-ին ՁԼՄ-ների և լրագրողական միավորումների ներկայացուցիչների ժողովում որոշում կայացվեց ընդլայնել ԴՄ-ի կազմը մինչև 14 անդամ (ընդ որում, ԴՄ-ի յուրաքանչյուր նիստին ռոտացիոն սկզբունքով մասնակցում է 7 անդամ):

2015թ. մայիսի 16-ին ՁԼՄ-ների և լրագրողական միավորումների ներկայացուցիչների հերթական ժողովում ԴՄ-ի կազմում տեղի ունեցան աննշան փոփոխություններ⁶⁸: ՁԼՄ-ների ղեկավարների և լրագրողների Վարքականոնին⁶⁹ միացել է 44 լրատվամիջոց, իսկ նախաձեռնությանը սատարում է լրագրողական 8 միություն:

Վարքականոնը ստորագրած ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչներն ընդունում են Դիտորդ մարմնի իրավասությունը՝ քննելու իրենց գործողությունների և հրապարակումների համապատասխանությունը Հռչակագրի դրույթներին, ինչպես նաև

⁶⁷ http://ypc.am/oldypc/self_regul/In/am

⁶⁸ <http://ypc.am/self-regulation/%D5%A6%D5%AC%D5%B4-%D5%B6%D5%A5%D6%80%D5%AB-%D5%AB%D5%B6%D6%84%D5%B6%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D6%80%D5%A3%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%80%D5%B4%D5%A1%D5%B6-%D5%B6%D5%A1%D5%AD%D5%A1%D5%B1%D5%A5%D5%BC%D5%B6%D5%B8/?lang=hy>

⁶⁹ http://ypc.am/wp-content/uploads/2014/06/Code-of-Ethics_arm.pdf

պատրաստական են իրենց լրատվամիջոցում հրապարակելու Դիտորդ մարմնի որոշումները:

Դիտորդ մարմինը սկզբնապես աշխատում էր ոչ ակտիվ սկզբունքով, այսինքն՝ վարույթներ չէր հարուցում, երբ լինում էր բողոք, վարույթ էր հարուցում եւ սկսում քննել՝ համապատասխանությունը էթիկայի վարքականոնին, որը ստորագրել են տվյալ լրատվամիջոցները: 2007 թվականից մինչեւ 2016թ մարտ ամիսը մարմինը քննել է 38 գործ, եւ հիմնականում լրատվամիջոցների կողմից էթիկայի խախտում արձանագրվել է: 2016թ դիտորդ մարմինը նախադեպ ձեւավորեց եւ իր իսկ նախաձեռնությամբ վարույթ հարուցեց newmag ամսագրի դեմ, իսկ պատճառը ամսագրի առցանց տարբերակում 2016թ. հունվարի 13-ին հրապարկված «Ո՞վ էր փախած հարսնացուն եւ ի՞նչ եղավ նրա հետ» հոդվածն էր: Հանրային մեծ հետաքրքրասիրությունը բավարարելուց բացի, այն նաև մասնագիտական քննարկումների առիթ տվեց, որովհետև հարց էր, թե որքանով էր նպատակահարմար հրապարակել հերոսի անունը և լուսանկարը: Այդ առիթով ԶԼՄ-ների էթիկայի Դիտորդ մարմինը սեփական նախաձեռնությամբ եւ newmag ամսագրի խմբագրության համաձայնությամբ 2016 թվականի հունվարի 27-ին քննարկեց հոդվածը:

Դիտորդ Մարմինն արձանագրել է, որ թեպետ նկարագրվող իրադարձությունը հանրային հետաքրքրասիրության առարկա է, սակայն տվյալ հրապարակման հերոսը հանրային դեմք չէ եւ չի ձգտում հասարակական ուշադրության, նաև տեքստում առկա փաստական տվյալների եւ ուղեկցող լուսանկարի հրապարակումն արդարացված չէ մասնավոր կյանքի պաշտպանության սկզբունքը հարգելու տեսակետից եւ կարող է հոդվածի հերոսին ճանաչելի դարձնել:

Դիտորդ Մարմինը newmag ամսագրի խմբագրությանն առաջարկել է «Ո՞վ էր փախած հարսնացուն եւ ի՞նչ եղավ նրա հետ» հոդվածից հեռացնել հերոսին ճանաչելի դարձնող բոլոր տեղեկությունները (անուն, ազգանուն, ծննդավայր, ուսման վայր, աշխատատեղեր), նաեւ՝ լուսանկարը և անհրաժեշտության դեպքում ձեռնարկել այլ քայլեր՝ հրապարակման հերոսի հետ հնարավոր վեճը արտադատական կարգով լուծելու համար: newmag-ի խմբագրությունը որոշել է հետևել Դիտորդ Մարմնի

առաջարկին, հայցել է հողվածի հերոսուհու ներողամտությունը և ամբողջությամբ վերախմբագրել նյութը⁷⁰:

Դիտորդ մարմնի գործունեությունը ի սկզբանե կասկածի տակ առնելով և նկատելով, որ այն գործ ունի հրապարակված և հետևաբար «վնաս հասցրած» նյութի հետ, այնուամենայնիվ չենք բացառում դրա արդյունավետությունը: Կոնկրետ այս դեպքում Դիտորդ մարմնի եզրակացությունը կարելի է դասել «բարոյական հաղթանակների» շարքը, քանի որ կոնկրետ այս հերոսին պատճառված ցավը դրանով դժվար մեղմվի, սակայն այլոց համար այն դաս կլինի եւ կանխող բնույթ կունենա, հաջորդ անգամ գոնե վարքականոնին միացած լրատվամիջոցները նման նյութ պատրաստելուց եւ հրապարակելուց առաջ իրենց հարց կտան՝ որքանով է արդարացված մարդու անձնական կյանք ներխուժելը, եթե նա բարձրաստիճան պաշտոնատար անձ, հասարակական գործիչ իշխանության կամ հասարակական ուշադրության ձգտող անձ չէ ու առկա չէ հասարակական շահ, անձնական պաշտպանվածություն:

Հայաստանում մեդիայի ինքնակարգավորման ոլորտում ակտիվ գործունեություն ծավալող մյուս կազմակերպությունը **Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդն** է⁷¹, որն անկախ փորձագիտական մարմին է: Այն հիմնադրվել է 2011 թվականի մայիսի 1-ին, հիմնական նպատակն է պաշտպանել խոսքի ազատությունը, տեղեկատվության մատչելիությունը, ինչպես նաև անձի արժանապատվությունը և մասնավոր կյանքի իրավունքը: Տեղեկատվական վեճերի խորհրդի գործառույթն է՝ զրպարտությանը, վիրավորանքին, մասնավոր կյանքի պաշտպանությանը և տեղեկատվության ազատությանը վերաբերող դատական գործերի կապակցությամբ խորհրդատվական բնույթի մասնագիտական եզրակացություններով հանդես գալը, ինչպես նաև օրենսդիր և գործադիր իշխանություններին, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, քաղաքացիներին համապատասխան հարցերի շուրջ անհրաժեշտ խորհրդատվությամբ ապահովելը:

2016թ նոյեմբերի տվյալներով՝ ՏՎԽ-ն արդեն 59 եզրակացություն է հրապարակել, որոնք ոչ միայն առնչվում են լրատվամիջոցների առանձին

⁷⁰ <https://newmag.am/2016/paxatshars/>

⁷¹ <http://www.idcarmenia.am/hy>

հրապարակումներին, այլև առհասարակ առանձին խնդիրներին, թեմաներին, դատական ակտերին: ՏՎԽ-ն եզրակացություններ է տալիս նաև դատարանում քննված գործերի վճիռների վերաբերյալ, և եթե ԴՄ-ի «վճիռներից» խուսափելու համար լրատվամիջոցները պարզապես չեն միանում Վարքականոնին, ապա այս դեպքում խուսափելն անհնար է, եթե հայտնվել եք դատարանում կամ աղմուկ է առաջացել ձեր հրապարակումը, ապա Ձեզ ամենայն հավանականությամբ «կքննի» ՏՎԽ-ն:

Լրատվամիջոցների շահերի պաշտպանության խումբը⁷² գործում է 2010 թվականի նոյեմբերի 29-ից, այն յուրահատուկ պլատֆորմ է, որը կոչված է քննարկելու և դիտարկելու լրատվության ոլորտի հրատապ խնդիրները, դրանք ներկայացնելու պետական մարմինների ներկայացուցիչների ուշադրությանը, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում հանդես գալու առաջարկներով:

Խումբը բաղկացած է 20 անդամից, որոնք ներկայացնում են Հայաստանի լրագրողական կազմակերպություններ, ավանդական և նոր լրատվամիջոցներ, հասարական կազմակերպություններ, ինչպես նաև պետական կառույցներ:

Լրատվամիջոցների շահերի պաշտպանության խումբը ստեղծվել է «Լրատվության այլընտրանքային ռեսուրսներ» նախագծի շրջանակներում, որը համատեղ իրականացրել են Ինտերնյուս Նեթուորքը (ԱՄՆ), Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամը, Երևանի մամուլի ակումբը և Մամուլի աջակցության «Ինտերնյուս» ՀԿ-ն՝ ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության աջակցությամբ (USAID):

Մամուլի օմբուդսմենի պաշտոնը կյանքի է կոչվել 20-րդ դարասկզբին ԱՄՆ -ում՝ 1913թ. «Նյու Յորք Վորլդում»⁷³: Աշխարհում ընդունված է, որ ընթերցողների խմբագիրն անկախ է խմբագրությունից: Նրան նշանակում և վարձատրում են լրատվամիջոցի սեփականատերերը, բայց նա որևէ կերպ կախված չէ խմբագրից: Օրինակ՝ հետաքրքիր է «Գարդիան» թերթի օմբուդսման Յան Մեյսի փորձը. նա անկախ է խմբագրից, և ամեն շաբաթ թերթում ունի իր սյունակը, որտեղ գրում է այս կամ այն խնդրի մասին, ուղղումների տեքստերն է գրում, և նրա հոդվածներին խմբագիրը որևէ միջամտություն անելու իրավունք չունի: Այդպես ընթերցողի վստահությունը թերթի

⁷² <http://ypc.am/oldypc/expert/In/am>

⁷³ Վարդուի Պետրոսյան, ԶԼՄ ինքնակարգավորում և կարգավորում, Երևան, 2014, էջ 8:

նկատմամբ մեծանում է, երբ գիտակցում է, որ կա ինչ-որ մեկը, որը հետևում է, որ անճշտություններ չլինեն: Հայաստանում մամուլի համար նախատեսված նման առանձին ինստիտուտ դեռևս չկա, թեև մամուլի օմբուդսմեն ունենալու առաջին քայլերը ձեռնարկվեցին «ԳԱԼԱ» հեռուստաընկերության և «Առավոտ» օրաթերթի կողմից:

2009թ ԳԱԼԱ հեռուստաընկերության կողմից կիրառվել է մեր հեռուստապատմության մեջ աննախադեպ մի պրակտիկա. հեռուստաընկերության գործունեությունը վերահսկել է ներքին օմբուդսմենի ինստիտուտը: Սա միջազգային փորձից վերցրած մի մոդել է, որին անձանոթ էր հայ հեռուստադիտողը, գաղափարը միտում ուներ հեռուստատեսությունն ավելի հանրայնացնել, վերահսկողության գործում ներգրավել նաև հեռուստադիտողին: Օմբուդսմենը՝ «Քաղաքական մշակույթի եւ համաձայնությունների զարգացման «Շիրակ» կենտրոն» ՀԿ նախագահ Վահան Թումասյանը, անմիջական եւ հեռախոսային մշտական կապ պահպանելով հեռուստադիտողների հետ, նրանց դիտողությունները, կարծիքներն ու ցանկությունները ուսումնասիրելուց հետո հանրությանը հաշվետվություն էր ներկայացրել: Ի տարբերության միջազգային փորձի, որտեղ հեռուստաընկերության հիմնադիրը վճարում է օմբուդսմենին, ԳԱԼԱ ՀԸ օմբուդսմենը անկախ էր լինելու եւ չէր ֆինանսավորվելու ԳԱԼԱ-ի կողմից: Հեռուստատեսության օմբուդսմենը ստեղծելու էր հեռուստատեսություն-հանրություն-ստեղծագործական խումբ կապը: Ստեղծագործական խմբի վրա ազդեցությունը կլիներ այնքան, որքան կցանկանա ինքը՝ հեռուստադիտողը: Վահան Թումասյանը այստեղ աշխատեց մեկ տարուց էլ քիչ, այժմ լավ չի հիշում հեռանալու պատճառները, համենայն դեպս՝ մեզ այդպես փոխանցեց. «Անվճար էի աշխատում, կոնֆլիկտ էլ կար, ու էլի տարբեր պատճառներ, բայց անկեղծ հիմա էլ լավ չեմ հիշում, հազար բան կա գլխումս, էնքան ջրեր են հոսել: Հիմա գլխումս քաղցած ու ոտաբորիկ մարդիկ են: Իրոք դժվար է ինձ խոսել այդ մասին»⁷⁴:

Ինչ վերաբերում է «Առավոտին», ապա այստեղ ընթերցողները իրենց «մարդը» ունեին թերթում 2009թ փետրվարից: Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի

⁷⁴ Հարցազրույցը արվել է բանավոր ատենախոսության մեջ օգտագործելու նպատակով, այն չի տպագրվել:

փորձագետ Մեսրոպ Հարությունյանը ստանձնել էր «Առավոտի» Մամուլի օմբուդսմանի կամ՝ Ընթերցողների խմբագրի պարտականությունները:

Մեսրոպ Հարությունյանը «Առավոտում» աշխատելու ցանկությունը բացատրել էր այսպես. այդ թերթը միակն էր, որն ուներ սեփական էթիկական կանոնագիրք եւ միացել էր ինքնակարգավորման նախաձեռնությանը: Այստեղ աշխատելը նպատակահարմար էր, ընթերցողների օմբուդսմենը հետեւում էր, թե արդյո՞ք թերթի աշխատակիցները հետեւում են իրենց իսկ ստորագրած կանոններին: Գործունեության հիմքն էլ 2-ն էին՝ ընթերցողների դժգոհություն-բողոքները եւ իր՝ Մ. Հարությունյանի անձնական նախաձեռնությամբ հայտնաբերած փաստական սխալները. «Եթե «Առավոտի» որեւէ ընթերցող համարի, որ այս կամ այն հրապարակմամբ ոտնահարվել են իր շահերը, եւ խմբագրությունը համապատասխան արձագանք չի տվել, այսինքն, ինքը դիմել է լրագրողին՝ պատասխան, հերքում հրապարակելու համար եւ արձագանք չի ստացել, կարող է դիմել ինձ, եւ ես, քննելով այդ բողոքը հոդվածագրի հետ, վերլուծելով «Առավոտի» էթիկական կանոնագրքի, լրատվամիջոցների ստորագրած վարքականոնների եւ ՀՀ օրենսդրության հետ, կտամ իմ եզրակացությունը՝ պե՞տք է դա հրապարակել, թե՞ ոչ, եթե՝ այո, ապա՝ ի՞նչ ձեւով: Լինելու են նաեւ սեփական նախաձեռնությամբ քայլեր, որոնք կօգնեն, որ հրապարակումներն ավելի համապատասխանեն ձեր իսկ ստորագրած վարքականոններին: Պայմանավորվել ենք Արամ Աբրահամյանի հետ, որ ես ամիսը 1-2 անգամ սյուն եմ ունենալու թերթում, եւ նկատածս բացթողումները կամ փաստական սխալները, որոնք հարկ կհամարեմ հրապարակային քննարկման դնել, տեղ են գտնելու այդ սյունում: Գումարած ուղղումները՝ եթե տեսնեմ, որ թերթում, ենթադրենք, որեւէ տեղանվան սխալ կա, բնականաբար, այդ ուղղումը տալու եմ: Երբ լինի այդ սյունակը, ընթերցողը կիմանա, որ այդ տեղում կարող է կարդալ նախորդ ամսվա կամ երկու շաբաթվա ընթացքում թերթում տեղ գտած փաստական սխալների ուղղումները: Հիմա, երբ «Առավոտը» 16 էջով է լույս տեսնում, համոզված եմ, որ գլխավոր խմբագիրը բոլոր նյութերը չէ, որ կհասցնի ուշադիր կարդալ մինչեւ տպագրվելը եւ բոլորում չէ, որ կնկատի հակասական բաները: Այստեղ օգնության է գալիս ընթերցողների խմբագիրը՝ ես, որ ոչ թե գրաքննիչ

եմ, այլ՝ խորհրդատու, քանի որ կարդալու եմ ոչ թե մինչեւ տավելը, այլ դրանից հետո», - ասել էր Մեսրոպ Հարությունյանը⁷⁵:

Իսկ թե ինչու ընթերցողների օմբուդսմենը չշարունակեց իր գործունեությունը, մեղիափորձագետը մեզ հետ զրույցում նշում է, որ պատճառը զբաղվածությունն էր այլ գործերում: «Օմբուդսմենի պարտականությունները մեկ տարի արեցի հասարակական հիմունքներով, առանց վարձատրության... Բայց «Առավոտը» ինձ չէր կարող վարձատրել, ոչ թե այն պատճառով, որ հնարավորություն չունեի, այլ որովհետեւ եթե օմբուդսմենը վարձատրվեց թերթից, արդեն կախյալ կդառնա, իսկ վարձատրության այլ ձեւ այդպես էլ չգտնվեց: Արտասահմանում թերթի օմբուդսմենին վարձատրում է սեփականատերը, ոչ թե թերթի բյուջեից, այլ առանձին, եւ օմբուդսմենը դառնում է անկախ խմբագրից: Մեր դեպքում դա չէր ստացվի, քանզի Արամը եւսեփականատերն է, եւ գլխավոր խմբագիրը: Այլ ֆինանսավորում չկար, իսկ իմ զբաղվածության պայմաններում առանց վարձատրության ժամանակ տրամադրել այդ գործին չէր ստացվի»: Մամուլի օմբուդսմեն ունենալը հայկական լրատվադաշտում ոչ գործուն մեխանիզմ է, դժվար որեւէ ղեկավար ցանկանա վարձրատրել մեկին՝ իրենց հրապարակային քննադատելու համար, պետք է գտնել հասարակական հիմունքներով լրատվամիջոցներին քննադատություններով, կարծիքներով եւ խորհուրդներով օգնող մասնագետներ: Օրինակ՝ իմ լրագրողական գործունեության ընթացքում եղել են դեպքեր, երբ որեւէ հարցի շուրջ տարակարծություններ են եղել խմբագրության ներսում, քննարկել ենք՝ արդյոք ճիշտ է էթիկապես այդպես վարվելը, եւ դիմել ենք հայտնի տարբերակին՝ զանգ ընկերոջը, այս դեպքում՝ ոլորտում էթիկայով զբաղվող փորձագետներին: Նրանք, իհարկե, իրենց կարծիքով եւ խորհուրդներով օգնել են հասկանալու ճշմարտությունը:

Խմբագրական կոլեգիա. քննում է խմբագրության ստացած բողոքներն ու որոշումներ կայացնում⁷⁶: Նման մարմին մեր հայաստանյան խմբագրություններում դժվար է հանդիպել, մեզանում ինքնակարգավորման մեխանիզմները դեռ այդքան զարգացած չեն: Իսկ բողոք լինելու դեպքում այն քննում և որոշում է կայացնում

⁷⁵ <http://www.aravot.am/2009/02/20/357577/>

⁷⁶ <http://ysu.am/files/menagrutyun.pdf>

գլխավոր խմբագիրը՝ լավագույն դեպքում կարող է խորհրդակցել մյուս խմբագիրների հետ:

ԶԼՄ ինքնակարգավորման առավել տարածված մեխանիզմներից են **էթիկայի կանոնագրերը**, որոնք «սովորույթների, համոզմունքների, վարվելու և այլ կանոնների ամբողջություն են»⁷⁷: Դրանց մի մասը կենտրոնանում է լրագրողի հոգեբանության վրա, մյուսները հռչակում են սկզբունքներ, երրորդներն էլ առաջարկում են պատժամիջոցների ցանկ՝ նախատեսված մասնագիտական բարոյականության այս կամ այն խախտման համար:

ԴՄ-ի կողմից ստեղծված Վարքականոնից բացի գոյություն ունի նաև **«Հայաստանի լրատվամիջոցների և լրագրողների էթիկական սկզբունքների ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԸ»⁷⁸**, որն ընդունվել է 2007 թվականի մարտի 10-ին՝ ինքնակարգավորման նախաձեռնությանը միացած ԶԼՄ-ների ղեկավարների և լրագրողական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների խորհրդակցությանը, 2016թ. մարտի դրությամբ, ինչպես հայտնել էինք, դրան միացել է 42 լրատվամիջոց, իսկ նախաձեռնությանը սատարում է լրագրողական 8 միություն:

Հետաքրքիրն այն է, որ Կանոնագրի մեջ մի քանի կետով շեշտվում է ազնվությունը թե՛ աղբյուրների, թե՛ հանրության հետ հարաբերություններում, ինչպես նաև ազնվությունը ընտրությունները և հանրաքվեները լուսաբանելիս: Վերջին դրույթը այլ կանոնագրերում չենք հանդիպել, առանձին կետ կա նաև զանազան ներկայացուցիչների և համամարդկային արժեքների նկատմամբ հարգանքի մասին:

Բացի այս՝ գոյություն ունեն՝

1. Երևանի Մամուլի ակումբի անդամի էթիկայի կանոնագիր⁷⁹,
2. Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն (նախկին Ինտերնյուս)⁸⁰,
3. Հայաստանի Ժուռնալիստների միության անդամի էթիկայի կանոնագիր⁸¹,
4. Հետաքննող լրագրողներ և «Հետք»⁸²,

⁷⁷ Апресян Р. Г., Гусейнов А. А., Этика: Энциклопедический словарь, М., 2001, 308с.

⁷⁸ http://ypc.am/wp-content/uploads/2014/06/Code-of-Ethics_arm.pdf

⁷⁹ <http://ypc.am/oldypc/structure/In/am>

⁸⁰ <http://www.mediainitiatives.am/node/1277>

⁸¹ http://www.uj.am/am/%D5%A7%D5%A9%D5%AB%D5%AF%D5%A1%D5%B5%D5%AB_%D5%AF%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D5%B6%D5%A1%D5%A3%D5%AB%D6%80.html

⁸² <https://hetq.am/arm/about/code-of-ethics/>

5. «Առավոտ»⁸³,

6. «Ասպարեզ»⁸⁴,

7. Գյումրիում գործող լրագրողների էթիկայի կանոններ:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ լրատվամիջոցների, լրագրողական կազմակերպությունների էթիկայի կանոնագրերը քիչ են տարբերվում միմյանցից: Պատճառն այն է, որ էթիկայի սահմաններում գործունեություն ծավալելու համար կանոնները գրեթե նույնն են, այլապիպություններ չպետք է փնտրել, իսկ տարիների ընթացքում փոխակերպվող մեդիան, լրատվամիջոցների նոր տեսակները, ինչպես օրինակ՝ համացանցային լրատվամիջոցներն են, ոչ թե գալիս են վերացնելու էթիկան, այլ ընդհակառակը՝ ամապնդում և վերահաստատում են էթիկայի կանոններին հետևելու անհրաժեշտությունը, տարիների ընթացքում թրծված և հայտնի սկզբունքներին ավելացնելով նորերը՝ պայմանավորված ցանցային մեդիամիջավայրի առանձնահատկություններով: Ուսումնասիրելով ՀՀ-ում և արտերկրում տարածված էթիկայի կանոնագրերը՝ մենք ևս կառաջարկենք կանոնագրի մի տեսակ, որը կարող է կիրառելի լինել համացանցային լրագրողների համար: Այսպես, մեր կողմից կազմված էթիկայի կանոններն այսպիսի տեսք ունեն:

1. Հրապարակել միայն ստուգված լուրերը՝ ճշտելով դրանք մի քանի աղբյուրից, լսելով բոլոր կողմերի տեսակետը: Իսկ եթե արդեն սխալ տեղեկատվություն է տարածվել, ներողություն խնդրել, տարածել հերքում, հնարավորության դեպքում պարզաբանել նման թյուրիմացության պատճառը:

2. Լինել ազնիվ ինքդ քո, աղբյուրներիդ, գործընկերներիդ, գործատուիդ և ընթերցողներիդ հանդեպ: Մեծ պատասխանատվությամբ վերաբերվել աշխատանքին:

3. Չգրադվել գրագողությամբ, անգամ նման հրահանգ ստանալու դեպքում նախաձեռնել և առաջարկել սեփական նյութը պատրաստել:

4. Չմոլորեցնել ընթերցողներին, վերնագիրը, լուսանկարը պետք է համապատասխանեն նյութին, բոլոր միջոցներով ավելի շատ ընթերցող բերելը չի կարող համարվել բարձրագույն արժեք:

⁸³ <http://www.aravot.am/9254-2/>

⁸⁴ http://www.asparez.am/about_us-h/

5. և ամենակարևորը՝ մի վնասիր, մի վիրավորիր, մի գրպարտիր և հիշիր՝ անձնական կյանքը անձեռնմխելի է, այնտեղ կարելի է «ներխուժել», եթե հանրային շահը ավելի գերակա է:

2.2 Լրագրողական կազմակերպություններ

Լրագրողական կազմակերպությունները շահագրգռված են ոլորտը կարգավորելու հարցում, նրանք կապող օղակ են լրատվամիջոցների համար, կոչված են պաշտպանելու լրագրողների շահերը, ստեղծելու ազատ, մրցակցային միջավայր որակյալ մեդիաարտադրանքի համար: Հայաստանում այդպիսիք են Հայաստանի ժուռնալիստների միությունը, Երևանի մամուլի ակումբը, Մամուլի ազգային ակումբը, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը, Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոնը (նախկին Ինտերնյուս հ/կ), ժուռնալիստների «Ասպարեզ» ակումբը⁸⁵:

Հայաստանի ժուռնալիստների միություն⁸⁶ (ՀԺՄ) ստեղծագործական հասարակական կազմակերպությունը, որը միավորում է մամուլի, հեռուստատեսության, ռադիոյի, լրատվական գործակալությունների, հրատարակչությունների աշխատակիցներին, ստեղծվել է 1959 թվականի մարտի 27-ին: ՀԺՄ վարչության նախագահներն են եղել Կ. Վարդանյան, Խ. Հովակիմյանը, Ա. Խաչիկյանը, Է. Մանուկյանը, իսկ 1992թ.՝ Աստղիկ Գևորգյանը:

Այս կառույցը այժմ շատ պասիվ է, գրեթե չի արձագանքում կամ շատ ուշացումով է արձագանքում ոլորտում տեղի ունեցող միջադեպերին, զարգացումներին, իսկ սեփական նախաձեռնությամբ որևէ բան անելու դեպք հայտնի չէ: ՀԺՄ-ի ոչ գործուն վիճակի համար շատերը մեղադրում են Աստղիկ Գևորգյանին, ով Երևանի ավագանու ՀՀԿ խմբակցության անդամ է, Հանրային խորհրդի անդամ և համարում են, որ նա կաշկանդված է իշխանություններին քննադատել լրատվամիջոցների նկատմամբ կիրառվող ճնշումների մասով: Մեր պատկերացմամբ, այդ կառույցը պետք է ղեկավարի անկախ, իշխանություններից կախվածություն և շահ չունեցող անձ, սակայն այլ հարց է, թե արդյոք նման մեկին կթողնեն ընտրվել այդ պաշտոնում: Կարծում ենք՝

⁸⁵ Վարդուհի Պետրոսյան, ԶԼՄ ինքնակարգավորում և կարգավորում, Երևան, 2014, էջ 8:

⁸⁶ <http://www.uaj.am/>

խնդիրը ոչ թե կառույցի անվանման, ղեկավարի անձի մեջ է, այլ առհասարակ նման միությունների հանդեպ իշխանությունների վերաբերմունքի, դրանք իրենց ծառայեցնելու ցանկության մեջ: Նման միության ղեկավարի պաշտոնը ստանձնող անձն էլ չպետք է համարի, որ բառիս բուն իմաստով պաշտոնյա է, իշխանությունների ճնշումներին դիմադրի՝ զրկելով իրեն շատ բաներից, սակայն ձեռք բերելով ամենակարևորը՝ գործընկերների վստահությունը, հարգանքը:

Երևանի մամուլի ակումբը⁸⁷ հիմնադրվել է 1995 թվականին՝ դառնալով լրագրողների առաջին մասնագիտական միավորումը հետկոմունիստական Հայաստանում: ԵՄԱ-ն եկամուտ չհետապնդող ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որը միավորում է լրագրողների, հրատարակիչների, ԶԼՄ-ների ղեկավարների և փորձագետների՝ անկախ նրանց կուսակցական պատկանելությունից և քաղաքական հայացքներից:

ԵՄԱ-ն բազմաթիվ նախագծեր է իրականացնում հիմնականում դրամաշնորհների շրջանակներում, տարբեր միջոցառումներ, սեմինարներ, կոնֆերանսներ, կլոր սեղաններ է կազմակերպում լրատվամիջոցների համար, հետազոտություններ անում, զեկույցներ պատրաստում, նախաձեռնություններով հանդես գալիս: ԵՄԱ նախագահը Բորիս Նավասարդյանն է, ԵՄԱ ղեկավար մարմինները՝ Վարչությունը և Խորհուրդը, ընտրվում են Ընդհանուր ժողովում, որն անցկացվում է առնվազն երկու տարին մեկ:

ԵՄԱ-ն օպերատիվ արձագանքում է դաշտում տեղի ունեցող իրադարձություններին, հնարավորությունների սահմանում փորձում օգնել և օգտակար լինել լրագրողներին: Հենց ԵՄԱ նախաձեռնությամբ էր ստեղծվել ինքնակարգավորման մարմիններից մեկը՝ Դիտորդ մարմինը:

Ժուռնալիստների «Ասպարեզ» **ակումբը**⁸⁸ հիմնվել է 1999 թվականին, այն հասարակական կազմակերպություն է՝ «Ճշմարտությունն ավելի թանկ է» նշանաբանով: Սկզբից գործունեության ոլորտը Գյումրին էր, սակայն հետո աշխարհագրությունը ընդլայնվեց՝ ընդգրկելով ոչ միայն Շիրակի մարզը, այլև Լոռին, Տավուշը և այդպես՝ Հայաստան, ԼՂՀ, անգամ Վրաստան և Թուրքիա:

⁸⁷ <http://ypc.am/oldypc/structure/ln/am>

⁸⁸ http://www.asparez.am/about_us-h/

Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն⁸⁹ հասարակական կազմակերպությունը հիմնադրվել է 2001 թ. հուլիսի 1-ին Երևանում մի խումբ լրագրողների և իրավաբանների կողմից: ԻԱԿ-ի առաքելությունն է նպաստել տեղեկատվության ազատության մասին օրենսդրության կիրառմանը, ՀՀ կառավարման համակարգի թափանցիկությանն ու հրապարակայնությանը և այդ համակարգում քաղաքացիական հասարակության մասնակցության ապահովմանը:

ԻԱԿ-ի գործունեության ընթացքում ձևավորված լավագույն ավանդույթներից է Տեղեկատվության ազատության ամենամյա մրցանակաբաշխությունը, երբ պարտաճանաչ չինովնիկները բաց աշխատելու համար «ոսկե բանալի» են ստանում, իսկ «փակ» աշխատողները՝ «Ժանգոտ կողպեք»: 2015թ ԻԱԿ ղեկավար Շուշան Դոյդոյանը նշանակվեց Արդարադատության նախարարության անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության պետ՝ քաղաքացիական հասարակությունից անցում կատարելով պետական աշխատանքին, ինչի համար լրագրողական որոշ շրջանակների⁹⁰ կողմից քննադատության է ենթարկվել, իսկ ԻԱԿ-ը շարունակում է իր գործունեությունը:

«Լրագրողներ հանուն ապագայի» հասարակական կազմակերպությունն⁹¹ իր հիմնադրման պահից (2007թ.) ակտիվ գործունեություն է ծավալում հայաստանյան լրագրության, մեդիադաշտի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների անվտանգության և այլընտրանքային մեդիակրթության ոլորտներում:

Այս տարիների ընթացքում ԼՀԱ-ին հաջողվել է ստեղծել ԶԼՄ և ՏՏ ոլորտները ներկայացնող փորձագետների ցանց, որի հիման վրա կազմակերպությունն իրականացնում է դասընթացներ, հետազոտական գործունեություն, հրատարակում մասնագիտական գրքեր, համացանցում ստեղծում փորձարարական տեղեկատվական հարթակներ և հանդես է գալիս զանազան հասարակական նախաձեռնություններով: Մեր դիտարկմամբ՝ ԼՀԱ-ն չնայած մի քանի տարվա կազմակերպություն է, բայց բավականին ակտիվ է, լրագրողական համայնքի կողքին: Բացի տարատեսակ միջոցառումների, քննարկումների մասնակցելուց, հայտարարություններ անելուց՝

⁹⁰ <http://hraparak.am/?p=89070&l=am/shushan+doydoyani+verelqnvo%D6%82+ankumy>

⁹¹ <http://www.jnews.am/a-gateway-to-jff>

կազմակերպությունը նաեւ հետաքրքիր նախաձեռնություններով է հանդես գալիս, ուսումնասիրություններ կատարում, գրքեր հրատարակում, որոնք եւս կարող են օգտակար լինել լրագրողների համար: Վերջին նախաձեռնություններից մեկը Ampop Media -ն⁹² է, որը հայկական մեդիա դաշտում տեղեկատվության մատուցման նոր ձևաչափ է՝ հիմնված միջազգային լավագույն լրագրողական փորձի վրա: Նպատակն է www.Ampop.am կայքի յուրաքանչյուր թեմա ներկայացնել այնպես, որ ընթերցողը, առանց տվյալ թեմայի կամ խնդրի վերաբերյալ նախնական պատկերացում ունենալու, 5 րոպե անց դառնա դրա գիտակը:

Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի⁹³ նպատակն է նպաստել խոսքի ազատության միջազգային նորմերի հաստատմանը, աջակցել Հայաստանում ազատ, ժողովրդավարական մամուլի կայացմանը և այլն: ԽԱՊԿ-ն տարբեր ուսումնասիրություններ, հետազոտություններ, դասընթացներ, սեմինարներ է կազմակերպում դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակներում, մոնիթորինգ է անում լրատվադաշտում տեղի ունեցող իրադարձությունները՝ դատական հայցեր, բռնություն լրագրողի նկատմամբ, լրագրողի աշխատանքի խոչընդոտում, տեղեկատվության չտրամադրում և այլն: ԽԱՊԿ-ը հիմնվել է 2003 թ. հունվարի 16-ին մի խումբ մեդիա փորձագետների կողմից: Այս կառույցը թերեւս կարելի է համարել այսօր ամենագործողը, ակտիվը, որը, օրինակ, ոչ թե սպասում է, որ որեւէ լրագրողի ծեծեն եւ դատապարտող հայտարարությամբ հանդես գա, այլ մշտապես նոր նախաձեռնություններով է հանդես գալիս: Կառույցի հետազոտությունների եւ ուսումնասիրությունների շնորհիվ մենք ունենք մի լրամշակված բազա՝ անցած տարիների ընթացքում լրագրողական դաշտում տեղի ունեցած փոփոխությունների, դատական հայցերի, լրագրողների նկատմամբ բռնության տվյալների եւ այլնի մասով: Մեր կարծիքով՝ մեծ է կազմակերպության դերը նաեւ դաշտի էթիկական եւ իրավական կարգավորման մասով, նրանք մշտապես օպերատիվ արձագանքում են լրատվամիջոցներին վերաբերող օրենսդրական նախաձեռնություններին, ակտիվորեն մասնակցում քննարկումներին, նշում թեր եւ բաց կողմերը, զգուշացնում հնարավոր վտանգների մասին, գործուն քայլերով նպաստում դրանց փոփոխմանը: Իսկ

⁹² <http://ampop.am/>

⁹³ <http://khosq.am/%D5%B6%D5%BA%D5%A1%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%B6%D5%A5%D6%80/>

էթիկական առումով բավական է նշել, որ երկու ամենահայտնի ինքնակարգավորող մարմինների ղեկավար կազմում ակտիվ գործունեություն է ծավալում Աշոտ Մելիքյանը:

Մեդիանախաձեռնությունների կենտրոնը⁹⁴ «Ինտերնյուս» մամուլի աջակցության հասարակական կազմակերպության նոր անվանումն է: Նոր անվանման և տարբերանշանի (լոգո) գրանցումը տեղի է ունեցել 2013 թ. հուլիսի 3-ին: Իսկ Մեդիանախաձեռնությունների կենտրոնը Հայաստանում աշխատում է 1995 թ.-ից, Մամուլի աջակցության «Ինտերնյուս» հասարակական կազմակերպությունն էլ գրանցվել է 1996 թ.-ին:

Լրագրողական միություններից ամենաերիտասարդը **«Ազատ լրագրողների ասոցիացիան»** է, որն օպերատիվորեն արձագանքում է լրագրողների հետ տեղի ունեցող միջադեպերին, բողոքի ակցիաներին, ինչպես նաև իր գնահատականն է հնչեցնում իրավական հարցերի շուրջ՝ «Ընտրական օրենսգրքի» փոփոխություններ և այլն:

Լրագրողական կազմակերպություններից է նաև **«Հետաքննող լրագրողները»**⁹⁵, իր hetq.am կայքով, որտեղ պարբերաբար հետաքննություններ են կատարվում և տպագրվում, տարբեր քաղաքներում գործող մամուլի ակումբները, օտարերկրյա թղթակիցների ասոցիացիան և «Ֆեմիդան»:

Լրատվամիջոցների էթիկական խնդիրները լուծման առումով «զսպիչ» նշանակություն ունի նաև Ֆեյսբուք սոցիալական ցանցում դեռևս 2012-ին ստեղծված **«Հանուն բարեխիղճ լրագրության» խումբը**: Խմբի նպատակը լրատվական դաշտում գրագողության դեմ պայքարն է և հեղինակային խախտված իրավունքի վերականգնումը: Հանուն արդարության պետք է ասել, որ այս խումբն իր «բարոյական» ազդեցությունն ունեցավ լրատվական դաշտում, սակայն դեռ այնտեղ պարբերաբար կարելի է գտնել «պոստեր»՝ «սա իմ նյութն է, գողացել եք, պատշաճ հղում ավելացրեք, հարգեք ձեր գործընկերների աշխատանքը» և այլն: Վիրտուալ տիրույթում մյուս «ինքնակարգավորիչ» դեր ունեցող հարթակն էլ **«Մեդիագրագիտություն» խումբն** է: Այստեղ ևս հավաքված են մեդիափորձագետներ, խմբագիրներ, ովքեր տեղադրում են լրատվամիջոցների նյութերը, մատնանշում

⁹⁴ <http://www.mediainitiatives.am/hy/who-we-are>

այնտեղ առկա սխալները, օրինակ՝ երբ վերնագիրը կամ լուսանկարը նյութի հետ չեն համընկնում և այլն: Սովորաբար այս խմբերում բուռն բանավեճեր և քննարկումներ են լինում «պոստերի» տակ, լրագրողները հեշտ չեն համաձայնում մեդիափորձագետների արած նկատառումների հետ:

2.3 Էթիկական խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում

Հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում առկա խնդիրները բնորոշ են նաև աշխարհի տարբեր երկրների լրատվամիջոցներին, իսկ ինքնակարգավորման առումով դեռևս որևէ ընդհանուր կանոն չկա: Գերմանիայի Բունդեսթագի փորձագետ Նիլս Լեոպոլդը կարծում է⁹⁵, որ նոր լրատվամիջոցները իրենց հետ բերել են էթիկայի նոր տեսակ, դրանց համար անհրաժեշտ է ստեղծել էթիկական նոր կանոնակարգ, ինչպես ժամանակին ստեղծվեց ավանդական լրատվամիջոցների համար: Նա նշում է, որ բոլոր արևմտյան արդյունաբերական երկրներում տեղի է ունենում թվային հեղափոխություն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ համացանցը բերում է հրապարակային գործընթացների լրիվ նոր ասպարեզ՝ ազդեցություն ունենալով քաղաքականության մեջ, հարց է առաջանում՝ որքանով են հին աշխարհի կանոնները կիրառելի նոր լրատվամիջոցների աշխարհում: Փորձագետը առաջարկում է լինել թափանցիկ, միաժամանակ ընդունում է, որ կա ռեյտինգի, արագության խնդիր, վերնագրերով, սոցիալական ցանցերից գրառումներով մեդիաարտադրողները ապահովում են այցելուներ, և էթիկան մղվում է երկրորդ պլան:

Ողջունելի է, որ համացանցային լրատվամիջոցների տիրույթում ստեղծված իրավիճակի համար մտահոգված են նաև հենց մեդիայի ներկայացուցիչները: 2016թ. հունիսին հայաստանյան մի շարք տպագիր և առցանց լրատվամիջոցների խմբագիրներ հանդես են եկել հայտարարությամբ, որով կոչ են անում կարգավորել առցանց լրատվամիջոցների դաշտը⁹⁶:

⁹⁵ Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ (գլխ. խմբ. Ն. Մարտիրոսյան), Երևան 2012, էջ 59-62:

⁹⁶ <http://hetq.am/arm/news/68314/khmbagirneri-koch-en-anum-kargavorel-arcanc-lratvamijocneri-dashty.html>

Էթիկական կանոնների խախտման դեպքեր հանդիպում են անգամ կայացած առցանց լրատվամիջոցներում, որոնց մի մասը անփութության, չիմացության, շտապողականության արդյունք է: Դրանցից ամենատարածվածները առանձնացրել ենք ստորեւ:

Օրինակ՝ մարդու անձնական կյանք ներխուժելը. ի՞նչ պարտադիր է ամեն ինքնասպանություն գործած անձի ընտանիք, անկողին մտնելը, նրա կյանքի բոլոր դրվագները մանրամասն ներկայացնել, ի՞նչ է դա տալիս ընթերցողին եւ ի՞նչ վնաս է հասցնում վշտի մեջ գտնվող նրա հարազատներին: Հասարակ քաղաքացու անձնական կյանք մտնելիս պետք է զգույշ լինել, առաջնորդվել մի վնասիր սկզբունքով, նույնը չենք կարող ասել պաշտոնյաների մասով: Պաշտոնյաների անձնական կյանք կարելի է մտնել, այո, կարելի է սոցիալական ցանցում տեղադրված նրա լուսանկարները, գրառումները հրապարակել, տեսնել նրան որեւէ հանրային վայրում որեւէ մեկի հետ եւ գրել այդ մասին, քանի որ լինելով հանրային դեմք՝ նրանք չեն կարող ակնկալել անձնական կյանքի գաղտնիության այնպիսի աստիճան, ինչպիսին շարքային քաղաքացիները: Իհարկե, պաշտոնյաների անձնական կյանք ներխուժելիս պետք է զերծ մնալ անազնիվ մեթոդների կիրառումից, եթե տեղեկատվությունը ստանալու համար հանրային շահը ավելի գերակա չէ: Օրինակ՝ Հոլանդիայի Մամուլի խորհրդի անդամ, մեդիաէթիկայի փորձագետ Հյուբ Էվերսը ասում է, որ փաստը, մեկնաբանությունները կամ լուսանկարները, որ հրապարակայնորեն հասանելի են, չի նշանակում, որ լրագրողը կարող է դրանք օգտագործել, երբ ուզում է:

Էթիկական մյուս խնդիրը, որը շատ տարածված է համացանցային լրատվամիջոցներում, վերաբերում է լուսանկարների հրապարակմանը: Երբեմն կարելի է հանդիպել արյունաշախաղ դիակի լուսանկար, տեսանյութ՝ առանց հատուկ նախազգուշացնող մակնշման: Այս «հոդի» վրա հայտնի դատական գործերից մեկը այն էր, երբ Վանաձորի բնակչուհի Մարիամ Եփրեմյանը դատական հայց ներկայացրեց Վանաձորի «Միգ» հեռուստաընկերության ու News.am լրատվական կայքի դեմ՝ 2012թ. մարտի 13-ի Վանաձորում վրաերթի հետևանքով զոհված ամուսնու մահվան մասին պատմող տեսակադրերը հեռարձակելու և դրանք Youtube տեսացանցում տեղադրելու

համար⁹⁷: Հայցվորը լրատվական նյութերը համարել է վիրավորական ու նվաստացուցիչ: Ըստ հայցապահանջի՝ տեսակադրերը տարածվել են հրապարակայնորեն և հոգեբանական ծանր ցնցումներ են պատճառել իրեն ու իր երեխաներին, վիրավորել ամուսնու պատիվը, արժանապատվությունն ու գործարար համբավը: Այդ ամենի արդյունքում Հայցվորը դատարանից պահանջել է պարտավորեցնել լրատվամիջոցներին համացանցից հանել տեսանյութերը և յուրաքանչյուրից բռնագանձել 500 հազար դրամ վիրավորանքի դիմաց, ինչպես նաև փոխհատուցել դատական ծախսերը: Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդը այս դեպքի կապակցությամբ եզրակացության մեջ նշել է, որ Մարիամ Եփրեմյանը բաց է թողել դատարան դիմելու վաղեմության ժամկետը: Եզրակացության մեջ նաև նշվում է, որ «դժբախտ պատահարի, հանցագործության կամ ինքնասպանության արդյունքում զոհված անձի դիակի լուսանկարը կամ տեսապատկերը հրապարակելը լրատվության միջոցներով զոհվածի հարազատների անձնական և ընտանեկան կյանքի իրավունքի կոպիտ միջամտություն է, որն անհրաժեշտ չէ ժողովրդավարական հասարակությունում»: Կինը հրաժարվեց տեղական «Միգ» հեռուստաընկերության դեմ ներկայացրած դատական հայցից, քանի որ վերջինս վիճարկվող տեսանյութը համացանցից հեռացրել է հայցադիմումի պատճենը ստանալուց հետո: Այս գործի վարույթը «ՄԻԳ» հեռուստառադիոընկերության մասով կարճվեց, իսկ «News.am»-ի մասով հայցը մերժվեց՝ ապացուցված չհամարելով, որ «Youtube.com» կայքում տեղադրված վիճարկվող տեսանյութն իսկապես տեղադրել է «News.am»-ի լրագրողը: Ամեն դեպքում՝ դիակի ցուցադրումը ԶԼՄ-ներով առաջացնում է հոգեբանական սթրես ու լարվածություն, իսկ զոհի հարազատներին պատճառում հոգեկան ցնցում ու խորը ապրումներ: Ավելին, դիակի ցուցադրումը պատահարից անմիջապես հետո խորացնում է հարազատի մահը սգող ազգականների վիշտը: Այս հանգամանքը անկասկած անձնական կյանքի միջամտություն է, որը հիմք է, որպեսզի տեղեկատվություն տարածելու իրավունքը ենթարկվի որոշ սահմանափակումների: Հետևաբար, հարցն այն է, թե արդյոք տեղեկատվություն ստանալու հանրային շահը կարող է գերակայել

⁹⁷ <http://www.idcarmenia.am/hy/idc-conclusion-28>

հարազատի մահը սգող ազգականի՝ իր անձնական ու ընտանեկան կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքին:

Լուսանկարների եւ տեսանյութերի հետ կապված հաճախ հանդիպող մյուս խնդիրը «լոգոն» կտրելն եւ այն սեփականը համարելով օգտագործելն է, ինչը գրագողություն է, դրան կանդրադառնանք աշխատանքի հաջորդ գլխում:

Համացանցային լրատվամիջոցներում ամենից շատ հանդիպող խնդիրներից են անանուն աղբյուրների հայտնաձև կասկածելի լուրերը: Պարզ է՝ մարդիկ ինֆորմացիա են տալիս, սակայն չեն ցանկանում, որ իրենց անձը հայտնի դառնա, բայց բոլոր դեպքերում պետք է փորձել նաև այդ ինֆորմացիան ճշտել, պարզաբանել պաշտոնական խողովակներից: Այս խնդրին դեռ կանդրադառնանք աշխատանքի հաջորդ գլխում:

Նոր և այլընտրանքային մեդիայի բուռն զարգացման պայմաններում առավել խոցելի դարձավ բանակը, որը երևաց ապրիլյան պատերամից հետո: Իհարկե, այժմ զինված ուժերում առկա խնդիրները դարձել են ավելի բաց քննարկումների, քննադատության համար, սակայն հաճախ օպերատիվության պատճառով կամ ավելի շատ ընթերցող ունենալու նպատակով կայքերը հրապարակում են կասկածելի, ոչ ճիշտ, մի քանի տարվա վաղեմություն ունեցող տեղեկություններ՝ քննարկումների լայն դաշտ բացելով հակառակորդի համար: Օրինակ՝ «Ինչպես են կրակում նահանջող ադրբեջանցի զինվորների ուղղությամբ» հայտնի տեսանյութը այդ օրերին թոփ լուրերի շարքում առաջինն էր, մինչդեռ տեղյակ լրագրողները և իրավասու անձինք հայտարարել էին, որ այն հին է: Այլ խնդիրներ, որ ի հայտ եկան այդ օրերին՝ ադրբեջանական կամ այլ աղբյուրներից ոչ պատշաճ օգտվելը, կամ պարզապես դրանցից մեխանիկական արտատպումները, ընդհուպ՝ տեսանյութերի տեղադրումով, հայկական կողմին հանձնված հայ զինվորների խոշտանգված մարմինների մանրամասն նկարագրությունները, առանց ճշտելու անհետ կորածների մասին ինֆորմացիա հաղորդելը, զինվորական համազգեստ կրել/ի ցույց դնել, քանի որ դա կարող է հառակորդի կողմից թիրախավորելու առիթ հանդիսանալ և այլն:

Ի դեպ, ապրիլյան պատերազմի, ՊՊԾ գնդի գրավման և նախորդ տարիներին ՀՀ-ում իրականացված բողոքի ակցիաների լուսաբանման խնդիրները հաշվի առնելով՝

Դիտորդ մարմինը մշակել և ներկայացրել է Պատերազմի, զինված բախումների և ներքին հակամարտությունների ժամանակ լրագրողների ու լրատվամիջոցների վարքի ուղեցույց⁹⁸: Նախ կարևորվում է ընդհանուր էթիկական սկզբունքների կիրառումը՝ հավաստիություն և ճշգրտություն, անաչառություն և անկողմնակալություն, փաստերի, կարծիքների և մեկնաբանության տարանջատում: Այնուհետև ներկայացվում են երկրնտրանքները՝ հրապարակել՝ արդյոք հասու դարձած ռազմական գաղտնիքը, եթե այն հանրային նշանակություն ունի, գրել՝ արդյոք տեսած վատ արարքների, հոռի բարքերի մասին՝ լինի դա բանակում, թե քաղաքացիական անհնազանդության ժամանակ, հրապարակել՝ արդյոք սենսացիոն լուսանկարը կամ տեսանյութը, որով հնարավոր է նույնականացնել ռազմական օբյեկտներն ու դիրքերը, կամ արժե՞ հրապարակել զոհվածների մարմինների լուսանկարները, տեսանյութերը այդ մասին, պաշտոնական տեղեկություններից բացի՝ օգտվել՝ այլ աղբյուրից, խուսափել՝ տեղեկատվական պատերազմից, թե՞ դառնալ դրա մասնակիցը: Ընդ որում՝ մի շարք դեպքերում ուղեցույցի հեղինակները կոնկրետ մեկ լուծում չեն առաջարկում, կախված իրավիճակից՝ քննարկել ինֆորմացիան հրապարակելու դրական և բացասական կողմերը, բայց կան դեպքեր, երբ միանշանակ մոտեցում է ցուցաբերված: Օրինակ՝ խորհուրդ են տալիս չտպագրել այնպիսի տվյալներ, որոնք կարող են նպաստել հակամարտության մյուս կողմի շահերին, չներկայացնել խոշտանգված վիճակ, նման կադրեր ներկայացնելիս քողարկել դեմքերը՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ պատերազմի կամ զինված հակամարտության սարսափները, ոչ թե մարդկանց տառապանքներ պատճառել, չդառնալ պաշտոնական քարոզչության մասնակից, տեղեկատվական պատերազմի կողմ: Ուղեցույցը պարունակում է նաև խորհուրդներ և այլ օգտակար նյութեր լրատվամիջոցների համար:

Բիլեֆիլդի համալսարանի իրավունքի դասախոս Սեբաստիան Մյուլերը նշում է⁹⁹, որ բանակը մեծ թափանցիկության կարիք ունի: Հանրությունը իրավունք ունի իմանալու՝ արդյոք բանակային համակարգը լուծում է իր առջև դրված խնդիրները: Կա նաև ինքնակարգավորում, բացառություն են կազմում առանձին բանակայիններն ու

⁹⁸ http://ypc.am/wp-content/uploads/2016/01/Guidelines_Conflicts_arm.pdf

⁹⁹ Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ (խմբ. Ն. Մարտիրոսյան), Երևան 2012, էջ 62:

նրանց ընտանիքները, սակայն բոլոր իրավունքները պետք է կիրառելի լինեն ինչպես բանակում, այնպես էլ այլ ասպարեզներում:

Համացանցային լրատվամիջոցներում ոչ էթիկական գործունեության թիրախում են հայտնվում նաև երեխաները, նրանց իրավունքները ևս ոտնահարվում են, օրինակ՝ երբ առանց ծնողի համաձայնության երեխաներից կորզում են հարցազրույցներ և հրապարակում: Օրինակ՝ shamshyan.com-ը նյութ էր հրապարակել¹⁰⁰, թե ինչպես Աբովյան քաղաքում 2 երեխաների մայրը ամուսնու կողմից դաժան ծեծի ենթարկվելուց հետո հայտնվել էր անօգնական վիճակում: Հարցազրույց էր տվել ոչ միայն մայրը, այլև երեխաները, առկա էին նաև լուսանկարներ եւ տեսանյութ: Այս հրապարակումը մեծ արձագանք ունեցավ ոչ միայն կնոջը օգնության ձեռք մեկնելու, այլև մեդիագրագիտության առումով: Քննչական կոմիտեի նախագահի խորհրդական Սոնա Տոուզյանը ֆեյսբուքի իր էջում գրեց. «Երեխաներին մի ենթարկեք կրկնակի զոհացման: Եթե անգամ նրանց մայրը համաձայնել է իր մասնավոր կյանքը պատմել տեսախցիկի առաջ եւ թույլատրել հրապարակել իր անձնական տվյալները, լուսանկարները (թեեւ նյութում նման համաձայնության մասին հիշատակում չկա), այդուհանդերձ տուժած երեխաների նույնականացնող տվյալների, լուսանկարների հրապարակումն ուղղակի անթույլատրելի է: Այդ նկարներն ու մեկնաբանությունները մնալու են համացանցում միշտ, իսկ երեխաները պետք է շարունակեն ապրել ու ինտեգրվել: Սթեյսի մի ենթարկեք երեխաներին»:

Լրագրողների ամենօրյա գործունեության ընթացքում հանդիպող մի շարք կարևորագույն թեմաների կանդիդատներն են հաջորդ գլխում՝ դիտարկելով թե էթիկական, թե իրավական տեսանկյունից: Նշենք նաև, որ մեր խնդիրը նաև լուծման ուղիներ նախանշելն է:

Կարծում ենք՝ հայաստանյան պայմաններում էթիկայի սկզբունքների պահպանման համար կազմակերպությունների, առանձին մարմինների գործունեությունը արդյունավետ չէ: Շատ ավելի ճիշտ կլինի խնդիրը կանխել և լուծել խմբագրության ներսում: Միայն սեփական խմբագրություններում լրագրողական էթիկան սերմանելով և պահպանելով կարելի է հասնել լիակատար

¹⁰⁰ <http://shamshyan.com/hy/article/2017/02/02/1057746/>

ինքնակարգավորման: Կարծում ենք՝ լրատվամիջոցները վաղ թե ուշ կհասնեն սրան, այլապես այսպիսի խառնաշփոթ վիճակը շտկելու համար կարող են միջամտել իշխանությունները, իսկ դա կլինի «վիրահատական» միջամտություն՝ ցավոտ և հնարավոր է՝ ոչ մեդիայի շահերից բխող:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Լրագրողական էթիկան մեզանում լրջորեն սկսել են ուսումնասիրել 1990-ականների վերջերին, սակայն մինչ օրս մեդիադաշտում լրատվական գործունեություն իրականացնողների մեջ կան այնպիսիք, որոնց համար էթիկան կարևոր չէ: Այսօր ինքնակարգավորման մի շարք մեխանիզմներ կան՝ մամուլի խորհուրդները, մամուլի օմբուդսմենը, լրագրողական կազմակերպություններն ու լրագրողական միությունները, խմբագրական կոլեգիան, էթիկայի կանոնագրերը, սակայն դժվար է խոսել մեդիա ինքնակարգավորման ինստիտուտի կայացման մասին:

2. Էթիկական խնդիրներն առկա են ոչ միայն հայաստանյան, այլև արտասահմանյան լրատվամիջոցներում: Մեր երկրում սնկի պես ստեղծվում և տարածվում են կայքեր, որոնք ոչ հասցե ունեն, ոչ խմբագրակազմ, «մարդ-լրատվամիջոց» են, երբ մեկը կարող է տանը նստած նյութեր գրել և հրապարակել: Խնդրով մտահոգ մեդիայի ներկայացուցիչները 2016թ. հունիսին կոչ են արել կարգավորել առցանց լրատվամիջոցների դաշտը: Էթիկական կանոնների խախտման դեպքեր հանդիպում են նույնիսկ կայացած առցանց լրատվամիջոցներում: Այդ խախտումների մի մասը մասը անփութության, չիմացության, շտապողականության արդյունք է:

ԳԼՈՒԽ 3

ՀԱՄԱՑԱՆՑԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Համացանցային ցանկացած գործունեություն, այդ թվում նաև լրագրողականը, ծնում է բազմաթիվ խնդիրներ, մասնավորապես էթիկական, իրավական, տնտեսական, սոցիալական և այլն¹⁰¹: Համացանցին վերաբերող իրավական ակտերը մեզանում մի քանիսն են, որոնք հիմնականում վերաբերում են համացանցով հրապարակային և անհատական ծանուցումներին, տվյալների հաղորդմանն ու ինտերնետ հասանելիության ծառայությունների մատուցման սակագներին ու պայմաններին, թույլտվություններին և այլն: Դրանց մի մասն էլ անուղղակի կարգավորումներ են, որոնք բխում են քաղաքացիա-իրավական հարաբերություններից՝ վիրավորանք և զրպարտություն, հեղինակային իրավունք և այլն:

Այս գլխում մենք առանձին-առանձին կանդրադառնանք այն օրենքներին, որոնք վերաբերում են հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցների կարգավորմանը: Կանդրադառնանք նաև մի շարք խնդիրների, որոնք առաջացել են օնլայն մեդիայի ստեղծման և գործունեության ընթացքում: Այդ խնդիրները այժմ էլ առկա են, իսկ լուծման ուղղությամբ կան տարբեր մոտեցումներ:

3.1 Հեղինակային իրավունքի պաշտպանության հիմնախնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում

Համացանցային լրատվամիջոցներում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած արդի խնդիրներից է գրագողությունը: Թեև այն արգելված է, իսկ «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում համապատասխան փոփոխություններ

¹⁰¹ Տե՛ս **Рассолов И.**, Право и интернет. /2-е издание/, Москва, Норма, 2009, стр. 4 (стр. 383).

են արվել, այնուհանդերձ, այս խնդիրը դեռ չի կարող ամբողջովին լուծված համարվել հայկական համացանցային լրատվամիջոցների դեպքում:

Թեմային մեզանում անդրադարձել են բազմաթիվ գիտնականներ, դասախոսներ, իրավաբաններ: Խոսքը ոչ միայն զանազան փորձագիտական հարցազրույցների, ելույթների մասին է, այլև գիտական աշխատանքների, հոդվածների, հրատարակությունների, գրքերի: Խնդիրն այն է, որ «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը տարբերակում չի դնում ավանդական և առցանց լրատվամիջոցների միջև, այդուհանդերձ, առցանց լրատվական միջավայրում հեղինակային իրավունքը շատ ավելի քիչ է պաշտպանված, քան ավանդական լրատվադաշտում: Դա բխում է համացանցի բնույթից, որն ավելի դժվար կառավարելի, ինքնակարգավորվող միջավայր է, և, ամենակարևորը, այս միջավայրում չկան աշխարհագրական սահմաններ, ինչը թույլ է տալիս հեղինակային իրավունքի միջամտություն կատարելու տվյալ պետության տարածքից դուրս և չկրել պատասխանատվություն¹⁰²:

Համացանցային լրագրության մեջ գրագողությունն անհարկի շատ է տարածված, այն խաթարում է տեղեկատվության ազատության և հեղինակային իրավունքի ողջ տրամաբանությունը, հանգեցնում է լրատվության վերաբերյալ թյուր պատկերացումների: Թվային տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների դարաշրջանում գրագողությունն աննախադեպ լայն շրջանակներ ձեռք բերեց, ինչը պայմանավորված է ինչպես տեխնիկական մատչելիության, այնպես էլ անպատասխանատվության մթնոլորտի գործոններով: Համացանցային դարաշրջանում գրագողության համար առանձնակի ջանք և եռանդ պետք չէ, բավական է ստեղծաշարի երկու կոճակ սեղմել, «copy paste» տաբերակով յուրացնել նյութը, և ահա, ուրիշի մտավոր աշխատանքի արդյունքն արդեն յուրացված է, իսկ հաջող տարածման դեպքում հազարավոր դիտումներ ապահովված են, նույնիսկ այնքան, որքան հաճախ սկզբնաղբյուր կայքում չի գրանցվում:

Խնդիրն այնքան խորքային է, որ անգամ օրենքն ու էթիկան չեն կարող որոշ դեպքերում լուծել, քանի որ պարզապես կան կայքեր, որոնք աշխատում, բիզնես են

¹⁰² Տե՛ս Լավագույնը ցանցում. առցանց լրագրողի ուղեցույց (խմբ.՝ Սուրեն Դեհերյան), Երևան, Ասողիկ 2013, էջ 92 (էջ 125):

անում և գոյատևում գրագողության միջոցով: Այդ լրատվության միջոցների համար սեփական միջոցներով նյութ մշակելը պարզապես բացառված է:

3.1.1. Խնդրի իրավական լուծման ուղենիշները

Գրագողությունը քրեորեն պատժելի արարք է, այն նախատեսված է ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածով. «Հեղինակային կամ հարակից իրավունքի օբյեկտն ապօրինի օգտագործելը կամ հեղինակությունը յուրացնելը, ինչպես նաև առանց հեղինակային իրավունքի կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջ համաձայնության նրա ստեղծագործությունը շահույթ ստանալու նպատակով մագնիսական, օպտիկական, թվային, լազերային և ցանկացած այլ տիպի էլեկտրոնային կրիչների վրա ամրագրելը, տարածելը և (կամ) վաճառելը, եթե այդ արարքը կատարվել է զգալի չափերով, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկից հազարապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից երկու ամիս ժամկետով կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը մեկ տարի ժամկետով»¹⁰³:

Հետազոտության ամբողջականությունն ապահովելու նկատառումով անդրադառնանք «հեղինակային կամ հարակից իրավունք» եզրույթի բովանդակությանը: Նախ, այդ եզրույթի հիմնական բաղադրիչները նախատեսված են 2006 թ. հուլիսի ընդունված «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով¹⁰⁴, որը կարևոր նշանակություն ունի՝ լրատվական գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունների և անձանց համար: Ատենախոսության շրջանակներում կանդրադառնանք օրենքի այն դրույթներին, որոնք անմիջականորեն վերաբերում են լրագրողների գործունեությանը:

Հեղինակային իրավունքը մտավոր սեփականության իրավունքի ինստիտուտներից մեկն է, որի իրավական հիմքերն են ինչպես միջազգային պայմանագրերը, այնպես էլ ազգային իրավական ակտերը: Այն հիմնականում համապատասխանում է ոլորտը կարգավորող միջազգային իրավական այնպիսի

¹⁰³ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=90942>

¹⁰⁴ Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=86179>

փաստաթղթերին, ինչպես Բեռլինի կոնվենցիան, Ժնևի կոնվենցիան և ոլորտը կարգավորող այլ իրավական ակտեր¹⁰⁵:

Վերը նշված օրենքով, նախ, սահմանվում է հեղինակային իրավունքի օբյեկտների շրջանակը, ինչից պարզ է դառնում, թե երբ լրագրողը կարող է ակնկալել օրենսդրական պաշտպանություն և համարել, որ իր ստեղծագործությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է: Օրենքում ամրագրված դրույթների իմաստով, օրինակ՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չեն պաշտոնական փաստաթղթերը, քաղաքական ելույթները, դատավարության ընթացքում արտասանված ճառերը, առանց մարդու ստեղծագործական գործունեության՝ տեխնիկական միջոցների օգնությամբ ստացված արդյունքները: Փաստաբան Արա Ղազարյանը կարծում է¹⁰⁶, որ հեղինակային իրավունքով չպաշտպանվող ստեղծագործությունների սպառիչ ցանկը հնարավոր չէ սահմանել, և որոշ դեպքերում անհրաժեշտություն կծագի իրերը մեկնաբանել սովորական տրամաբանության շրջանակներում՝ որոշելու, թե արդյոք այս կամ այն աշխատանքի արդյունքը ստեղծագործական գործունեության արդյունք է:

Փոխարենը՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է համարվում գրականության, գիտության և արվեստի բնագավառներում հեղինակի ինքնուրույն կամ այլ հեղինակների հետ իրականացրած ստեղծագործական աշխատանքի յուրօրինակ արդյունքը, որն արտահայտված է բանավոր, գրավոր կամ այլ օբյեկտիվ ձևով, ներառյալ՝ մշտապես կամ ժամանակավոր պահպանվող էլեկտրոնային ձևը, անկախ ստեղծագործության ծավալից, նշանակությունից, արժանիքներից ու ստեղծման նպատակից:

Այսինքն՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ կարելի է համարել միայն այն նյութերը, որոնք ստեղծվել են կրեատիվ մոտեցմամբ: Առհասարակ, մտավոր սեփականության օբյեկտ համարվում են այն նյութերը, որոնք բավարարում են երկու չափանիշների՝ ունեն ստեղծագործական բնույթ և օբյեկտիվ ձև:

¹⁰⁵ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Հեղինակային իրավունքի և մտավոր սեփականության պաշտպանության խնդիրը Հայաստանի համացանցային ՁԼՄ-ներում //Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ/, Երևան, «Հայկական օն-լայն լրատվամիջոցների և լրագրողների ասոցիացիա» 2012, էջ 50 (էջ 50-53):

¹⁰⁶Տե՛ս Լավագույնը ցանցում. առցանց լրագրողի ուղեցույց (խմբ.՝ Սուրեն Դեհերյան), Երևան, Ասողիկ 2013, էջ 90-95, Հեղինակային իրավունքի իրավական տիրույթում

3.1.2 Լուրերը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չեն

Հայաստանում գործունեություն ծավալող մի քանի թերթերի խմբագիրներ տևական ժամանակ քայլեր էին ձեռնարկում՝ ցանկանալով հասնել նրան, որպեսզի «էքսքլուզիվ» լուրերը դառնան հեղինակային իրավունքի օբյեկտ և պաշտպանվեն օրենքով: «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չէ: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այս կամ այն փաստի վերաբերյալ անկողմնակալ տեղեկատվությունը հանդիսանում է այդ փաստի ճշգրիտ արտացոլումը և ստեղծագործական բնույթ չի կրում¹⁰⁷: Այդպիսի բնույթ են կրում պաշտոնական լրահոսը, հանցագործությունների մասին տեղեկատվության տրամադրումը, հեռուստահաղորդումների ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվությունը և այլն: Օրվա նորությունների կամ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվության դեպքում առաջին պլան է մղվում տեղեկատվության հավաստիությունը և օպերատիվությունը, ուստի որպես կանոն տեղեկատվությունը մատուցվում է շատ սեղմ վիճակում, ինչ արդյունքում չի արտահայտվում հեղինակի անհատականությունը: Հենց այս պատճառով էլ վերոգրյալ տեղեկատվությունը զրկված է լինում ստեղծագործական բնույթից և չի համարվում հեղինակային իրավունքի օբյեկտ:

Օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չի համարվում ոչ միայն ՀՀ-ում, այլ նաև բոլոր այն երկրներում, որոնք ստորագրել են Բեռնի կոնվենցիան, քանի որ դա ուղղակիորեն բխում է Բեռնի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 8-րդ մասից:

Իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը, չնայած որոշակի բացառություններին, հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չի համարվում նաև ԱՄՆ-ում: ԱՄՆ-ում իրավական պաշտպանություն են ստանում ստեղծագործության այն տարրերը, որոնք ունեն գոնե նվազագույն ստեղծագործական հատկանիշ: Ու թեև ԱՄՆ

¹⁰⁷ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Հեղինակային իրավունքի և մտավոր սեփականության պաշտպանության խնդիրը Հայաստանի համացանցային ՉԼՄ-ներում //Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ//, Երևան, «Հայկական օն-լայն լրատվամիջոցների և լրագրողների ասոցիացիա» 2012, էջ 50 (էջ 50-53):

Գերագույն դատարանը շատ քիչ պահանջներ է ներկայացնում ստեղծագործական հատկանիշին՝ որպես իրավական պաշտպանության պայմանի, բայց իրավական պաշտպանություն չունեն ստեղծագործության այն հատվածները (առանձին բառեր, անվանումներ, բառակապակցություններ), որոնց ստեղծագործական բնույթը այնքան չնչին է, որ չի համապատասխանում իրավական պաշտպանության նվազագույն պայմաններին (de minimis), այսինքն եթե դրանում բացակայում է ինքնատիպությունը (lack of originality):

Պաշտպանվում են ոչ թե գաղափարները կամ փաստերը, այլ միայն դրանց արտահայտման միջոցները (expression): Միևնույն ժամանակ, ԱՄՆ-ում լայն տարածում ստացած կլանման տեսության(merger doctrine) համաձայն, դատարանը կարող է իրավական պաշտպանություն չտալ գաղափարների և փաստերի արտահայտման ակնհայտ ստեղծագործական եղանակին, եթե այն չի կարելի տարանջատել գաղափարներից և փաստերից: Սրանից կատարվում է հետևություն, որ որոշ վերնագրեր, հոդվածներից հատվածներ չեն ստանում իրավական պաշտպանություն իրենց սեղմ և միայն փաստացի բնույթի պատճառով (մասնավորապես գործում է կլանման տեսությունը): Դատական պրակտիկայում նկատվում են որոշ բացառություններ: Այսպես Nihon Keizai Shimbun v.Comline Business Date Inc (1998) գործով դատարանը նշել է՝ թեև միայն փաստերը իրավական պաշտպանություն չեն ստանում, սակայն կարող է իրավական պաշտպանություն տրամադրվել փաստերի ամբողջությանը, եթե ինքնատիպ են դրանց ընտրությունը, ներկայացումը, դասավորությունը: Փաստերի նկարագրության մեջ ինքնատիպությունը կարող է դրսևորվել բառերի ընտրության, նյութերի կառուցվածքի մեջ: Ուստի ընդհանուր կանոնից կարելի է իրականացնել որոշակի բացառություններ:

Լուրերի՝ որպես հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չլինելու հանգամանքին այսպես մանրամասն անդրադառնալը պատահական չէ: Այսօր էլ որոշ խմբագիրներ փորձում են իրենց «էքսքլուզիվ» լուրերը պաշտպանելու իրավական եղանակ գտնել և չեն հրաժարվել «Հեղինակային և հարակից իրավունքների» մասին օրենքում փոփոխություններ նախաձեռնելու գաղափարից: Առայժմ դա հնարավոր չի եղել հենց միջազգային կոնվենցիաների դրույթների տեսանկյունից: Այս տեսանկյունից, կարծում

ենք, հիշյալ կոնվենցիան այլևս չի արտացոլում ներկայիս հարափոփոխ զարգացումները, դրանում համարժեքորեն հաշվի չեն առնված լրատվության արդի նորամուծությունները, ուստի հարկ է կամ պաշտոնական իրավասու մարմինների միջոցով բարձրացնել միջազգային պայմանագրերում վերը նշված դրույթները վերանայելու հարցը, կամ վիճահարույց դրույթների առնչությամբ վերանայել վավերացումը և համապատասխան կոնվենցիաներին միանալ միայն որոշ վերապահումներով:

3.1.3 Ստեղծագործության ազատ օգտագործման խնդիրը և «նպատակն արդարացնող ծավալով» եզրույթի սահմանումը

Վերը նշված օրենքի մեջ լրագրողների համար խիստ կարևոր մյուս դրույթը՝ ստեղծագործության ազատ օգտագործման մասին, սահմանված է 22-րդ հոդվածում: Ազատ օգտագործում է համարվում առանց հեղինակի համաձայնության և վարձատրության, սակայն հեղինակի անվան և ստեղծագործության սկզբնաղբյուրի պարտադիր նշումով, ստեղծագործության օգտագործումը, որը չի հակասում ստեղծագործության բնականոն օգտագործման պահանջներին և չի վնասում ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակի օրինական շահերը:

Ազատ օգտագործմամբ թույլատրվում է՝

ա) գիտական, հետազոտական, բանավիճային, քննադատական և տեղեկատվության նպատակով օրինական ճանապարհով հրապարակված ստեղծագործության քաղվածքների մեջբերումը (ցիտումը) բնագրով կամ թարգմանաբար, այդ թվում՝ թերթերի և ամսագրերի հոդվածներից քաղվածքների վերարտադրումը մամուլի տեսության ձևով՝ մեջբերման նպատակն արդարացնող ծավալով.

գ) տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական ու կրոնական ընթացիկ հարցերին վերաբերող և օրինական ճանապարհով մամուլում հրապարակված հոդվածների կամ նմանօրինակ հեռարձակված ստեղծագործությունների վերարտադրումը մամուլում և հեռարձակումը, եթե հեղինակը նման օգտագործումը նախապես չի արգելել.

դ) հրապարակավ արտասանված ելույթների, զեկույցների, հայտարարությունների և նմանօրինակ այլ ստեղծագործությունների վերարտադրումը մամուլում ու հեռարձակումը՝ տեղեկատվության նպատակն արդարացնող ծավալով:

Այստեղ հարկ է կանգ առնել և մանրամասն քննարկել, թե ինչպես պետք է մեկնաբանել «նպատակն արդարացնող ծավալով» արտահայտությունը: Շատ հաճախ կարելի է համացանցային լրատվամիջոցներում տեսնել արտատպված նյութեր, որտեղ թեև կա պատշաճ հղում, սակայն նյութն ամբողջությամբ զետեղված է, կամ արտատպված է 99 տոկոսով, և միայն վերջին նախադասությունը չի զետեղվել: Սա, մեր համոզմամբ, օրենքի ակնհայտ խախտում է: Օրինակ՝ առցանց լրատվամիջոցները (news.am, tert.am, 1in.am, aseko.am, hayeli.am և այլն) վաղ առավոտյան տպագիր մամուլից տեսություններ են հրապարակում, մոտ 20 տողանոց նյութերը ամբողջությամբ վերահրապարակում են, իսկ ներքեում ձեռական գրում՝ նյութն ամբողջությամբ կարդացեք թերթի այսօրվա համարում:

Հոդվածներից քաղվածքների օգտագործումը նպատակը արդարացնող ծավալներով լայն տարածում ունի որոշ երկրներում, օրինակ՝ ԱՄՆ-ում, Ավստրալիայում և այլն (պահպանելով բարեխիղճ օգտագործման՝ fair use կանոնները): Սակայն ազատ օգտագործումը որոշակիորեն սահմանափակված է ԵՄ անդամ երկրներում: ԵՄ երկրների առանձնահատկությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով, որոնք սահմանափակում են պաշտպանվող ստեղծագործության ազատ օգտագործման հնարավորությունը: Դրանց թվին է դասվում 2001/29/ԵՄ դիրեկտիվը: Այն իրավունք է վերապահում հեղինակին իրականացնել ինչպես ամբողջ ստեղծագործության, այնպես էլ դրա ցանկացած հատվածի վերարտադրություն առանց որոշակի բացառությունների և պայմանների: Դա ենթադրում է այնպիսի իրավիճակ, երբ ստեղծագործության նույնիսկ շատ չնչին քանակի վերարտադրությունը առանց հեղինակի համաձայնության արգելվում է: Բացի դրանից, հեղինակները նշում են ԵՄ-ում Fair dealing հայեցակարգի, այսինքն՝ առանց հեղինակի համաձայնության բարեխիղճ օգտագործման, շատ թույլ զարգացման մասին:

Ինչ վերաբերում է նպատակը արդարացնող ծավալին, ապա պետք է նշել, որ այս հարցի կապակցությամբ չկա միատեսակ մոտեցում և այն դատարանների կողմից

տարբեր մեկնաբանությունների է արժանանում: Մի շարք երկրներում ստեղծագործությունից հատվածը ենթակա է իրավական պաշտպանության, եթե այն ստեղծագործության էական մասն է կազմում: ԵՄ դատական պրակտիկան ելնում է այն հանգամանքից, որ էական մասը որոշելու համար պետք է հիմնվել ոչ թե քանակի, այլ որակի վրա: Այսպես, ԵՄ դատարանը *Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening*[2009] ECDR 16) որոշմամբ նշել է, որ թույլատրելի է ստեղծագործության այն հատվածի պաշտպանությունը, որը արտահայտում է հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքը, եթե նույնիսկ այդ հատվածը կազմված է 11 բառից:

Գոյություն ունի մի հետաքրքիր բանաձև, որը արտահայտված է բավական հին դատական որոշումներից մեկում՝ կապված այն հանգամանքի հետ, թե արդյոք այլ հեղինակի ստեղծագործությունից հատվածը ենթակա է իրավական պաշտպանության. «Այն ամենը, ինչ արժանի է պատճենման, արժանի է նաև հեղինակային իրավունքով պաշտպանության»:

ԱՄՆ Գերագույն դատարանը իր մի շարք որոշումներում նշել է, որ անթույլատրելի է այն հատվածների վերարտադրությունը, որոնք կազմում են «ստեղծագործության սիրտը» (*Harper & Row Publishers, Inc. V. Nation Enters.*, 1985): Այս կապակցությամբ ամերիկյան տեսաբանները նշում են՝ ստեղծագործության սիրտը կազմում է ստեղծագործության այն հատվածը, որը կարող է փոխարինել բնօրինակ հոդվածին: Վերնագիրը և համառոտ նկարագրությունը չեն փոխարինում հոդվածին, այլ միայն պարունակում են ստեղծագործության հիմնական գաղափարը:

Fair Syndication Consortium-ի ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մեկ ամսվա ընթացքում մոտավորապես 75 հազար կայքեր տեղադրում են ուրիշների լրատվական նյութերը, ընդ որում՝ մոտ 120 հազար հոդվածներ փոխառվում են գրեթե ամբողջությամբ: Այս հանգամանքը նպաստում է, որ տարբեր երկրներ խստացնեն օրենսդրությունը ազատ օգտագործման բնագավառում: Գերմանիայում 2013 թվականի մարտից սկսվել են հեղինակային իրավունքի մասին օրենքի նախագծի քննարկումներ, այսպես կոչված «Lex Google», ինչը թույլ կտա օգտագործել հոդվածների միայն չնչին մասը (կոնկրետ որ հատվածը, պետք է որոշեն դատարանները): 2013 թվականին Google ընկերությունը, ընդառաջ գնալով տեղեկատվական հրատարակչություններին,

համաձայնել է հատուկ ֆոնդին վճարել 81 միլիոն դոլար լուրերը օգտագործելու համար: 2012թ-ին օրենսդրությունը բավականին խստացվել է նաև Մեծ Բրիտանիայում:

Բեռնի կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածում ևս նշված է, որ թույլատրվում է մեջքերումներ (քաղվածքներ) երկից, որն արդեն օրինաչափ կերպով մատչելի է դարձել հանրությանը, բարի սովորույթները պահպանելու պայմանով և նպատակն արդարացնող ծավալով, ներառյալ թերթերի ու ամսագրերի հոդվածներից մեջքերումներ՝ մամուլի տեսության ձևով:

Հայաստանում, թեև օրենքի փոփոխություններին, չի կարելի ասել, որ այն լիովին լուծել է խնդիրը, նպատակն արդարացնող ծավալով եզրույթը թույլ է տալիս անբարեխիղճ լրատվամիջոցներին արտատպել նյութերը 99 տոկոս նույնությամբ՝ վնաս հասցնելով սկզբնաղբյուր լրատվամիջոցի, որի դիտումները նման գործելակերպի պատճառով չեն կարող աճել: Իհարկե, դա չի խանգարում, որ անգամ ամենաանբարեխիղճ լրատվամիջոցները իրենց կայքերի ներքեի հատվածում գրեն եւ հայտարարեն, որ իրենց մոտից նյութ արտատպելը արգելվում է, կամ անհրաժեշտ է գրավոր համաձայնություն եւ այլն: Որոշ կայքեր տեխնիկապես անհնար դարձրին արտատպումը, օրինակ՝ «Արմենպրեսի» կայքում հնարավորություն չկա տեքստերը copy paste անելու: Կարճ ժամանակ անց հնարամիտ լրագրողներից ոմանք նաեւ դրա ձեւը գտան, սակայն այդ տեխնոլոգիան չենք բացահայտի՝ գրագողության դեմ պայքարում եւ հեղինակային իրավունքների օրենքի պահպանման գործում մեր համեստ լուծման ունենալու ակնկալիքով:

3.1.4 Մամուլի տեսությունները՝ օրենքում փոփոխություններ կատարելու պատճառ

«Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի 1-ին կետը վերաբերում է լրատվական նյութի օգտագործման պայմաններին: Այս հոդվածը արդյունք է տպագիր և առցանց մեդիայի լրագրողների հակասության,

անբարեխղճության և ուրիշի աշխատանքը օգտագործելու համար փոխադարձ մեղադրանքներին և հայտարարություններին:

Տարիներ ի վեր համացանցային լրատվամիջոցները «Մամուլի տեսություն» խորագրի ներքո տարբեր թերթերից տեղադրում են նյութեր՝ երբեմն կրճատված, երբեմն՝ ամբողջական, հաճախ մի թերթից տեղադրվում են մի քանի նյութեր: և եթե սկզբից առցանց մի քանի լրատվամիջոցներ էին անում մամուլի տեսություն, ապա այժմ այն առկա է գրեթե բոլոր համացանցային լրատվամիջոցներում: Ըստ որում՝ եթե սկզբում ընդամենը թերթերից տեղադրում էին մեկական նյութ և տեղադրում էին համեմատաբար ուշ՝ 9.00-11.00-ը ընկած ժամանակահատվածում, ապա այժմ մի թերթից տեղադրում են մի քանի նյութեր, սովորաբար՝ ամենահետաքրքիր նյութերը, որոնց շնորհիվ թերթը պետք է վաճառվեր և տեղադրում են առավոտյան 6.00-8.00 ընկած ժամանակահատվածում: Մամուլի տեսությունները այսօր հայաստանյան առցանց մեդիայի լրահոսի 10-20 տոկոսն են կազմում, եթե հաշվի առնենք նաև այն, որ թերթերից արտատպվող լուրերը հետագայում նոր նյութ պատրաստելու կամ մեկնաբանություն ստանալու առիթ են դառնում տվյալ լրատվամիջոցի լրագրողի համար: Կարելի է վստահաբար պնդել, որ օրենքում փոփոխություններ անելու պատճառը այս ժանրի չարաշահումն էր առցանց մամուլի կողմից: Մի շարք կայքերում հենց տպագիր թերթերից արտատպվող լուրերն էլ հայտնվում են ամենաընթերցված նյութերի բաժնում: Թերևս դա է պատճառը, որ համացանցային լրատվամիջոցները անընդհատ մտմտում են, թե ինչ կարելի է անել դրա շրջանակներում: Օրինակ՝ 2016թ օգոստոսին, երբ 1in.am-ը մոտիվացիա չունենալու պատճառաբանությամբ մի քանի շաբաթով դադարեցրեց աշխատանքը և այնուհետև վերադարձավ, սկսեց նոր շարք՝ մամուլի հետ սուրճ: Դրա շրջանակներում հրավիրվում են տարբեր լրատվամիջոցների լրագրողներ, որոնց հետ քննարկում են օրվա հրապարակումները: Այս շարքը սիրվեց հատկապես լրագրողների կողմից, ովքեր հաճույքով մասնակցում են դրան, ապա սոցցանցերում գրում իրենց կարծիքները:

Լրատվադաշտում տիրող իրավիճակը շտկելու նպատակով 2013թ. մայիսին հայաստանյան 6 թերթերի գլխավոր խմբագիրները հանդես են եկել համատեղ

հայտարարությամբ¹⁰⁸, որով սկսել են մամուլի հրապարակումներից օգտվելու սկզբունքների կանոնակարգման գործընթաց: «...Անհրաժեշտ է վերջ դնել լրատվական դաշտում և հատկապես համացանցում արմատավորված մի շարք արատավոր երևույթների: Հատկապես մտահոգիչ է, որ մամուլի հրապարակումներն առցանց լրատվամիջոցների կողմից օգտագործվում են առանց հղումների՝ չհիշատակելով տվյալ նյութի սկզբնաղբյուրը, իսկ հղումն էլ շատ հաճախ լինում է ոչ տեսանելի՝ ընթերցողներին մոլորության մեջ գցելու աստիճան: Մամուլի տեսությունը, մեր կարծիքով, ենթադրում է մամուլում հրապարակված մի քանի նյութի անոնս, որը պետք է մեջբերվի ոչ ամբողջությամբ, և պետք է մատնանշվի, որ ամբողջական տարբերակը կարելի է կարդալ տվյալ թերթում: Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ մի շարք առցանց լրատվամիջոցներ չարաշահում են մամուլից օգտվելու հնարավորությունը և մեր աշխատանքի արդյունքներից անարգել օգտվելով՝ ընթերցողական լսարան են ձեռք բերում ու ֆինանսական եկամուտներ ապահովում (դեպի կայք մուտքեր, գովազդ), ուստի մենք որոշել ենք կանոնակարգել մամուլի հրապարակումներից օգտվելու սկզբունքները: Մենք պատրաստ ենք պայմանագրեր կնքել այն լրատվամիջոցների հետ, որոնք ցանկանում են օգտվել մամուլից՝ մամուլի տեսության կամ այլ եղանակով: Երկկողմանի պայմանագրերը կհիմնվեն հետևյալ երեք սկզբունքի վրա.

ա) ցանկացած մեջբերում անել հղումով՝ տեքստի մեջ հիշատակելով թերթի անունը,

բ) թերթից կատարել ընդամենը մեջբերում (ազատ ընտրությամբ)՝ վերջում հավելելով «Հոդվածն ամբողջությամբ կարող եք կարդալ թերթի այսօրվա համարում»

գ) թերթի նյութերից այլ հոդվածների մեջ արված մեջբերումների ժամանակ մատնանշել ինֆորմացիայի սկզբնաղբյուրը: Պայմանագրերը կարող են պարունակել երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող մանրամասներ: Հուսով ենք՝ այս հայտարարությունը կօգնի պաշտպանել լրատվական հրապարակումները և հնարավորինս կարգավորել դաշտը»:

¹⁰⁸ <http://hra.am/hy/point-of-view/2013/05/23/editors>

Տպագիր լրատվամիջոցների խմբագիրների կողմից հեղինակային իրավունքի խախտումների դեմ տարածած հայտարարությունից հետո նմանատիպ հայտարարությամբ են հանդես եկել նաև էլեկտրոնային լրատվամիջոցների 14 խմբագիրները¹⁰⁹: Նրանք սահմանել են համագործակցության կանոններ՝ պայքարելու լրատվական դաշտում առկա անբարեխիղճ մթնոլորտի և հեղինակային իրավունքի կոպիտ խախտումների դեմ:

Քննարկումների և բանակցությունների արդյունքում որոշվեց օրենքում փոփոխություններ անել, Ազգային ժողովը 2013թ սեպտեմբերի 10-ին 114 կողմ, 0 դեմ, 0 ձեռնպահ ձայների հարաբերակցությամբ առաջին ընթերցմամբ ընդունեց «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու մասին օրենքի նախագիծը, որը հեղինակել են պատգամավորներ Արփինե Հովհաննիսյանը, Գալուստ Սահակյանը, Արծվիկ Մինասյանը, Աղվան Վարդանյանը, Ալեքսանդր Արզումանյանը, Գագիկ Զհանգիրյանը, Թևան Պողոսյանը և Դավիթ Հարությունյանը: Փոփոխությունները 2013թ նոյեմբերի 9-ից ուժի մեջ մտան¹¹⁰:

Օրենքում փոփոխությունների արդյունքում լրատվական նյութերից քաղվածքների վերարտադրումը այլ տպագիր լրատվական միջոցներում, համացանցային կայքերում թույլատրվում է իրականացնել միայն մեջբերման նպատակն արդարացնող ծավալով՝ առանց հեղինակի (հեղինակային իրավունքի իրավատիրոջ) համաձայնության և վարձատրության վճարման: Անկախ վերարտադրման ծավալից՝ լրատվական նյութերից քաղվածքների վերարտադրումը չպետք է բացահայտի լրատվական նյութի էական մասը: Վերարտադրումը պետք է բացառի լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրի հնարավոր ընթերցողների քանակի և լրատվական նյութի օգտագործման ծավալների վրա բացասական ազդեցությունը: Լրատվական նյութի ամբողջական վերարտադրումը կարող է իրականացվել միայն հեղինակի (հեղինակային իրավունքի իրավատիրոջ) համաձայնության դեպքում: Լրատվական նյութի ամբողջական վերարտադրման կարգն ու պայմանները սահմանվում են կողմերի միջև կնքված պայմանագրով»: Փոփոխություններից մեկով էլ «տպագիր լրատվական միջոցներում,

¹⁰⁹ <http://hra.am/hy/events/2013/06/21/copyright>

¹¹⁰ <http://hetq.am/arm/news/29307/hexinakayin-iravunqi-masin-orenqi-popokhutyunnery-ksanen-lragroxakan-hamerashkhutyuny.html/>

Էլեկտրոնային կայքերում այլ տպագիր լրատվական միջոցների, էլեկտրոնային կայքերի լրատվական նյութերից քաղվածքներ վերարտադրելիս պետք է հղում կատարել լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրին: Էլեկտրոնային կայքում տպագիր լրատվական միջոցների կայքերի լրատվական նյութերից քաղվածքներ վերարտադրելիս քաղվածքի վերնագրում տպագիր լրատվական միջոցի անվանման նշումը պարտադիր է, եթե քաղվածքի նպատակը միայն սկզբնաղբյուր լրատվական նյութի վերարտադրությունն է: Էլեկտրոնային կայքերի լրատվական նյութերից քաղվածքներ վերարտադրելիս էլեկտրոնային կայքի ակտիվ հղումի տեղադրումը, ինչպես նաև քաղվածքի վերնագրում էլեկտրոնային կայքի տիրույթային անվանման (դոմեյնի) նշելը պարտադիր է, եթե քաղվածքի նպատակը միայն սկզբնաղբյուր լրատվական նյութի վերարտադրությունն է»: Օրենքի դրույթները տարածվում են նաև հեռարձակող ԶԼՄ-ների այն հաղորդումների վրա, որոնք իրենց բնույթով ուղղված են մամուլի տեսության ներկայացմանը:

Մյուս փոփոխության համաձայն՝ օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը հանդիսանում է հեղինակային իրավունքի օբյեկտ, եթե «օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի արտահայտման ձևը ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է»:

«Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» օրենքի հոդված 22.1-ի խախտման դեպքում վնասի հատուցումը կազմում է նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երկուհարյուրապատիկը, այսինքն՝ 100 հազարից 200 հազար դրամ¹¹¹:

3.1.5 Հարցազրույցը՝ երկուստեք հեղինակային իրավունքի օբյեկտ

Լրագրողների և լրատվամիջոցների համար կարևոր է նաև օրենքի 32-րդ կետը, որը վերաբերում է հարցազրույցի նկատմամբ հեղինակային իրավունքին¹¹²: Հաճախ է արտահայտվում այն միտքը, թե ինչպես հայտնի քաղաքական գործիչները,

¹¹¹ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=86160>

¹¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 50-51:

արվեստագետները վրդովված պատմում են, որ իրենք հարցազրույց էին տվել այսինչ հեղինակավոր թերթին և կայքին, և անընդունելի է, որ այդ հարցազրույցը հայտնվել է ինչ-որ անհայտ բլոգում կամ «ֆեյքանման» կայքում: Ըստ հիշյալ հոդվածի՝ հարցազրույցի նկատմամբ հեղինակային իրավունքը պատկանում է հարցազրույց տվող և հարցազրույց անցկացնող անձանց՝ որպես համահեղինակների, եթե նրանց միջև չկա այլ պայմանավորվածություն: Ըստ այդմ էլ, հարցազրույցի հրապարակումը թույլատրվում է հարցազրույց տվող և հարցազրույց անցկացնող անձանց համաձայնությամբ: Օրինակ՝ հանրությունում «Ժարիտ Գրիշ» մականունով հայտնի Ռազմական ոստիկանության Արմավիրի մարզային վարչության նախկին պետ Գրիշա Սարգսյանը հարցազրույց էր տվել «Հրապարակ» օրաթերթին, ապա այդ հարցազրույցը տեղադրել էր իր պատին՝ առանց լրատվամիջոցին հղում անելով, խմբագրելով ու ավելի գրագետ դարձնելով իր խոսքը: Արդյունքում՝ մյուս լրատվամիջոցները պատրաստի հարցազրույցը արտատպել էին իրենց կայքում՝ մտածելով, որ Գրիշա Սարգսյանը «ինքն իր հետ հարցազրույց է արել», որն ազատ օգտագործման համար է: Բնականաբար, լրատվամիջոցը արձագանքեց այդ երևույթին և հարցազրույցը արտատպած լրատվամիջոցներին հայտնեց, թե ով է դրա հեղինակը. համապատասխան հղում ավելացրին, լրագրողի հեղինակային իրավունքը խախտելու մասին գրառումներով էլ ողողեցին «Ժարիտ Գրիշի» էջը, ինչի արդյունքում լրատվամիջոցը երկրորդ նյութը պատրաստեց¹¹³ նշելով, որ թեև ընդառաջ է գնացել Գրիշա Սարգսյանին, նրա մականունը չի գրել առաջին հրապարակման մեջ, բայց վերջինս համարժեք պահվածք չի դրսևորել: Սոցիալական ցանցերում բարձրացրած աղմուկի շնորհիվ հարցազրույցը արտատպողները համապատասխան հղում ավելացրին, իսկ Գրիշա Սարգսյանը իր պատին «վատ-վատ» բաներ գրած լրագրողին և խմբագրին ջնջեց իր ընկերների ցանկից: Բոլոր դեպքերում, նա թերևս չէր էլ իմանում, որ հարցազրույցը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է այն տվողի և անցկացնողի համար:

¹¹³ Տե՛ս <http://hraparak.am/?p=129616&l=am/garit+grishy+nexvum+e+ir+makanunic+e%D6%82+tnavari+xosqic+mi+harcazruyci+patmutyun>

3.1.6 Լրատվամիջոցներն ընդդեմ լրատվամիջոցների. Հեղինակային իրավունքի պաշտպանության դատական պրակտիկան

Հեղինակային իրավունքների խախտման վերաբերյալ առաջին նախադեպային վեճը եղել է «Հետքի» հայցն ընդդեմ 1in.am-ի: «Հետաքննող լրագրողներ» հասարակական կազմակերպությունը հայտարարեց, որ «Առաջին լրատվական» ՍՊԸ-ի «Առաջին» բլոգը «Հետքի» հեղինակային երկու հոդվածներ վերցրել է ու առանց պատշաճ հղման տեղադրել: «Հետաքննող լրագրողները» դիմեցին դատարան՝ պահանջելով վերականգնել իր՝ հայցվորի իրավունքը, այն է՝ կայքից հեռացնել այդ նյութերը կամ օրենքին համապատասխան հղումներ անել, ինչպես նաև՝ վճարել փոխհատուցում 200 հազար դրամի չափով: «Հետքը» հաղթեց, դատարանը վճեց «Սկիզբ Մեդիա Կենտրոն» ՍՊ ընկերությունից հօգուտ «Հետաքննող լրագրողներ» հասարակական կազմակերպության բռնագանձել 100.000 դրամ՝ որպես հեղինակային իրավունքի խախտմամբ պատճառված վնաս, 150.000 դրամ՝ որպես փաստաբանի վարձատրության գումար և 8.000 դրամ՝ որպես նախապես վճարված պետական տուրքի գումար:

«Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ն հեղինակային իրավունքի խախտումները վերացնելու և փոխհատուցում վճարելու ևս մեկ հայց էլ ներկայացրել է «Անի Քոչար Պրոդակշն» ՍՊԸ-ի դեմ: ՍՊԸ-ին պատկանող www.pressident.am լրատվական կայքում առանց պատշաճ հղման և գրեթե ամբողջությամբ վերարտադրվել էին «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ի «Հետք» ինտերնետային թերթում հրապարակված չորս լրագրողական նյութեր: «Հետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ն հայցով նաև 200 000 դրամի փոխհատուցում էր պահանջել, որից, սակայն, հունիսի 26-ին կայացած նիստում հրաժարվեց՝ հաշվի առնելով պատասխանողի ֆինանսական դրությունը:

Այս դատական գործընթացը ավարտվեց հաշտությամբ. «Անի Քոչար Պրոդակշն» ՍՊԸ-ն ընդունել էր իր սխալը և պարտավորվել վերացնել: «Հետաքննող լրագրողների» խախտված հեղինակային իրավունքները վերականգնելու հարցում դատական պրակտիկա ձևավորելու ցանկությունը միանշանակ չընդունվեց մասնագիտական շրջանակներում: Իրենք՝ «Հետքի» լրագրողներից ոմանք ևս խոստովանում էին, որ այս

քայլով խախտում են լրագրողական համերաշխությունը և այլն: 2016թ. դրությամբ հայտնի չեն այլ դեպքեր, երբ զանգվածային լրատվամիջոցը դիմել է դատարան՝ այլ ԶԼՄ-ի կողմից իր հեղինակային իրավունքի խախտումը վերականգնելու կամ փոխհատուցման պահանջով: Անշուշտ, պատճառներից է այն, որ դատարան դիմելու ընթացակարգերը ժամանակատար են և բարդ, հետևաբար միշտ չէ, որ լրատվամիջոցները ցանկություն կունենան իրենց խախտված իրավունքը վերականգնել դատարանի միջոցով: Նյութը առանց պատշաճ հղման արտատպելու, հեղինակային իրավունքները խախտելու մասին լրագրողների վիճաբանությունները առայժմ սկսվում և ավարտվում են սոցցանցերում, մասնավորապես՝ Ֆեյսբուք սոցիալական ցանցում դեռևս 2012-ին ստեղծված «Հանուն բարեխիղճ լրագրության» խմբում, որի նպատակը հենց լրատվական դաշտում գրագողության դեմ պայքարն է և հեղինակային խախտված իրավունքի վերականգնումը:

Հանուն արդարության պետք է ասել, որ այս խումբն իր «բարոյական» ազդեցությունն ունեցավ լրատվական դաշտում, սակայն դեռ այնտեղ պարբերաբար կարելի է գտնել «պոստեր»՝ «սա իմ նյութն է, գողացել եք, պատշաճ հղում ավելացրեք, հարգեք ձեր գործընկերների աշխատանքը» և այլն: Պետք է արձանագրել նաև, որ օրենքի փոփոխությունից հետո գրագողության դեպքերը կրճատվել են, լրատվամիջոցները և լրագրողները ավելի զգուշավոր են դարձել, սակայն դաշտում օրենսդրական կարգավորումներից զատ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար անհրաժեշտ է, որ գործեն նաև ինքնակարգավորման մեխանիզմները, լրագրողները առաջնորդվեն մասնագիտական էթիկայի սկզբունքներով:

3.2 Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման խնդիրը առցանց մեդիայում

Լրատվամիջոցների կարևոր առանձնահատկություններից մեկը ինտերակտիվությունն է: Առցանց լրատվամիջոցներում այն արտահայտվում է մեկնաբանությունների դաշտի առկայությամբ, երբ, օրինակ, ընթերցողները կարող են մուտքագրելով իրենց էլեկտրոնային հասցեն կամ պարզապես սոցիալական ցանցի

էջով նյութի տակ թողնել մեկնաբանություններ: Ու եթե տպագիր մամուլի դեպքում ընթերցողների արձագանքը տեղ հասնելու համար կարող են օրեր պահանջվել, ապա առցանց լրատվամիջոցների դեպքում այս ամենը վայրկյանների հարց է. նյութը տեղադրում ես, և թույլենք անց հայտնվում են մեկնաբանությունները: Այսպիսով, մեկնաբանություն թողնելու, կարծիք հայտնելու գործառույթը ստեղծել է համացանցային նոր մշակույթ, որը քաղաքացիական, հասարակական նշանակությունից բացի՝ ունի նաև իրավական կողմ:

Հայկական լրատվական կայքերի մի մասը չունի մեկնաբանությունների դաշտ. այդպիսով խուսափում է իրավական խնդիրներից և քաջքշուկներից, որոշներն էլ կարգավորում են իրենց մեկնաբանությունների դաշտը, սահմանել են խաղի կանոններ, որոնցից դուրս մեկնաբանությունները չեն հաստատվում մոդերատորի կողմից: «Հարգելի այցելուներ, այստեղ դուք կարող եք տեղադրել ձեր կարծիքը տվյալ նյութի վերաբերյալ՝ օգտագործելով Facebook-ի ձեր account-ը: Խնդրում ենք լինել կոռեկտ և հետևել մեր պարզ կանոններին. արգելվում է տեղադրել թեմային չվերաբերող մեկնաբանություններ, գովազդային նյութեր, վիրավորանքներ և հայհոյանքներ: Խմբագրությունն իրավունք է վերապահում ջնջել մեկնաբանությունները՝ նշված կանոնները խախտելու դեպքում», -ասված է «Մեդիամաքսի» կայքում¹¹⁴:

Կայքեր կան, որտեղ մեկնաբանությունների դաշտը բաց է, լինում են դեպքեր, երբ լրագրողները հայտնվում են «պատերազմի» մեջ ոչ թե նյութի, այլ նյութի ներքևում արված մեկնաբանությունների պատճառով: Վատ մեկնաբանություններից ապահովագրված չեն ինչպես տվյալ նյութի հերոսը, այնպես էլ լրագրողներն ու խմբագիրները: Օրինակ՝ շատ լրատվամիջոցներ սկզբունք են որդեգրել. մեկնաբանությունների դաշտից ջնջում են միայն հայհոյանքներն ու վիրավորանքները, մյուս «վատ» խոսքերը, բարոյախրատական ճառերը, հաճախ լրագրողներին և լրատվամիջոցներին ուղղված, բաց են և տեսանելի բոլորի համար:

¹¹⁴ <http://www.mediamax.am/am/>

Ոլորտի հայտնի տեսաբաններից ոմանք առանձնացնում են մի շարք կարևոր հարցեր, որոնք պետք է հաշվի առնի բլոգում կամ սոցիալական կայքում գրառում կատարող անձը¹¹⁵:

1. Անձնական բնույթի տեղեկությունները և հատկապես տեսագրություններն ու լուսանկարները պաշտպանված են օրենքով, դրանք համացանցում տեղադրելուց առաջ հարկավոր է համոզվել, որ դրանով չեն խախտվում տվյալ մարդու կամ մարդկանց օրինական շահերը:

2. Լուսանկարների, տեքստերի, տեսագրությունների և ձայնագրությունների բացարձակ մեծամասնությունը ունի հեղինակային իրավունք և պաշտպանված է օրենքով որպես մտավոր սեփականություն: Սա նշանակում է, որ դրանց սեփականատերը ցանկացած պահի կարող է դիմել դատարան և խախտում կատարողից պահանջի նյութական փոխհատուցում:

3. Եթե տեքստը կամ մեկնաբանությունը վիրավորանք, ատելություն կամ զրպարտանք է պարունակում, դա ևս կարող է հետապնդվել դատական կարգով, իսկ դրանց հեղինակը՝ ենթարկվել տուգանքի:

2011թ. նոյեմբերին Երևանում կայացած հանդիպման ընթացքում ԱՊՀ-ում Ֆեյսբուքի ներկայացուցիչ Եկատերինա Ստարոբոգատովան պնդում էր, որ ինտեգրված մեկնաբանությունների դեպքում դրանց ողջ պատասխանատվությունն ընկնում է ընկերության վրա, և դատական հայցի դեպքում անհրաժեշտ է դատի տալ ոչ թե կայքին, այլ սոցիալական ցանցը ստեղծած ընկերությանը, որի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է ԱՄՆ-ում: Սակայն մինչ Ֆեյսբուքին դատի տալը Ստարոբոգատովան խորհուրդ է տալիս օգտվել սոցիալական ցանցի կողմից առաջարկվող բողոքարկման գործիքներից, և հավաստիացնում, որ ընկերության մասնագետները մանրակրկիտ ուսումնասիրում են բողոքարկման /ռիփորթի/ ցանկացած հայտ:

¹¹⁵ Տե՛ս Դավիթ Ալավերդյան, Մեկնաբանությունների տիրույթը նոր մեդիայում, Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Երևան, 2012, էջ 54:

3.2.1 Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման միջազգային և հայկական փորձը

Մեկնաբանությունների դաշտի կանոնակարգման մասին խոսելիս նախ՝ մի քանի ընդհանուր կանոնների կցանկանայինք անդրադառնալ: Այսպիսով՝ կայքը բովանդակության համար պատասխանատվություն է կրում միայն այն դեպքում, եթե տեղյակ է, որ կա նման բովանդակություն: Այս մասին ասված է թե ԵՄ էլեկտրոնային առևտրի մասին կանոնակարգում, թե ԱՄՆ պատասխանատվությունը սահմանափակող օրենսդրության մեջ, որը կապված է հեղինակային իրավունքների հետ օրենսդրության մեջ¹¹⁶: Եթե ծառայություն մատուցողը չի նկատում կամ տեղյակ չէ, որ այդ նյութում կան հեղինակի փոփոխված մտքեր, նա չի կարող պատասխանատու լինել: Միայն տեղեկացված լինելու պահին նա դա կարող է անել: ԱՄՆ օրենսդրությամբ նախատեսված է հոսթինգ-ծառայություն մատուցողին իրազեկելու կարգը, որը կոչվում է «ծանուցելու և հանելու կարգ»: Օրենքով ծանուցման հատուկ ձև է նախատեսված, որով պետք է նման ծառայություն մատուցողին տեղեկացնել, որ հեղինակային իրավունքով պաշտպանված ինչ-որ նյութ ապօրինաբար հայտնվել է այդ կայքում: Գոյություն ունի նաև այսպես կոչված «հակընդդեմ և վերականգնման կարգը», որը նշանակում է հետևյալը. հեղինակային իրավունքով պաշտպանված նյութը տեղադրած անձը ծանուցում է, որ գոյություն ունի կամ ներկայացվել է այն հանելու վերաբերյալ առարկություն: Դա նշանակում է, որ անձը, ով տեղադրել է այդ նյութը, հնարավորություն է ունենում տեղեկացնել հոսթինգ-ծառայություն մատուցողին, որ ցանկանում է, որ այն մնա կայքում կամ վերականգնվի, որովհետև հեղինակային իրավունքի ենթադրյալ խախտման մասին ծանուցումը անհիմն է եղել: Այս թեմայով համակարգված քննարկում է ծավալվում նյութի հեղինակային իրավունքի տերերի, ծառայություն մատուցողների և այդ հեղինակային իրավունքով պաշտպանված նյութը տեղադրողների միջև: Եվրոպայում այդպիսի ընթացակարգ գոյություն չունի: Կարևորը փաստացի իմացությունն է: Եթե ծառայություն մատուցողը գիտի, ապա նա պետք է արագորեն նյութը կայքից հանելու քայլեր ձեռնարկի: Եթե չի հանում այդ նյութը,

¹¹⁶ Տե՛ս Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Պիեռ Ֆրանսուա Դոկուր, Մեկնաբանությունների իրավական հիմքերը, ո՞վ է պատասխանատու՝ լրատվամիջոցը, թե՞ մեկնաբանողը, Երևան, 2012, էջ 85-89:

հնարավոր է, որ պատասխանատվության ենթարկվի: Այսինքն՝ պատասխանատվությունը մեծ է, երբ մեկնաբանությունը խմբագրում ես, հետո՝ թողարկում, ավելի փոքր՝ եթե թողարկելուց հետո ես խմբագրում: Ֆորումի կազմակերպման ձևից հետո հաջորդ սկզբունքը վերաբերում է մեկնաբանություն գրողների տարանջատմանը՝ ինքնությունը հայտնի է, թե անհայտ: «Անանուն մեկնաբանություն գրողները հաճախ ասում են մի բան, որ երբեք չէին ասի, եթե իրենց անձը հայտնի լիներ: Կա դատական նախադեպ, որտեղ որոշվել է, որ որոշ դեպքերում անանուն մեկնաբանություններն ընդունելի չեն: Որոշ դեպքերում կարելի է պարտադրել հոսթինգ-ծառայություն մատուցողին բացահայտելու անանուն մեկնաբանություն թողնողի ինքնությունը: Ֆինլանդիայի դեմ այս որոշման մեջ վտանգված էր երեխայի առողջությունը: Այսպիսով, միայն շատ կարևոր իրավիճակներում կարելի է հարկադրել, որ բացահայտվի անանունի ինքնությունը: Ընդհանուր իրավիճակներում, օրինակ, եթե խոսքի ազատության շահը շատ մեծ է, ինտերնետում անանուն մեկնաբանությունները կամ անանուն արտահայտությունները կարող են մասնավոր կյանքի պաշտպանության մասին նորմերով պաշտպանված լինել: Եվրոպական Միության մակարդակով կա օրենսդրական կարգավորում, որը պետություններին պարտավորեցնում է պահանջել իրենց ծառայություններ մատուցողներին պահպանելու որոշակի տեղեկություններ, որոնք նրանք անհրաժեշտության դեպքում կարող են օգտագործել՝ ինքնությունը բացահայտելու համար: Օրենքի խոսքով, եթե ուզում ես ինչ-որ չարագործի նկատմամբ քրեական պատժամիջոց կիրառել, պետք է իմանաս, թե ով է այդ չարագործը: Իհարկե, այս օրենքը հիմա վերանայվում է, բայց շատ կարևոր հանգամանք է այն, որ այն անդրադառնում է նաև մասնավոր կյանքի գաղտնիքի խնդիրներին: Չէ որ անանուն լինելը կարող է հնարավորություն ընձեռել, որպեսզի շատ կարևոր տեղեկություններ հրապարակվեն», -գրում է Բրյուսելի համալսարանի իրավունքի դասախոս Պիեռ Ֆրանսուա Դոկուրը¹¹⁷:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը տարանջատում չի կատարում արդյոք գրառումը կատարել է տվյալ կայքում աշխատող լրագրողը, թե որևէ ընթերցող,

¹¹⁷ Տե՛ս Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Պիեռ Ֆրանսուա Դոկուր, Մեկնաբանությունների իրավական հիմքերը, ո՞վ է պատասխանատու՝ լրատվամիջոցը, թե՞ մեկնաբանողը, Երևան, 2012, էջ 85-89:

այդ թվում՝ անանուն: Հայաստանում առցանց լրատվամիջոցներում տեղադրված նյութի տակ հայտնված մեկնաբանության համար լրատվամիջոցը կարող է հայտնվել դատարանում ու խիստ պատժի արժանանալ: Հայաստանում նման նախադեպ կարող էր լինել, 2011 թվականին ընթերցողների մեկնաբանությունների համար «Հրապարակ» օրաթերթին դատի տվեց փաստաբան Արթուր Գրիգորյանը: Փաստաբանը լրատվամիջոցից 18 միլիոն դրամ էր պահանջում՝ որպես վիրավորանքի և զրպարտության փոխհատուցում: Դատարանը մերժեց՝ այն համարելով անհիմն¹¹⁸:

Մեկնաբանությունների դաշտի իրավական կարգավորման առումով շրջադարձային եղավ ՄԻԵԴ որոշումը Delfi-ն ընդդեմ Էստոնիայի (Delfi AS v. Estonia) գործով¹¹⁹: 2006 թվականի հունվարին Էստոնական Դելֆի լրատվական պորտալը լաստանավային ընկերություններից մեկի մասին նյութ էր գրել, որի տակ ընթերցողները վիրավորական մեկնաբանություններ էին թողել: Կայքը հրապարակումից 6 շաբաթ անց՝ 2006 թվականի մարտին, ընկերության իրավաբանի խնդրանքով հեռացրել էր վիրավորական մեկնաբանությունները: Սակայն լաստանավային ընկերությունը 2006 թվականի ապրիլին դիմել էր դատարան: Էստոնիայի դատարանը որոշել էր, որ մեկնաբանությունները զրպարտչական էին, և Դելֆին պատասխանատվություն է կրում դրանց համար՝ լրատվամիջոցից գանձելով 320 եվրո հոգուտ հայցվորի:

Էստոնիայի դատարանը գտել էր, որ Դելֆիի դերը, որպես տեղեկատվական հանրությանը ծառայություն մատուցող, զուտ տեխնիկական, պասիվ և չեզոք չէ, և որ պորտալը վերահսկողություն է իրականացնում մեկնաբանությունների հրապարակման համար:

Դելֆին դիմել էր Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան (ՄԻԵԴ): Դատարանը, քննելով գործը, որոշել է, որ ներպետական դատարանի վճիռը արդարացի է և համաչափ, քանի որ մեկնաբանությունները ծայրահեղ վիրավորական էին, իսկ պորտալը չէր կարողացել կանխել դրանց հանրային դառնալը, օգուտ էր ստացել դրանց գոյությունից և թույլ էր տվել դրանց հեղինակներին մնալ անանուն:

¹¹⁸<http://www.media.am/node/3537>

¹¹⁹ <http://www.media.am/Delfi-vs-Estonia-ruling-by-ECHR-impact-on-Armenian-media>

Դելֆիի գործը նախադեպային նշանակություն ունի կայքերի համար, որտեղ ընդունված է հրապարակել ընթերցողների մեկնաբանությունները: Ուղենշային է այն, որ ՄԻԵԴ-ը սահմանել էր, որ օգտատերերի անթույլատրելի մեկնաբանությունները /քոմենթները (օրինակ, ատելության խոսք կամ բռնության կոչ պարունակող) հեռացնելու պարտականությունը լրատվամիջոցի համար ծագում է ոչ թե ծանուցում ստանալու, այլ այն պահից, երբ ընկերությունը տեղեկանում է դրանց գոյության մասին:

Այս որոշումից հետո թե միջազգային, թե տեղական լրատվամիջոցներում փորձագետները, իրավաբանները, խմբագիրները սկսեցին քննարկումներ, թե ինչ հետևանքներ կարող է ունենալ այս գործը: ԵԱՀԿ Մամուլի ազատության հարցերով ներկայացուցիչ Դունյա Միյատովիչը մտահոգություն էր հայտնել¹²⁰, որ ՄԻԵԴ-ի որոշումը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ խոսքի և մեդիայի ազատության վրա: «Տվյալ գործով ՄԻԵԴ-ի որոշումը չպետք է մասնակից երկրների կողմից օգտագործվի որպես թույլտվություն՝ ներկայացնելու պատասխանատվության ենթարկման անորոշ կարգավորումներ, որոնք կարող են սահմանափակել ինտերնետում օնլայն մեդիայի խոսքի ազատությունը: Այն նաև չպետք է օգտագործվի ինտերնետում բաց քննարկումները և գաղափարների տարածումը սահմանափակելու նպատակով», - ասել է նա: Դունյա Միյատովիչն ասել է, որ պետք է պաշտպանել ինտերնետում մեդիայի ազատությունը անհարկի միջամտությունից և ավելորդ կարգավորումներից՝ մեդիայի ինքնասահմանափակումներից և բացասական ազդեցությունից խուսափելու համար:

Հայաստանյան խմբագիրները ևս լուրջ մտահոգություն հայտնեցին՝ նշելով, որ այս նախադեպը կանաչ լույս կվառի դատարանների համար լրատվամիջոցների դեմ որոշումներ կայացնելու գործում: Հայաստանյան խմբագիրները կարծում են, որ վիրավորական մեկնաբանությունները տեսնելուց հետո տվյալ լրատվամիջոցին դիմելով և մեկնաբանությունները հեռացնելով կարելի է հարցը լուծել, ոչ թե դատարան դիմել:

ԶԼՄ-ների էթիկայի Դիտորդ մարմինը նույնպես 2015թ մշակել և ընդունել է առաջարկություններ Հայաստանի այն լրատվամիջոցների համար, որոնք իրենց

¹²⁰ <http://www.osce.org/fom/164836>

ընթերցողներին հրապարակումների մեկնաբանությունների/ քոմենթների հնարավորություն են տալիս¹²¹:

ՄԻԵԴ-ի որոշումից հետո փորձեցին կանոնակարգում մտցնել նաև հայաստանյան օրենսդրության մեջ: Օրինագծի նախնական տարբերակով առաջարկվում էր սոցիալական ցանցերի անհայտ օգտատերերի գրառումները հրապարակող լրատվամիջոցներին ենթարկել պատասխանատվության, եթե որևէ անձ այդ նյութերում իր համար վիրավորական կամ զրպարտչական բնույթի արտահայտություն է գտնում, 12 ժամվա ընթացքում այն հեռացնելու և հեղինակի նույնականացման տվյալները բացահայտելու պահանջով դիմում է լրատվամիջոցին, բայց վերջինս չի կատարում այդ պահանջը:

Այս օրինագիծը վատ ընդունվեց մեդիափորձագետների և խմբագիրների կողմից, նրանք այս ամենի մեջ խոսքի ազատությունը սահմանափակելու, լրատվադաշտը վերահսկելու, գրաքննություն մտցնելու միտում տեսան: Արձագանքը չուշացավ, 9 լրագրողական կազմակերպություններ հայտարարություն տարածեցին՝ կոչ անելով չընդունել օրինագիծը¹²²:

Քննադատություններից հետո հեղինակները նախագծում փոփոխություններ կատարեցին և սոցցանցերում անհայտ օգտատիրոջ փոխարեն ամրագրեցին «տեղեկատվության աղբյուր» արտահայտությունը: «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպությունը ևս խիստ անհանգստացած էր Հայաստանի խորհրդարանում քննարկվող, Քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածում փոփոխություններ ենթադրող օրինագծով: «Թեև խորհրդարանականների նշած նպատակը գովելի է, սակայն այս օրինագիծը լուրջ վտանգներ է պարունակում Հայաստանում առցանց տեղեկատվության ազատության նկատմամբ: Օրինագծի անհստակ և տարընթերցումների տեղիք տվող ձևակերպումները դատավորներին ընձեռում են օրինագիծը մեկնաբանելու չափազանց լայն հնարավորություններ: Սակայն խնդիրն ավելի մեծ է, քան միայն ձևակերպումները: Լրատվամիջոցները չեն կարող պատասխանատու լինել այն բովանդակության համար, որն իրենք չեն ստեղծել, իսկ առցանց անանունությունը համացանցի՝ որպես բանավեճի և ազատորեն

¹²¹ http://ypc.am/wp-content/uploads/2015/09/Guidelines_Delfi-AS-v.-Estonia-ECHR-Judgment_arm.pdf

¹²² <http://www.lragir.am/index/arm/0/right/view/96339>

հաղորդված տեղեկատվության հարթակի հիմնարար սկզբունքներից է: Մենք խորհրդարանականներին հորդորում ենք հանել այս օրինագիծը և խրախուսել ինքնակարգավորում: Հայաստանը 180 երկրի մեջ 78-րդն է «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության 2014թ.-ի մամուլի ազատության վարկանիշային աղյուսակում: Ըստ կազմակերպության կայքի՝ այս օրինագծի ընդունումը հավանաբար բացասաբար կազդի 2015թ.-ի աղյուսակում Հայաստանի դիրքի վրա», - ասել է «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի բաժնի ղեկավար Իոհան Բիհրը¹²³:

Այս արձագանքներից հետո օրինագծի հեղինակները հայտարարեցին, թե քննարկումը հետաձգվում է մեկ տարով՝ սպասելով Դեմֆիի գործով հանգուցալուծմանը, իսկ հետո հայտնի դարձավ, որ այդ օրինագիծն անորոշ ժամանակով է մի կողմ դրվել: Փաստորեն լրագրողական հանրության ըմբոստությունը արդյունք տվեց: Սակայն հարցը օրակարգում է և վաղ թե ուշ կարող է հանգուցալուծվել:

3.2.2 Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման ուղիները

Մեկնաբանությունների դաշտի կանոնակարգումը անխուսափելի է և անհրաժեշտ, սակայն պետք է գտնել ճիշտ ուղիները՝ հաշվի առնելով շահագրգիռ բոլոր կողմերի տեսակետները: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե խնդրի լուծման լավագույն տարբերակը պարզապես մեկնաբանությունների դաշտից հրաժարվելն է, սակայն լրագրողները և խմբագիրները լավ գիտեն դրա առավելությունները: Այսպես, մեկնաբանությունների դաշտը բաց թողնելը ոչ միայն ընթերցողին գրավելու միջոց է, այլև ինֆորմացիայի աղբյուր: Հաճախ ընթերցողները նյութերի տակ կարևոր ինֆորմացիաներ են գրում իրենց մեկնաբանություններում, որոնք օգտակար են լրագրողներին, հետևաբար նրանք չեն ցանկանում զրկվել հավելյալ տեղեկատվությունից: Օրինակ՝ երբ գրում են որևէ պաշտոնյայի բիզնեսի մասին, հաճախ մեկնաբանություններում օգտատերերը հավելյալ ինֆորմացիաներ են գրում, որոնք բնականաբար օգտագործելուց առաջ պետք է ստուգել: Բացի ինֆորմացիայի

¹²³ <https://rsf.org/en/news/bill-poses-danger-online-freedom-information>

աղբյուր լինելուց՝ լրագրողների համար մեկնաբանությունների դաշտը առաջին թարմ արձագանքն է իրենց աշխատանքին, հաճախ այնտեղ տրվում է տվյալ լրագրողի աշխատանքի գնահատականը, դրվատանքի խոսքեր լրագրողին և լրատվամիջոցին, ինչը ոգևորող է մեդիայի ներկայացուցիչների համար: Իհարկե, «կոմպլիմենտներից» բացի՝ նույն լրատվամիջոցների հասցեին վիրավորանքներ և հայհոյանքներ ևս կարելի է կարդալ: Ուստի, հաշվի առնելով մեկնաբանությունների դաշտի առավելությունները, առանձնահատկությունները, ՄԻԵԴ նախադեպային որոշումը և միջազգային փորձը՝ Հայաստանում ևս պետք է հասնել դաշտի կանոնակարգմանը՝ հիմքում դնելով ՀՀ քաղաքացու իրավունքները, սահմանադրությունը, մասնավորապես՝ որևէ մեկին չվիրավորելու և չզրպարտելու հանգամանքը:

Համացանցում տեղեկության տարածվելու դյուրինությունը, նաև՝ այդ տիրույթում մեծ ծավալով տեղեկությունների առկայությունը դժվարացնում են համացանցում վիրավորական կամ զրպարտող բնույթի հայտարարությունները հայտնաբերելն ու հեռացնելը: Արձանագրենք սակայն՝ մեկնաբանությունների դաշտը փակելը կարող է ճակատագրական լինել լրատվամիջոցի համար լսարան կորցնելու առումով, դրանից բացի՝ որոշ կայքերի կառուցվածք թույլ չի տալիս մոդեռացնել մեկնաբանությունները նախքան հրապարակվելը, ուստի պետք է գտնել հարցի լուծման տեխնիկական տարբերակներ, այլապես տրամադրելով բաց դաշտ կարծիք հայտնելու համար՝ լրատվամիջոցները կարող են հայտնվել դատարանում՝ վիրավորանքի և զրպարտության համար¹²⁴:

3.3 Անանուն աղբյուրները առցանց լրատվամիջոցներում և դրանց բացահայտման հիմնախնդիրը

Լրատվության միջոցներում հրապարակումների աղբյուր կարող է լինել որևէ անհայտ կամ հայտնի անձից բխող տեղեկատվություն կամ փաստաթուղթ: Աղբյուրների հետ աշխատանքը լրագրողի գործունեության գրավականն է: Որքան շատ ու հուսալի աղբյուրներ լինեն, այնքան մեծ է որակյալ նյութ պատրաստելու

¹²⁴ Մարտինյան Ի., Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման խնդիրը առցանց մեդիայում, Գավառի պետական համալսարանի գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 4, ք. Երևան, 2017, էջ 408-417:

հավանականությունը: Իսկ աղբյուրներ ունենալը տևական ու բարդ աշխատանքի, մարդկային և մասնագիտական կանխատեսելի հարաբերությունների արդյունք է: Լրատվական նյութի արժանահավատության ցուցանիշներից մեկն էլ աղբյուրին հղում կատարելն է, քանզի այդպիսի նյութը դիտարկվում է իբրև պատշաճ:

Ներկայումս հայրենական մեդիայի, մասնավորապես՝ համացանցային լրատվամիջոցներին բնորոշ հատկանիշներից մեկը անանուն աղբյուրների հղմամբ լուրերի տարածումն է, ինչը գրավիչ է դարձնում նյութը, սակայն որոշակի չափով կասկածի տակ է դնում տեղեկատվության իսկությունը: Որոշ դեպքերում աղբյուրի բացակայությունը սոսկ նյութն առաջինը հաղորդելու «մրցավազքի» արդյունք է: Առցանց լրատվամիջոցներն առանձնակի ջանք չեն կիրառում լրատվությունը ճշտելու, մասնավորապես իրենց ունեցած տեղեկությունը իրական աղբյուրով հաստատելու ուղղությամբ և բավարարվում են այնպիսի ընդհանուր ձևակերպումներով, ինչպիսիք են՝ «մեր ունեցած տեղեկություններով», «ինչպես հայտնում են կառավարությանը մոտ կանգնած մեր աղբյուրները», «հավաստի աղբյուրների փոխանցմամբ» և այլն: Սակայն աղբյուրին հղում չունենալը կարող է նույնքան անարդյունավետ լինել, որքան նյութը մի քանի րոպե ուշ հրապարակելը, մյուս կողմից էլ՝ դա խիստ խնդրահարույց է վարքագծի կանոնների պահպանման, որոշ դեպքերում՝ նաև իրավական տեսանկյունից¹²⁵:

Չպետք է անտեսել, որ երբեմն անանուն աղբյուրին վկայակոչելով տեղեկատվություն հաղորդելը արդարացված է, քանի որ պարզվում է, որ տեղեկատվությունը հավաստի է, սակայն աղբյուրի բացահայտման դեպքում այդ անձի անվտանգության համար կարող են սպառնալիքներ ստեղծվել: Սովորաբար մարդիկ տեղեկատվություն են տալիս և միաժամանակ ցանկանում են չբացահայտվել՝ մտավախություն ունենալով, որ կկրեն բարոյական, գույքային և ֆիզիկական զրկանքներ: Կան նաև անշահախնդիր «աղբյուրներ», ովքեր տեղեկատվություն են փոխանցում լրագրողներին՝ չտիրապետելով որևէ շահ, պարզապես ցանկանալով, որ այդ մասին բարձրաձայնվի: Երկրորդն ամենալավ տարբերակն է, սակայն միշտ չի հաջողվում նման անշահախնդիր աղբյուրներ գտնել: Հաճախ անանուն ինֆորմացիա

¹²⁵ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Տ.**, Առցանց ԶԼՄ-ների բովանդակության ստեղծման և տարածման էթիկական խնդիրները // Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ, Երևան, 2012, էջ 32:

տվողները ունենում են իրենց շահը, օրինակ՝ ցանկանում են ինչ-որ մեկին «վատություն» անել և չբացահայտվել:

Բայց ինչպիսի դրդապատճառ էլ լինի «աղբյուրի» վարքագծի հիմքում, լրագրողի պարտքն է՝ հաղորդած տեղեկատվությունը ճշտել հնարավոր ու թույլատրելի աղբյուրներից: Սա ամենակարևոր պայմանն է՝ աղբյուրների հետ շփվելիս: Եթե խմբագրությունը հասարակական նշանակալից տեղեկություններ է ստացել, բայց չի կարողացել ճշտել փաստերը, հրապարակելիս անպայման պետք է նշի այդ մասին: Տեղեկությունների աղբյուրների հետ հարաբերություններում ազնվությունը ոչ միայն պահանջում է, որպեսզի չբացահայտվի գաղտնիության պայմանով տրված տեղեկատվության աղբյուրը, այլև, որպեսզի խոչընդոտների բացակայության դեպքում հնարավորինս նշվեն տեղեկությունների աղբյուրները և բացառվի անհարկի գաղտնի աղբյուրներ օգտագործելը: Լրագրողի խնդիրն է ընթերցողին ներկայացնել բոլոր կողմերի տեսակետները, ինչը չապահովելով՝ լրագրողը զրկում է ընթերցողին ամբողջական տեղեկատվությանը տիրապետելու հնարավորությունից, ինչը կարելի է որակել առնվազն որպես լրագրողական էթիկայի խախտում:

«Ինչ էլ խմբագիրները մտածեն ընթերցողների մասին, նրանք աստիճանաբար դառնում են գրագետ սպառողներ և նույնիսկ համացանցում փնտրում են տեղեկատվության հավաստի աղբյուր, և խմբագիրները ստիպված են ջանք գործադրել ընթերցողի հարգանքը և վստահությունը ձեռք բերելու համար: Ընթերցողը պետք է վստահ լինի, որ լրատվամիջոցը տեղեկատվությունը ստացել է ոչ թե ինչ-որ տեղից, այլ կոնկրետ աղբյուրից, և այն հավաստի է», - գրում է ԵՊԼՀ Միջազգային լրագրություն ՈՒԿ ղեկավար Տատյանա Հովհաննիսյանը¹²⁶:

Բիլեֆիլդի համալսարանի իրավունքի դասախոս Սեբաստիան Մյուլերը մի շարք հարցեր է առաջ քաշում, որոնք լրագրողը պետք է ինքն իրեն տա տեղեկատվություն հրապարակելուց հետո: «Ցանկացած տեղեկատվություն հրապարակելուց առաջ պետք է տալ մի շարք հարցեր: Այդ աղբյուրը արժանահավատ է, թե՛ ոչ: Եվ ամենակարևոր հարցը հետևյալն է. այդ տեղեկատվությունը որքանո՞վ է կարևոր, արդյո՞ք հանրությունը դրան ծանոթանալու կարիք ունի, թե՛ ոչ: «Բացի այդ, էթիկական

¹²⁶ Տե՛ս Տ.Հովհաննիսյան, Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Երևան, 2012, էջ 33:

հարցերից, լուր հրապարակելիս պարտավոր ենք պահպանել տեղեկատվության աղբյուրը: Եթե ես իմ համակարգչում ունեմ տեղեկատվություն, պարտավոր եմ այն կոդավորել, որպեսզի բոլորը չկարողանան օգտվել: Հաջորդ հարցն այն է, թե տեղեկատվություն տրամադրող աղբյուրն ի՞նչ նպատակով է դա անում, արդյո՞ք թաքնված նպատակ ունի, թե՛ ոչ, արդյո՞ք չի օգտագործում լրագրողին իր նպատակին հասնելու համար: Ժողովրդավարական երկրում կարող է հսկել իշխանության գլխին կանգնած մարդկանց, բայց ցանկացած տեղեկություն հրապարակելուց առաջ լրագրողը պետք է մտածի իր պատասխանատվության մասին»¹²⁷:

3.3.1. Տեղեկատվական աղբյուրների հետ աշխատանքի իրավական կարգավորման միջազգային և հայկական փորձը

«ԶԼՄ և օրենսդրություն» գրքում Շուշան Դոյդոյանը նկատում է¹²⁸, որ տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտման հարցը և՛ էթիկական, և՛ իրավական ոլորտում է: Այն նախևառաջ լրագրողի բարոյական պարտավորությունն է՝ հարգել տված խոստումը՝ չբացահայտել աղբյուրի ինքնությունը, մյուս կողմից, խոստումը կատարելու դեպքում լրագրողի համար կարող են առաջ գալ իրավական լուրջ հետևանքներ՝ բարձր տուգանքներ, նույնիսկ ազատազրկում: Լրագրողները պետք է պատրաստ լինեն այս հետևանքներին՝ պահպանելով իրենց աղբյուրների գաղտնիությունը, քանի որ հակառակ դեպքում պետք է հրաժեշտ տան մասնագիտությանն ընդհանրապես: Չէ՞ որ մեկ անգամ չարաշահելով աղբյուրի վստահությունը՝ մեկընդմիշտ կկորցնեն լրագրողի իրենց համբավը:

Մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում անանուն աղբյուրների իրավական հարթությունում առաջ եկած խնդրի հետ կապված կարևոր զարգացումներ են եղել, որոնք կարող են նախադեպային լինել նաև հետագայում: Տեղեկատվական աղբյուրների պաշտպանությունը մամուլի ազատության հիմնաքարերից է: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական

¹²⁷ Տե՛ս Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Երևան, 2012, էջ 63:

¹²⁸ Տե՛ս ԶԼՄ և օրենսդրություն, Շ. Դոյդոյան, Երևան, 2007 թ., էջ 113:

կոնվենցիայում և դրա հիման վրա տրված հանձնարարականներում դա հատուկ շեշտված է, սակայն այն իր արտացոլումն է գտել նաև տարբեր աղբյուրներում:

Բորդոյում 1954թ. լրագրողների միջազային ֆեդերացիայի ընդունած լրագրողի պահվածքի սկզբունքների հռչակագիրը հստակ սահմանում է, որ լրագրողը պարտավոր է հետևել մասնագիտական գաղտնիքին, չբացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը¹²⁹: Իսկ ահա 1996 թ. Պրոֆեսիոնալ ժուռնալիստների ընկերության կողմից ընդունված էթիկական նորմերի կանոնագրով սահմանված է. «Մինչ տեղեկատվության աղբյուրին անունը չհրապարակելու մասին խոստանալը, բացահայտեք նրա միտումները: Լիարժեք բացատրեք խոստումը կատարելու ձեր պայմանները տրված տեղեկատվության փոխարեն: Խոստումը պետք է պահել»¹³⁰:

Ամերիկյան լրատվամիջոցներից շատերն անանուն աղբյուրների հանդեպ կոշտ դիրքորոշում ունեն. «Աղբյուրը չհրապարակելու խոստումը չպետք է խախտվի, այդ իսկ պատճառով նման խոստումներ չպետք է հեշտությամբ տրվեն: Տեղեկատվության աղբյուրները պետք է անվանվեն, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ կա դրանք գաղտնի պահելու անհրաժեշտությունը»¹³¹:

Գրեթե նույն տեսակետն են հայտնում հրատարակիչների մամուլի մենեջմենթի ասոցիացիայի անդամները, որոնց կարծիքով՝ տեղեկատվության աղբյուրները պետք է բացահայտվեն, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հիմնավոր պատճառներ կան աղբյուրը չհրապարակելու համար: Երբ անհրաժեշտ է գաղտնի պահել տեղեկատվության աղբյուրը, պետք է բացատրել պատճառը¹³²:

Շվեդիան, Ավստրիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան ապահովում են տեղեկատվության աղբյուրների լրագրողների տրամադրած տեղեկությունների առավել հուսալի պաշտպանություն¹³³: Այդ երկրներում կարևորվում է մասնագիտական գաղտնիքի պահպանումը, եթե, իհարկե, աղբյուրը չի տալիս բացահայտման մասին իր համաձայնությունը: Որոշ երկրներում այս կետը գործում է միայն քաղաքացիական

¹²⁹ St'u Проффессиональная этика журналиста, Фонд защиты гласности, 2е издание, исправленное и дополненное, М., 2002, էջ 2:

¹³⁰ St'u Теплюк В.М., Этика журналистского творчества, М., 1980, էջ 23:

¹³¹ St'u Kent R. Middleton, Bill F. Chamberlin, The law of Public Communication, Longman, 1992, էջ 309:

¹³² St'u www.medialaw.ru.

¹³³ St'u Ժուռնալիստական էթիկա, հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, Վարդուիի Պետրոսյան, 2012թ, Երևան, էջ 69:

գործեր քննելիս, իսկ քրեական դատավարությունների ժամանակ դատարանը լրագրողից կարող է պահանջել բացահայտել գաղտնի տեղեկությունների բովանդակությունը կամ տեղեկատվության աղբյուրը, երբ շոշափվում են բացառիկ կարևորության հանրային գերակա շահեր, ինչպես օրինակ՝ կաշառակերության դեպքերը:

Գերմանիայի օրենսդրության համաձայն, եթե լրագրողը գիտի, որ նախապատրաստվում է լուրջ հանցագործություն, պարտավոր է հայտնել այդ մասին: Իսկ, օրինակ, Բելգիայում, ինչպես նաև Հայաստանում, միայն որոշ մասնակի դրույթներ են ամրագրված: Մասնավորապես, եթե խոսքը լուրջ հանցագործության մասին է, և իրավապահ մարմինները կատարել են իրենցից կախված ամեն ինչ, և այլ կերպ հնարավոր չէ բացահայտել այն, նրանք կարող են պարտադրել՝ հայտնելու աղբյուրը:

Եվրոպական մի շարք երկրներում օրենքներ են ընդունվում՝ պաշտպանելու համար այն մարդկանց, ովքեր, աշխատելով որևէ կազմակերպությունում, որոշակի ներքին տեղեկատվություն են հայտնում դուրս: Բոլոր ընկերություններն ունեն պայմանագրեր իրենց աշխատակիցների հետ, որտեղ նշված է, թե աշխատակիցը ինչպես պետք է իրեն պահի, ինչ տեղեկություն չպետք է հայտնի, և այլն: Բայց նոր օրենքներով դժվարանում է այդ մարդկանց աշխատանքից ազատել: Այդ օրենքների նպատակն է նաև ազատվել կոռուպցիայից: Այն առկա է Գերմանիայում նույնպես», - գրում է Բիլեֆիլդի համալսարանի իրավունքի դասախոս Սեբաստիան Մյուլերը¹³⁴:

«Չանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածը ևս սահմանում է, որ լրատվական գործունեություն իրականացնողները պարտավոր չեն բացահայտել տեղեկատվական աղբյուրները, բացառությամբ հետևյալ դեպքերի. «Տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտումը լրատվական գործունեություն իրականացնողին, ինչպես նաև լրագրողին կարող է պարտադրվել դատարանի որոշմամբ՝ քրեական գործի առիթով՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով, եթե հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու

¹³⁴ Տե՛ս Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ, Երևան, 2012, էջ 67:

հասարակության շահագրգռվածությունը, և սպառված են հասարակական շահերի պաշտպանության մնացած բոլոր միջոցները»:

Հայաստանում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ քննչական մարմինները լրագրողներից պահանջում են բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը և այդ նպատակով հրավիրում «զրուցելու»: Ընդ որում, 2014 թ. առաջին անգամ դատարան հայց ներկայացվեց աղբյուրի բացահայտման մասով: Նման փորձ եղել է 2002 թ., երբ «Առագաստ» սրճարանում սպանված Պողոս Պողոսյանի եղբայրը՝ Անդրանիկ Պողոսյանը «Տարեգիր» էլեկտրոնային պարբերականից պահանջում էր հերքել 9 ամսվա վաղեմություն ունեցող հոդվածում առկա տեղեկությունները (հոդվածի հեղինակը եղել է Լիլիթ Սեյրանյանը), ինչպես նաեւ բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը, քանի որ իրեն շատ է հետաքրքրել տեղեկություններ տվող անձը: Լրագրողը հրաժարվել էր բացահայտել իր աղբյուրը: Դատարանը նույնպես մերժել էր աղբյուրի բացահայտման պահանջը, սակայն թերթին պարտավորեցրել էր հերքել հրապարակած տեղեկությունները:

ՄԻԵԴ-ը բազմիցս նշել է¹³⁵, որ խոսքի ազատության սահմանափակման անհրաժեշտությունը պետք է հստակ սահմանված լինի: Եվրոպական դատարանը գտնում է, որ լրագրողական աղբյուրների պաշտպանությունը մամուլի ազատության հիմնարար պայմաններից մեկն է, քանի որ նման պաշտպանության բացակայության պարագայում տեղեկատվության աղբյուրները կդադարեն մամուլին աջակցելուց, ինչն էլ բացասաբար կանդրադառնա հասարակական հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի վերաբերյալ ստույգ և վստահելի տեղեկատվություն տրամադրելու մամուլի հնարավորությունների վրա: «Դրա արդյունքում կխաթարվի մամուլի՝ որպես հասարակական շահերի պաշտպանի կենսականորեն կարևոր դերը: Նկատի ունենալով ժողովրդավարական հասարակությունում տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանության կարևորությունը մամուլի ազատության համար և այն վտանգավոր ներգործությունը, որով աղբյուրի բացահայտման մասին դատական կարգադրությունը կարող է ունենալ մամուլի ազատության վրա, նման միջոցը չի կարող համարվել համատեղելի Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի հետ, եթե դա արդարացված չէ ավելի

¹³⁵ St'u <http://hetq.am/arm/news/55606/texekatvutyan-axbyuri-bacahaytummy-vtangavor-nakhadep-klini-mamuli-hamar.html>.

կարևոր հասարակական շահի առկայության անհրաժեշտությամբ», - նշել է ՄԻԵԴ-ը (Տե՛ս Գուդվինն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, 1996¹³⁶):

Այսպես, 2014թ մայիսի 9-ին «Հրապարակ» թերթը եւ iLur.am կայքը հոդված էին հրապարակել ոստիկանության Շիրակի մարզային վարչության պետի եւ մարզիկներ Արթուր ու Ռաֆայել Ալեքսանյան եղբայրների միջեւ տեղի ունեցած վիճաբանություն մասին, որում ասվում էր, թե վիճաբանության ժամանակ Վարդան Նադարյանն իրեն ամրակցված ատրճանակով հարվածել է Ռաֆայելի գլխին, ապա ատրճանակը պահել Արթուրի կրծքավանդակին:

Քննիչ Գարիկ Բեգոյանը լրատվամիջոցների տեղեկատվության աղբյուրը բացահայտելու մասին միջնորդություն էր ներկայացրել դատարան՝ հիմնավորելով, որ «Հրապարակ»-ի եւ iLur.am-ի տեղեկատվության աղբյուրների բացահայտումը կարող է օժանդակել քրեական գործով ենթադրյալ ծանր հանցագործության վերաբերյալ հաստատող կամ հերքող ապացույցներ ձեռքբերելուն: Նա նշել էր, որ հասարակության շահերի քրեաիրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունն այս դեպքում ավելի ծանրակշիռ է, քան տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու հասարակության շահագրգռվածությունը: Դատարանը բավարարել է քննիչի միջնորդությունը: «Հրապարակ»-ն ու iLur.am-ը դիմել են վերաքննիչ եւ վճռաբեկ դատարան, սակայն լրատվամիջոցների բողոքները մերժել էին:

Առհասարակ իրավապահ մարմինները միշտ շահագրգռված են, որպեսզի լրագրողներն ու քաղաքացիները բացահայտեն իրենց տեղեկատվության աղբյուրները: Սակայն գոնե լրատվամիջոցների առումով գոյություն ունի աղբյուրների պաշտպանության սկզբունք, և այդ սկզբունքը կարևորներից մեկն է խոսքի ազատության համատեքստում: Եթե մի անգամ աղբյուրը բացահայտվի, դա «սառեցնող» ազդեցություն կունենա ողջ մեդիադաշտի վրա. աղբյուրները կդադարեն հաղորդել այնպիսի տեղեկատվություն, որը լրատվամիջոցները սովորական պայմաններում չէին ստանա:

«Հրապարակը» եւ ilur.am-ը դիմեցին Սահմանադրական դատարան: Սահմանադրական դատարանում երկու լրատվամիջոցները վիճարկում էին օրենքների

¹³⁶ Տե՛ս <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>.

մի շարք հոդվածների՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը: Մասնավորապես՝ լրատվամիջոցները պահանջում էին «Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետը, 279-րդ հոդվածը ճանաչել Սահմանադրության 3, 18, 19, 3, 43-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր:

Սահմանադրական դատարանը (ՍԴ) հաստատեց լրատվամիջոցների՝ տեղեկատվության աղբյուրների պաշտպանության իրավունքը: ՍԴ-ն որոշեց, որ տեղեկատվության աղբյուրը դատարանի որոշմամբ կարող է բացահայտվել միայն այն դեպքում, երբ աղբյուրի բացահայտումն անհրաժեշտ է անձի կյանքի պաշտպանության, ծանր, առանձնապես ծանր հանցագործությունը կանխելու կամ առանձնապես ծանր հանցանքի մեջ մեղադրվող անձի դատական պաշտպանությունն ապահովելու համար: Աղբյուրը բոլոր դեպքերում չէր բացահայտվել. «Հրապարակը» գրել էր ՀՔԾ-ին, որ աղբյուրը չի պահպանվել, «iLur.am»-ը ուղղակի հրաժարվել էր կատարել դատարանի որոշումը, իսկ ՀՔԾ-ն կարճել էր վարույթը: ilur.am լրատվական կայքի խմբագիր, «Ստարտ Մեդիա» ՍՊԸ տնօրեն Քրիստինե Խանումյանի նկատմամբ ՀՀ քննչական կոմիտեում հարուցվել էր քրեական գործ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 353 հոդվածի 2-րդ մասի հատկանիշներով (Օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը սահմանված ժամկետում կամ ժամկետ սահմանված չլինելու դեպքում դատական ակտն ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, կազմակերպությունների պաշտոնատար անձանց կողմից դիտավորությամբ չկատարելը): Մամուլի ազատության հարցերով ԵԱՀԿ ներկայացուցիչ Դունյա Միյատովիչը¹³⁷ մտահոգություն էր հայտնել լրատվամիջոցների տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտման պարտադրանքի կապակցությամբ. «Ես մտահոգված եմ, որ այս որոշումը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ մեդիայի վրա, քանի որ կարող է խոչընդոտել հանրային հնչեղություն ունեցող հարցերի լուսաբանմանը: Պետք է ճանաչվի տեղեկատվության հանրային եւ մասնավոր աղբյուրների մասնագիտական գաղտնիության անհրաժեշտությունը», - հայտարարել էր նա: Բարձրացված աղմուկից

¹³⁷ Տե՛ս <http://www.osce.org/node/121541>.

հետո Կենտրոնն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների դատախազության դատախազի որոշմամբ կարճվել էր քրեական գործը: Իսկ այդ շրջանում պաշտոնավարած ՀՀ գլխավոր դատախազ Գևորգ Կոստանյանը Դունյա Միյատովիչին նամակ էր ուղարկել, որում բացատրել էր քրեական գործի բոլոր հանգամանքները, ինչպես նաև միջազգային եւ ներպետական օրենսդրության այն չափանիշները, որոնք հաշվի են առնվել քրեական գործը հարուցելիս: Այդ հայտարարության վերջում ասվում է, որ Կոստանյանը Միյատովիչին հրավիրել է մասնակցելու «կլոր-սեղան քննարկմանը» ու գտնելու այն համահունչ ելքը, որը կօգնի հավասարակշռել խոսքի ազատության ու արդարադատության պաշտպանությունը:

Լրատվամիջոցները դիմել են ՄԻԵԴ և պատրաստվում են եվրոպական դատարանում սպասվելիք գործընթացին: Բացի այդ, գործով անցնող ԶԼՄ-ները, հիմնվելով ՍԴ որոշման վրա, փորձելու են նաև հայաստանյան ատյաններում վերականգնել իրենց խախտված իրավունքները:

Տեղեկատվության աղբյուրի բացահայտման կապակցությամբ լրատվամիջոցների նկատմամբ ճնշումները մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում չէին սահմանափակվել միայն դատարանի որոշմամբ: Դատախազությունը մի ուշագրավ հայտարարություն էր արել 2014թ մայիսի 22-ին՝ Վերնիսաժի տարածքում տեղի ունեցած աղմկահարույց մի դեպքից որոշ ժամանակ անց: Առանց մատնանշելու, թե կոնկրետ որն է առիթը, դատախազությունը հայտարարել էր, թե «նախնական քննության տվյալների տիրապետող սուբյեկտների համար առանց դատախազի, քննիչի կամ հետաքննություն կատարող անձի թույլտվության, վերոնշյալ տվյալների հրապարակումը առաջացնում է քրեական պատասխանատվություն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածով, իսկ մեղավորները կպատժվեն օրենքով սահմանված կարգով»¹³⁸: Իրավապաշտպաններն ու լրագրողական կազմակերպությունները միանգամայն իրավաչափորեն ապօրինի միջամտություն, սպառնալիք էին տեսնում գլխավոր դատախազության հայտարարության մեջ, նրանք ահազանգեցին, որ այս հայտարարությունը չի բխում լրատվամիջոցների և լրատվության աղբյուրի

¹³⁸ Տե՛ս <http://prosecutor.am/am/news/5717/>.

գաղտնիության սկզբունքներից, վտանգում է լրագրողի մասնագիտական գործունեությունը:

Տեղեկատվության աղբյուրը բացահայտելու համար գործընթացը՝ թե դատարանի որոշումը, թե դատախազության հայտարարությունը վատ էր ընդունվել փորձագետների կողմից՝ որակվելով որպես արշավ լրատվամիջոցների դեմ: և միայն բուռն քննադատությունների, միջազգային արձագանքի և իհարկե լրագրողների հետևողական ջանքերի շնորհիվ է, որ չունեցանք դատարանով աղբյուրի բացահայտման նախադեպ, իսկ ամենակարևորը՝ ՍԴ-ն հստակ առանձնացրեց այն կետերը, երբ կարելի է պահանջել բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը: Լրատվամիջոցների բարձրացրած աղմուկը, պայքարը, վստահ ենք, արդյունք տվեց, այժմ պատեհ, թե անպատեհ առիթով և կասկածելի հիմքերով որևէ մեկին չեն կարող պարտադրել բացահայտելու տեղեկատվության աղբյուրը: Կարելի է արձանագրել՝ լինելով միասնական, հետևողական, տիրապետելով խնդրի էությանը՝ լրագրողները թույլ չտվեցին իրենց պարտադրել աղբյուրի բացահայտում: Եթե իրավական հարթությունում լրագրողական աղբյուրների պաշտպանությանը հնարավոր եղավ հասնել պայքարի միջոցով, ապա անանուն աղբյուրների հղմամբ բազմաթիվ ոչ ճշգրիտ և հավաստի տեղեկությունների խնդիրը դեռ օրակարգային է:

3.3.2 Գաղտնիք հանդիսացող տեղեկությունների հրապարակման խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում

Անանուն աղբյուրների վրա հղում կատարելով՝ հաճախ հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում կամա թե ակամա հրապարակվում են պետական, ռազմական, բժշկական, մասնագիտական կամ այլ գաղտնիք հանդիսացող տեղեկություններ: Այս առումով համացանցը և համացանցային լրատվամիջոցները որքան բազմազան, բաց և հասանելի են դարձրել դաշտը՝ ստեղծելով տեղեկատվություն հաղորդելու և ստանալու բազմաթիվ միջոցներ, նույնքան էլ խնդիրներ են ստեղծում՝ հաճախ վնաս հասցնելով պետության շահին:

Գերմանիայում լրագրողները քրեական պատասխանատվություն չեն կրում գաղտնի տեղեկատվություն հրապարակելու համար, բայց օրենսդրորեն այդպիսի պատասխանատվություն կա, այդ պատճառով այս հարցը իրականում դեռևս լուծված չէ: Մյուս կողմից, օրինակ, Դանիայի օրենսդրությամբ լրագրողը քրեական պատասխանատվություն չի կրում գաղտնի տեղեկատվություն հրապարակելու համար: Այս հարցը տարբեր երկրներում տարբեր կարգավորում ունի՝ պայմանավորված ազգային առանձնահատկություններով, քաղաքական իրավիճակով:

Հայաստանում պետական, ռազմական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկությունների խնդրին հարկ է առանձին անդրադառնալ, քանի որ դրան լրագրողները բախվում են իրենց ամենօրյա գործունեության ընթացքում՝ հաշվի առնելով հակամարտության մեջ գտնվելը, տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակը, ԼՂՀ խնդիրը և այլն: Օրինակ՝ 2016 թ. ապրիլյան պատերազմի ժամանակ բազմիցս ականատես եղանք, թե ինչպես են մարդիկ գնում մարտական հենակետեր, դիրքեր, նկարվում, օր, ժամ, վայր, հասցե, տեղանուն և այլ մանրամասներ հրապարակում սոցիալական ցանցերի իրենց էջերում, լրատվամիջոցներն էլ արտատպում էին՝ կարծելով, որ տեղեկատվությունը արդեն տարածվել է, զետեղվել սոցցանցերում, բլոգներում, հետևաբար՝ խոչընդոտ չկա: Սոցիալական ցանցում կամա թե ակամա օրենքը խախտող և ռազմական գաղտնիք հրապարակող անձը չունի այն պատասխանատվության չափը, որն ունի լրագրողը, ով որևէ տեղեկատվություն «տիրաժավորելուց» առաջ հավասարակշռված մոտեցում պետք է որդեգրի:

Իսկ թե որն է համարվում պետական գաղտնիք, օրենքը հստակ սահմանում է. պետական գաղտնիք կարող է համարվել այն տեղեկատվությունը, որը վնասում է պետության անվտանգությանը և շահերին: «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքը ընդունվել է 1996 թ. դեկտեմբերի 30-ին: Պետական գաղտնիքը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական, արտաքին հարաբերությունների, տնտեսական, գիտատեխնիկական, հետախուզական, հակահետախուզական, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության բնագավառների այն տեղեկություններն են, որոնք պաշտպանվում են պետության կողմից, և որոնց տարածումը կարող է ծանր հետևանքներ առաջացնել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության համար:

Սահմանվում են գաղտնիության երեք աստիճաններ՝ «Հատուկ կարևորության», «Հույժ գաղտնի», «Գաղտնի»: Ընդ որում՝ տարբեր գաղտնիության աստիճան ունեցող տեղեկությունները պահպանվում են տարբեր ժամկետներով, առաջին երկուսը՝ մինչև 30 տարի, երրորդը՝ մինչև 10 տարի:

Հաշվի առնելով ՀՀ-ում ռազմական թեմաների լուսաբանման խնդիրը և առանձնահատկությունները՝ հարկ ենք համարում թվարկել պետական և ծառայողական գաղտնիքի շարքին դասվող գաղտնիք համարվող տեղեկությունները ռազմական բնագավառում: Դրանք են՝

ա) զինված ուժերի ռազմավարական և օպերատիվ պլանների, օպերացիաների նախապատրաստման և անցկացման, զորքերի ռազմավարական, օպերատիվ և զորահավաքային ծավալման, նրանց մարտունակության և զորակոչային պահեստազորի ստեղծման ու օգտագործման վերաբերյալ փաստաթղթերի բովանդակության մասին,

բ) ռազմարդյունաբերական համալիրի ծրագրերի, դրանց բովանդակության և կատարման արդյունքների, սպառազինությունների և ռազմական տեխնիկայի զարգացման ուղղությունների, դրանց մարտավարատեխնիկական բնութագրերի ու մարտական կիրառության հնարավորությունների մասին,

գ) հատուկ կարևորության և ռեժիմային օբյեկտների տեղաբաշխման, նշանակության, պաշտպանվածության ու պատրաստականության աստիճանի, դրանց նախագծման և շինարարության, ինչպես նաև այդ օբյեկտների համար տարածքներ հատկացնելու մասին,

դ) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում դաշնակից պետությունների և Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի միավորումների ու զորամասերի տեղաբաշխման, իսկական անվանումների, կազմակերպչական կառուցվածքի, զինվածության և թվաքանակի մասին,

ե) ռազմական դրության ժամանակ բնակչության պաշտպանվածության, ապահովվածության աստիճանի մասին»¹³⁹:

¹³⁹ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=26193>

Ռազմական թեմաներ լուսաբանելիս հաճախ լրագրողներին մեղադրում են ռազմական գաղտնիքի հրապարակման մեջ: Այս առումով կցանկանայինք մի քանի դիտարկումներ անել: Վերոնշյալ օրենքում տրված սահմանումները ոչ թե մասնավոր սուբյեկտի վարքագծի կանոնակարգման համար է, այլ նախատեսված է իրավասու մարմինների համար, որպեսզի վերջիններս իրավական հիմք ունենան գնահատելու տեղեկատվությունը և նորմատիվ ակտերով սահմանելու, որ հիշյալ չափանիշով տվյալ տեղեկատվությունը հանդիսանում է պետական կամ ծառայողական գաղտնիք: Այլ կերպ ասած, քանի դեռ որևէ նորմատիվ իրավաչափ ակտով տեղեկատվությունը գաղտնիք չի սահմանվել, այն համարվում է հանրամատչելի: Հնարավոր է իրավիճակ, երբ գաղտնիքի արտահոսք է լինում, բնականաբար, այդ պահից այն արդեն համարվում է ոչ իրավաչափ եղանակով գաղտնազերծված, ուստի դրա տարածումը չի կարող պատասխանատվություն առաջացնել, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ արտահոսքի հետևանքով տեղեկատվությունը դեռ տարածում չի ստացել, իսկ այն տիրապետողը, իրազեկ լինելով դրա գաղտնիք լինելում, այնուամենայնիվ, այն տարածում է: Այսպիսով, լրագրողը կամ ցանկացած ֆիզիկական անձ չէ, որ պետք է գնահատի տեղեկատվության գաղտնիությունը, դա վերապահված է միայն իրավասու մարմիններին, իսկ մասնավոր սուբյեկտի համար գաղտնիք պարունակող տեղեկատվությունը կարող է գնահատվել այդպիսին, եթե նա իրազեկված է այդ առնչությամբ:

Օրինակ՝ զորակոչի ժամանակ, երբ լրագրողները գնում են որեւէ զինկոմիսարիատ լուսաբանման, իրենց նյութերում հրապարակում են զինակոչիկների թիվը, արդյո՞ք այդ տեղեկատվությունը կարող է համարվել գաղտնիք, թե՛ ոչ: Տրամաբանորեն զորակոչի մասնակիցների քանակը կարող է հանդիսանալ գաղտնիք, սակայն այդ դեպքում անհասկանալի է, թե ինչո՞ւ է այդ տեղեկատվությունը մատչելի դառնում լրատվամիջոցներին (անգամ պաշտոնական աղբյուրներն են հրապարակում այդպիսի տվյալներ): Բացի այդ, այսպիսի տեղեկատվությունը գաղտնի համարելու դեպքում, հարկ է առնվազն ծանուցում ուղարկել բոլոր լրատվամիջոցներին: Նկատենք, որ քրեական իրավունքում խորհրդային ժամանակներից մնացած «օրենքը չիմանալը չի ազատում պատասխանատվությունից» լրզունգը ներկայումս համարվում է ակնհայտ

անհիմն ու հանգեցնում է օբյեկտիվ մեղսայնացման. նոր քրեական օրենսգրքի նախագծով նախատեսված է. «արարքի հակաիրավական բնույթը չգիտակցելը չի հանգեցնում քրեական պատասխանատվության»: Այլ կերպ ասած, եթե ՊՆ-ն կարծում է, որ դա պետական գաղտնիք է և այն նախատեսել է համապատասխան ակտով, ապա պարտավոր է իրազեկել հնարավոր սուբյեկտներին:

Կարող է հարց առաջանել, ինչպես վարվի լրագրողը, եթե հարցազրույցի ժամանակ մեկը հրապարակել է գաղտնիք: Այս դեպքում լրագրողը կարող է ենթարկվել պատասխանատվության, եթե միաժամանակ իրազեկ է եղել, որ այդ տեղեկատվությունը հանդիսանում է պետական գաղտնիք, և ունեցել է այն կանխելու հնարավոր հնարավորություն (ընդունենք՝ հարցազրույցը չի եղել ուղիղ եթերով, այլ հետագայում պետք է հրապարակվեր) և այլն:

Պետական գաղտնիք հրապարակելը քրեորեն պատժելի արարք է, սահմանվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 306-րդ հոդվածով.

«1. Պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկություններ դիտավորությամբ հրապարակելն այն անձի կողմից, ով պետական գաղտնիքի հետ ծանոթանալու իրավունք ուներ, և ում դա վստահված է եղել կամ հայտնի է դարձել ծառայության բերմամբ, եթե բացակայում են պետական դավաճանության հատկանիշները՝ պատժվում է կալանքով՝ երկուսից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը չորս տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

2. Պետական գաղտնիքն անզգուշությամբ հրապարակելը պատժվում է կալանքով՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:

3. Սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքը, որն անզգուշությամբ առաջացրել է ծանր հետևանքներ՝ պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից յոթ տարի ժամկետով՝ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի

գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով»¹⁴⁰:

Պետք է հաշվի առնել նաև, որ մի կողմից իշխանության մարմինները շահագրգռվածություն ունեն ցանկացած տեղեկություն գաղտնիքի անվան տակ «փակ» պահել, մյուս կողմից էլ՝ լրագրողները ամեն կերպ իրավաչափորեն ցանկանում են իմանալ ավելին: Իսկ կամա, թե ակամա գաղտնիք հանդիսացող տեղեկություններ հրապարակելիս սովորաբար առաջ են քաշում հետևյալ «արդարացումը»՝ թե ով է ասել, որ այս տեղեկությունը գաղտնիք է, իրենք որևէ կերպ չէին կարող իմանալ, որ դա գաղտնիք է: Թեև հաճախ դժվար է տարբերակել «գաղտնիք» ու «ոչ գաղտնիք» հանդիսացող տեղեկությունները, ամեն դեպքում կան տեղեկություններ, որոնց հրապարակման դեպքում երկրի անվտանգությանը հասցված վնասը ակներև կլինի, և որոնք տրամադծորեն համապատասխանում են օրենքում տրված սահմանումներին: Այս դեպքերում պետք է հնարավորինս խուսափել նման տեղեկություններ հրապարակելուց, անկախ անգամ այն հանգամանքից, թե որքանով են պատշաճ վարքագիծ դրսևորել իրավասու պաշտոնյաները:

Մյուս օրինակը, որ շատ հաճախ հանդիպում ենք համացանցային լրատվամիջոցներում, բժշկական գաղտնիքի հրապարակումն է¹⁴¹: Մարդկանց մասին պատմությունները միշտ էլ գրավիչ են ընթերցողին, սակայն հաճախ դրանցում սպրդում են անթույլատրելի սխալներ, օրինակ՝ երբ բավական մանրամասն ներկայացվում է, թե ինչ հիվանդություն ունի այս կամ այն անձը, ինչ փուլում է բուժումը, ինչ է արվել և այլն: Հնարավոր է՝ անազատության կամ վատ վիճակի մեջ հայտնված մեկը բացարձակապես չցանկանա, որ հանրությունը իմանա իր էպիլեպսիա կամ ՄԻԱՎ վարակակիր լինելու մասին, և անգամ եթե հարցազրույց տվող նրա հարազատը, բժիշկը հուզված պատմում է այդ մասին, լրագրողը պետք է կշռադատի՝ ինչ կտա այդ տեղեկատվությունը հանրությանը և ինչ վնաս կհասցնի տվյալ մարդուն ու նրա ընտանիքին: Չէ որ այդ մարդը, նրա հարազատները ապրում են կարծրատիպերով հարուստ հասարակությունում և հնարավոր է նյութի

¹⁴⁰ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349#11.29>

¹⁴¹ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդված:

հրապարակումը ոչ այնքան օգնի այդ հիվանդության բուժմանը, որքան խոչընդոտի «հերոսների» հասարակությունում սոցիալիզացմանը:

Այսպիսով, գաղտնիք կազմող տեղեկատվության հրապարակմանն առնչվող հարաբերությունների մի զգալի հատված, որին անդրադարձանք սույն աշխատանքում, առնչվում է ոչ թե իրավական, այլ զուտ վարքագծային հարցադրումներին և կարող է հստակեցվել բացառապես վարքագծային կարգավորումների հարթությամբ:

3.4. Պատվի և արժանապատվության պաշտպանության խնդիրը հայաստանյան առցանց լրատվամիջոցներում

Լրատվամիջոցներին և լրագրողների գործունեությունը կարգավորող հիմնական և կարևոր օրենքներից մեկը վերաբերում է պատվին, արժանապատվությանը, գործարար համբավին հասցված վիրավորանքի և զրպարտության հարցին:

Բոլոր միջազգային և ներպետական օրենքներով ամրագրված է՝ մարդու խոսքի ազատությունը կարող է սահմանափակվել պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով:

Լրագրողները մասնագիտական գործունեության, խոսքի ազատության իրացման ճանապարհին ամենից շատը հենց վիրավորանքի և զրպարտության համար են պատասխանատվության ենթարկվում: Իրականում, վիրավորանքի և զրպարտության սահմանները հեղհեղուկ են, դրա համար նախատեսված պատասխանատվությունն էլ՝ երբեմն ոչ իրավաչափ: Այժմ՝ ավելի մանրամասն օրենսդրական կարգավորումների, դատական պրակտիկայի և առկա խնդիրների մասին:

Մարդու իրավունքների Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածում¹⁴² նշված է, որ խոսքի ազատությունը ենթակա է սահմանափակման այլոց իրավունքներն ու հեղինակությունը հարգելու նպատակով: ՀՀ-ի մայր օրենքով՝ Սահմանադրությամբ ևս¹⁴³ ամրագրվել է՝ մարդու արժանապատվությունը՝ որպես նրա իրավունքների ու

¹⁴² <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870>

¹⁴³ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=21275>, հոդված 14

ազատությունների անքակտելի հիմք, հարգվում և պաշտպանվում է պետության կողմից:

Տարիներ ի վեր զրպարտությունը և վիրավորանքը քրեորեն պատժելի արարքներ են եղել, կարգավորվել են ՔՕ-ի 135-րդ և 136-րդ հոդվածներով: Այսօր էլ ՔՕ-ի 344-րդ հոդվածով¹⁴⁴ սահմանվում է դատավորին, դատախազին, քննիչին, հետաքննություն կատարող անձին կամ դատական ակտերի հարկադիր կատարողին զրպարտելը: Ըստ այդմ՝ այդ անձանց զրպարտելը՝ կապված նախնական քննություն վարելու, դատարանի դատավճռի, վճռի կամ դատական այլ ակտի կատարման հետ, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից երեք ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով:

Այս հոդվածի մասին մեզանում քիչ է խոսվել, քննարկվել, հնարավոր է՝ շատ լրագրողներ և խմբագիրներ տեղյակ էլ չլինեն դրանից, ինչի հետևանքով կարող են խնդիրների առաջ հայտնվել: Օրինակ՝ մեր տեղեկություններով՝ Գևորգ Կոստանյանի գլխավոր դատախազ աշխատած ժամանակ, երբ լրատվամիջոցներից մեկը գրել էր, թե վերջինս կապ ունի ՊՆ մատակարար ընկերությունների հետ, դատախազը զայրացել էր, խոստացել քրեական պատասխանատվության ենթարկել լրագրողին հենց այդ հոդվածի միջոցով: Նա անհապաղ գրություն էր ուղարկել ոստիկանության 6-րդ վարչություն՝ հանձնարարել քննություն սկսել, և ահա իրավապահները այցելել էին խմբագրություն, խմբագիրը անակնկալի էր եկել՝ իմանալով, որ իր արածը զրպարտություն է և դրա համար կարող են քրեական պատասխանատվության ենթարկել: Նա մի ներում-խնդրագիր էր գրել Կոստանյանին, հերքել հրապարակած նյութը ու այդպես գործ չէր հարուցվել: Փաստորեն՝ նրա փոխարեն կարող է հայտնվել յուրաքանչյուրը, ով համարձակություն կունենա իրավապահ համակարգի անձանց «անհիմն թթու» խոսք ասել:

Մինչև ապաքրեականացումը մյուս անձինք ևս նման պաշտպանվածություն ունեին, սակայն ապաքրեականացման արդյունքում խնդիրը տեղափոխվեց

¹⁴⁴ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=90942>

քաղաքացիաիրավական դաշտ: Այժմ, մեր տեղեկություններով, քննարկվում է նորից օրենքը քրեականացնելու հարցը:

Իսկ մինչ այդ նշենք, որ Եվրախորհրդի պահանջների արդյունքում 2010թ մարտին Հայաստանի ԱԺ-ն ընդունեց օրինագծերի մի փաթեթ, որը ներառում էր «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին», «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին» օրենքների նախագծերը: Նախագծերի հեղինակները կոալիցիոն երեք կուսակցությունների ներկայացուցիչներ էին՝ Հովհաննես Սահակյան (ՀՀԿ), Հովհաննես Մարգարյան (ՕԵԿ), Ռուբեն Գևորգյան (ԲՀԿ): Այս օրինագծերով նախատեսված էր զրպարտության և վիրավորանքի ապաքրեականացում, այսինքն՝ այդ օրինախախտումները Քրեական օրենսգրքի կարգավորման դաշտից տեղափոխվում էին Քաղաքացիական օրենսգրքի կարգավորման դաշտ: Փաթեթում հիմնականը «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքն էր: Առաջին ընթերցումից հետո ՀՀ ԱԺ պետաիրավական հարցերի մշտական հանձնաժողովը կազմակերպեց խորհրդարանական լսումներ: Այնուհետև ձևավորվեց աշխատանքային խումբ՝ նախագիծը լրամշակելու համար:

ԻԱՊԿ-ի զեկույցում նշվում է¹⁴⁵, որ առաջին ընթերցմամբ ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրինագծում «Վիրավորանք» ձևակերպման մեջ կար մի վտանգավոր դրույթ, որով վիրավորանք էր համարվում նաև կարծիքը կամ գնահատող դատողությունը: Ընդունված օրենքում, ԻԱՊԿ փորձագետների առաջարկությամբ, այն հանվել է, նաև ավելացվել է հետևյալը. «Սույն հոդվածի իմաստով հրապարակային արտահայտությունը տվյալ իրավիճակում և իր բովանդակությամբ կարող է չհամարվել վիրավորանք, եթե այն հիմնված է ստույգ փաստերի վրա կամ այն պայմանավորված է գերակշռող հանրային շահով»: Երկրորդ ընթերցման ներկայացված և ընդունված նախագծի ձեռքբերումներից է այն, որ

¹⁴⁵ <http://khosq.am/wp-content/uploads/ZEKUYC.-2.2010.pdf>

(դարձյալ ԶԼՄ փորձագետների պնդմամբ) ներառվեց զրպարտության և վիրավորանքի համար պատասխանատվությունից ազատելու դեպքերի վերաբերյալ դրույթը. վերջինս համապատասխանեցվեց «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքին: Այդ ձևակերպումն է՝ «Տեղեկություն հրապարակային ներկայացնողն ազատվում է վիրավորանքի կամ զրպարտության համար պատասխանատվությունից, եթե դա լրատվական գործակալության տարածած նյութի, այլ անձի հրապարակային ելույթի, պետական մարմինների պաշտոնական փաստաթղթերի, լրատվության այլ միջոցի կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործության բովանդակած տեղեկատվության բառացի կամ բարեխիղճ վերարտադրությունն է, և դա տարածելիս հղում է կատարվել աղբյուրին»: Ավելացվել է ևս մի կարևոր կետ, ըստ որի՝ անձը զրկվում է զրպարտության և վիրավորանքի համար սահմանված պաշտպանության միջոցներից, եթե նա մինչև դատարան դիմելը «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածով սահմանված կարգով պահանջել է իրականացնել հերքում և հրապարակել պատասխան, և զանգվածային լրատվության միջոցը կատարել է այդ պահանջը: Այսպիսով, բուռն քննադատությունների արժանացած օրինագծերի փաթեթն այս տեսքով համարվում է բավականին դրական: Այսուհանդերձ, թեպետ լրամշակումից հետո շատ մտահոգություններ փարատվել էին, սակայն, որոշ փորձագետների կարծիքով, քանի դեռ Քրեական օրենսգրքում մնում է 333-րդ («Սուտ մատնությունը») հոդվածը, որի ձևակերպումները քիչ են տարբերվում զրպարտությունից, ապա միշտ կա լրատվամիջոցներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վտանգը: Մտահոգություններ կան նաև՝ կապված դատական համակարգի անկատարության, այսինքն՝ օրենքի պրակտիկ կիրառման հետ:

Արդյունքում օրենքի ապաքրեականացումից հետո դատական հայցերի տարափ արձանագրվեց լրատվամիջոցների դեմ, հայցվորները այնպիսի խոշոր գումարներ էին պահանջում, որ լրատվամիջոցներին կանգնեցնում էին սնանկացման վտանգի առաջ: 2011 թ. 36 դատական գործեր եղան՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի առնչությամբ, հիմնականում, մի քանի միլիոն դրամի հասնող փոխհատուցման պահանջով: 2012 թ. ամբողջ ընթացքում լրագրողների և լրատվամիջոցների դեմ

վիրավորանքի և զրպարտության հիմքերով դատական հայցերը նվազել են. վարույթ է ընդունվել 16 այդպիսի հայց: 2013թ ընթացքում զգալիորեն աճեց ՁԼՄ-ների և լրագրողների դեմ (այդ թվում նաև՝ որպես երրորդ անձ) վիրավորանքի և զրպարտության հիմքերով դատական հայցերի քանակը. ԽԱՊԿ-ն արձանագրեց 24 այդպիսի դատական գործ: 2014թ. այդ թիվը կազմել է 17, 2015թ. ՁԼՄ-ների ներգրավվածությամբ 15 նոր դատական գործեր են ստացվել: Իսկ 2016թ. տարբեր դատարաններում վարույթ են ընդունվել ՁԼՄ-ների ու լրագրողների ներգրավվածությամբ 17 նոր դատական գործեր, որոնցից 14-ը վերաբերում են վիրավորանքին և զրպարտությանը¹⁴⁶:

2011թ. հոկտեմբերի 13-ին ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը դիմեց ՀՀ Սահմանադրական դատարան՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի (պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգի և պայմանների մասին)՝ ՀՀ Սահմանադրության 14-րդ հոդվածին, 27-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ և 3-րդ մասերին և 43-րդ հոդվածին համապատասխանության հարցը որոշելու խնդրանքով:

Նույն տարում՝ հոկտեմբերի 19-ին, Հայաստանում լույս տեսնող թերթերից ութի խմբագիրները համատեղ հայտարարությամբ դիմեցին¹⁴⁷ ՀՀ Սահմանադրական դատարան՝ կոչ անելով, մինչև ՄԻՊ-ի դիմումի վերաբերյալ վերջնական որոշման կայացումը, միջոցներ գործադրելու քաղաքացիական օրենսգրքի վիճարկվող հոդվածի գործնական կիրառումը կասեցնելու համար:

Նոյեմբերի 15-ին ՀՀ Սահմանադրական դատարանը, քննելով ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումը, եզրակացրեց¹⁴⁸, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածը համապատասխանում է ՀՀ Սահմանադրությանը:

¹⁴⁶ Երևանի մամուլի ակումբը առանձին գրքով հրատարակել է զրպարտության և վիրավորանքի գործերով հայաստանյան դատական պրակտիկայի վերլուծությունը, որտեղ անդրադարձել է ամենավիճահարույց խնդիրներին, հղումն այստեղ՝ http://ypc.am/upload/Analysis%20of%20Armenia%E2%80%99s%20Judicial%20Practice%20in%20Cases%20of%20Libel%20and%20Insult_arm.pdf: Դրանից բացի՝ Արա Ղազարյանը և Արտակ Զեյնալյանը ծեռնարկ են հրապարակել լրագրողների և փաստաբանների համար՝ վիրավորանք և զրպարտություն, որտեղ ներկայացրել են վիրավորանքի և զրպարտության գործերով մինչդատական և դատական վարույթների բոլոր ընթացակարգերը և դրանց շրջանակներում ընկած փուլերը, հղումն այստեղ՝ <http://www.osce.org/hy/yerevan/123447?download=true>:

¹⁴⁷ <https://www.yerkir.am/news/view/14232.html>

¹⁴⁸ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=72335>

Միաժամանակ 37 էջից բաղկացած որոշմամբ դատարանը ներկայացրեց իրավական մոտեցումներ, որոնք կարող են երաշխավորել նշված հոդվածի կիրառումը՝ բովանդակությանը համապատասխան: Այլ կերպ ասած՝ այս փաստաթուղթը կարող է կարևոր ուղեցույց դառնալ իրավակիրառության մեջ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի կիրառումը տարվա ընթացքում դարձավ իրավական, միաժամանակ՝ քաղաքական և տնտեսական ճնշման գործիք՝ առավելապես ընդդիմադիր լրատվամիջոցների դեմ: Այս իրավիճակի օրեցօր սրվելը մի շարք նախաձեռնությունների առիթ հանդիսացավ:

Մարտի 1-ին հինգ լրագրողական կազմակերպություններ, այդ թվում նաև՝ ԽԱՊԿ-ն, ՋԼՄ-ների դեմ դատական գործերի այս արշավի առնչությամբ հանդես եկան հայտարարությամբ¹⁴⁹՝ համապատասխան կոչեր ուղղելով ՀՀ ԱԺ-ին, դատական ատյաններին և ՋԼՄ-ներին:

Դատական այս գործերի ընթացքի առնչությամբ չափազանց մեծ էր ոչ միայն տեղական լրագրողական հանրության մտահոգությունը, այլև միջազգային տարբեր կառույցների դիտորդների և փորձագետների ուշադրությունը: Տեղի ունեցած բազմաթիվ հանդիպումների, սեմինար-քննարկումների ընթացքում շեշտադրվեց այն հանգամանքը, որ նման իրավիճակի առաջացմանն է նպաստել ոչ այնքան պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգին և պայմաններին վերաբերող ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածը, որքան մեր հանրության տարբեր շերտերի և հատկապես քաղաքական վերնախավի ներկայացուցիչների անհանդուրժողական վերաբերմունքն իրենց հասցեին հնչող ցանկացած քննադատության նկատմամբ: Սրան գումարվում է մեր երկրում դատական համակարգի անկախ չլինելու հանգամանքը, ինչի արդյունքում ՋԼՄ-ների դեմ հարուցված դատական այս գործերով վճիռներ կայացվում են՝ հիմնականում ի շահ իշխանական և/ կամ ֆինանսական լծակներով ծանր կշռող կողմի:

ՀՀ փաստաբանների պալատի խորհուրդը, մտահոգիչ համարելով այն իրավիճակը, որ ՋԼՄ-ների դեմ ներկայացվող հայցերում առկա են նաև փաստաբանի

¹⁴⁹Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի եռամսյակային զեկույց, հունվար -մարտ, 2011:

վարձատրության փոխհատուցման պահանջներ, որոնք տարվա առաջին ամիսներին քննվող գործերով միջինը կազմում էին 2 միլիոն ՀՀ դրամ, ապրիլի 15-ին հաստատեց պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման քաղաքացիական գործերով փաստաբանի ողջամիտ վարձատրությունը որոշելու կարգ¹⁵⁰:

Այս գործընթացները, փաստորեն, հանգեցրին այնպիսի մտահոգիչ իրավիճակի, որ օրինակ՝ լրատվամիջոցը առաջին ատյանի դատարանի կայացրած վճռի և վերադաս երկու ատյանների կողմից բողոքը մերժելու հետևանքով հայտնվեց տնտեսական դժվարին կացության մեջ, որ դիմեց հանրության աջակցությանը՝ պահանջված գումարը հանգանակելու համար:

Լրատվամիջոցների դեմ դատական այս գործընթացները միտում ունեն ֆինանսական կոլապսի մեջ գցելու առանց այն էլ դժվարին պայմաններում լրատվական գործունեություն իրականացնողներին և լռեցնելու հատկապես անցանկալի ԶԼՄ-ներին: Բացի այս՝ նման իրավիճակում առավել մեծանում է լրատվամիջոցներում ինքնագրաքննության վտանգը, ինչպես նաև ի հայտ են գալիս թաքնված գրաքննության տարրեր: Օրինակ՝ երբ պետական պաշտոնյան, լրատվամիջոցի դեմ հայց ներկայացնելով, միաժամանակ, որպես հայցի բավարարման պայման, պահանջում է արգելել տվյալ լրատվամիջոցին տեղեկատվություն տարածել առկա վեճի առնչությամբ՝ անտեսելով սահմանադրությամբ երաշխավորված իրավունքը, և դատարանը բավարարում է այդ պահանջը:

Այս օրենքի հետ կապված ԶԼՄ-ների գործունեությանը վերաբերող իրավական դաշտում կարևոր հստակեցում կատարվեց 2012թ. ապրիլի 27-ին ՀՀ վճռաբեկ դատարանի կայացրած նախադեպային որոշմամբ¹⁵¹, որով դատական այս ատյանը կանոնակարգեց ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի դրույթների կիրառումը (պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգի և պայմանների մասին): Սակայն այդ որոշման վերլուծական մասում առկա է երկու մտահոգիչ հանգամանք՝ կապված

¹⁵⁰ Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի 2011 թ. տարեկան զեկույց:

¹⁵¹ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=76836>

«տեղեկատվության աղբյուր» հասկացության սահմանափակման և տեղեկատվական վեճերի արտադատական լուծումները թերագնահատելու հետ:

Այսպիսով, ներկայացված վիճակագրությունից կարելի է եզրահանգել, որ 2010 թ. մայիսին վիրավորանքի և զրպարտության համար պատասխանատվության քրեական նորմերի ապաքրեականացումից հետո մեծ թվով քաղաքացիական հայցեր ներկայացվեցին դատարաններ, որոնք հիմնականում ուղղված էին լրագրողների և լրատվամիջոցների դեմ: Այդ շրջանում հայցվորները հակված էին ներկայացնելու փոխհատուցման խոշոր գումարային պահանջներ, որոնց մի մասը սկզբնական շրջանում բավարարվեցին դատարանների կողմից: Թվում էր, թե պատասխանատվության ապաքրեականացումը բացասական ազդեցություն կարող էր ունենալ լրատվամիջոցների ազատության վրա: Սակայն, կարճ ժամանակ անց ՀՀ Սահմանադրական դատարանը և ՀՀ Վճռաբեկ դատարանն ընդունեցին մի շարք նախադեպային որոշումներ, որոնցում կարևոր իրավական մեկնաբանություններ ու սահմանումներ տրվեցին վիրավորանքի և զրպարտության նյութաիրավական բովանդակության և կիրառության վերաբերյալ: Այդ մեկնաբանություններն ու սահմանումներն ընդունվեցին որպես պարտադիր նշանակություն ունեցող ուղեցույցեր և դրանք սկսեցին հետևողականորեն կիրառվել դատարանների և մյուս իրավակիրառողների կողմից: Արդյունքում, էապես նվազեցին լրատվամիջոցների ու լրագրողների դեմ բերված հայցերն ու դատական գործերը և հաստատվեց կայուն դատական պրակտիկա:

Այժմ ավելի մանրամասն Քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1. հոդվածի մասին¹⁵²: Օրենքի առաջին հոդվածով սահմանվում է, որ անձը, որի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորել են վիրավորանքի կամ զրպարտության միջոցով, կարող է դիմել դատարան՝ վիրավորանք հասցրած կամ զրպարտություն կատարած անձի դեմ: Իսկ ինչը կարող է համարվել վիրավորանք: Ըստ օրենքի՝ վիրավորանքը խոսքի, պատկերի, ձայնի, նշանի կամ այլ միջոցով պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորելու նպատակով կատարված հրապարակային արտահայտությունն է: Ընդ որում՝

¹⁵² <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=58945>

հրապարակային արտահայտությունը տվյալ իրավիճակում և իր բովանդակությամբ կարող է չհամարվել վիրավորանք, եթե այն հիմնված է ստույգ փաստերի վրա (բացառությամբ բնական արատների) կամ պայմանավորված է գերակա հանրային շահով (հոդվածի 2-րդ մաս):

Այստեղ կարևոր է շեշտել, որ եթե արտահայտությունը, հայտարարությունը հրապարակային եղանակով չի արվել, այսինքն երրորդ անձինք ներկա չեն եղել, ուրեմն դատարան չեք կարող դիմել: Կան իրավաբաններ, որոնք կարծում են, թե այս առումով օրենքում բաց կա, որը պետք է լրացնել: Այսինքն, արտահայտությունը վիրավորական համարվելու համար անհրաժեշտ է ցույց տալ երեք նախապայմանի առկայություն: Դրանք են.

- 1) արտահայտությունը պետք է կատարված լինի հրապարակային եղանակով,
- 2) արտահայտությունը պետք է լինի անձի պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը արատավորող,
- 3) արտահայտությունը պետք է կատարված լինի անձի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորելու նպատակով, դիտավորությամբ: Նշված պայմաններից որևէ մեկի բացակայությունը բացառում է վիրավորանքի առկայությունը:

Անձն ազատվում է վիրավորանքի կամ զրպարտության համար պատասխանատվությունից, եթե իր արտահայտած կամ ներկայացրած փաստացի տվյալները լրատվական գործակալության տարածած տեղեկատվության, ինչպես նաև այլ անձի հրապարակային ելույթի, պաշտոնական փաստաթղթերի, լրատվության այլ միջոցի կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործության բովանդակած տեղեկատվության բառացի կամ բարեխիղճ վերարտադրությունն են, և դա տարածելիս հղում է կատարվել տեղեկատվության աղբյուրին (հեղինակին) (հոդվածի 6-րդ մաս):

Բայց նախքան դատարան դիմելը, անձը կարող է դիմել տեղեկությունը տարածողին և պահանջել, որպեսզի նա հերքի տեղեկատվությունը (հերքման պահանջ) և/կամ հրապարակի ձեր պատասխանը (պատասխանի իրավունք): Երբեմն լրատվամիջոցին ներկայացվում է նաև ներողություն խնդրելու պահանջ, որին լրագրողները հեշտ չեն համաձայնում: Առանց նախապես հերքման կամ պատասխանի

պահանջ ներկայացնելու կարելի է դիմել դատարան, բայց այն ներկայացնելուց հետո պետք է սպասել պատասխանի:

Հերքման և/կամ պատասխանի իրավունքը և դրանց իրականացման կարգը սահմանվում է Ջանգվածային լրատվության մասին ՀՀ օրենքում: Քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1-րդ հոդվածի 10-րդ մասը սահմանափակում է կիրառում, եթե անձը պահանջել է հերքում, և դա կատարվել է, ապա նա այլևս չի կարող դիմել դատարան, դիմելու դեպքում հայցը կմերժվի:

Սրա իմաստն այն է, որ անձը չօգտվի իրավական պաշտպանության միաժամանակ երկու հնարավորությունից, ինչը պատասխանող կողմին (օրինակ՝ լրատվամիջոցին) կդնի անհամաչափ ծանր բեռի տակ, քանի որ հերքման և պատասխանի առկայության դեպքում համարվում է, որ անձը վերականգնել է իր խախտված իրավունքը:

Արդեն դատարան դիմելիս զրպարտության վերաբերյալ գործերով անհրաժեշտ փաստական հանգամանքների առկայության կամ բացակայության ապացուցման պարտականությունը կրում է պատասխանողը: Այն փոխանցվում է հայցվորին, եթե ապացուցման պարտականությունը պատասխանողից պահանջում է ոչ ողջամիտ գործողություններ կամ ջանքեր, մինչդեռ հայցվորը տիրապետում է անհրաժեշտ ապացույցներին (հոդվածի 4-րդ մաս):

Դատարան դիմելու ընթացակարգը

Պատվի և արժանապատվության պաշտպանությունը ունի ժամանակային սահմանափակում: Անկախ նրանից, թե դուք երբ եք իմացել տվյալ հրապարակման մասին, եթե հրապարակումից անցել է վեց և ավելի ամիս ժամանակ՝ դատարանը հայցը պետք է մերժի, եթե պատասխանողը հայցային վաղեմություն կիրառելու միջնորդություն է ներկայացրել: Զրպարտության և վիրավորանքի հայցային վաղեմության ժամկետը մեկ ամիս է՝ այն պահից, երբ անձին հայտնի է դարձել վիրավորանքի կամ զրպարտության մասին, սակայն ոչ ուշ, քան վիրավորանքի կամ զրպարտության պահից վեց ամսվա ընթացքում: Իհարկե կան բացառիկ դեպքեր՝ ծանր հիվանդություն, անօգնական վիճակ, անգրագիտություն և այլն, երբ հայցային

վաղեմության ժամկետի բացթողումը դատարանը կարող է հարգելի ճանաչել, վերականգնել հայցային վաղեմության ժամկետը և քննության առնել հայցի բովանդակությունն ու լուծում տալ վեճին: Օրինակ՝ Կոտայքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր Աշոտ Խաչիկյանը դատի էր դրվել «Հրապարակ» օրաթերթին «Շուտ հրաժարական տամ, որ բարձր թոշակ ստանամ» հոդվածի համար՝ պահանջելով թերթից հերքել հրապարակած տեղեկությունները և փոխհատուցել հասցված վիրավորանքի համար, սակայն դատարանը որոշեց, որ հրապարակված տեղեկություններն իրենց բովանդակությամբ և էությամբ չէին պարունակում վիրավորանքի կամ զրպարտության որևէ հատկանիշ, այլև որպես մերժման հիմք նշվեց նաև հայցային վաղեմության ժամկետը բաց թողնելը: Զարմանալի էր, որ դատական համակարգի ներկայացուցիչը հաշվի չէր առել այդ կարևոր հանգամանքը¹⁵³:

Վիրավորանքի և զրպարտության դեպքում ներկայացվելիք պահանջները

Վիրավորանքի դեպքում անձը կարող է դատական կարգով պահանջել հետևյալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը՝

1) հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել: Ներողություն խնդրելու ձևը սահմանում է դատարանը.

2) եթե վիրավորանքը տեղ է գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվության այդ միջոցով լրիվ կամ մասնակի հրապարակել դատարանի վճիռը: Հրապարակման եղանակը և ծավալը սահմանում է դատարանը.

3) սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև 1000-ապատիկի չափով փոխհատուցում վճարել (հոդվածի 7-րդ մաս):

Զրպարտության դեպքում անձը կարող է դատական կարգով պահանջել հետևյալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը՝

1) եթե զրպարտությունը տեղ է գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվության այդ միջոցով

¹⁵³ <http://www.hraparak.am/?p=155010&l=am/erek+hraparaky+erku+haxtanak+tarav>

հրապարակայնորեն հերքել գրպարտություն համարվող փաստացի տվյալները և (կամ) հրապարակել դրանց վերաբերյալ իր պատասխանը: Հերքման ձևը և պատասխանը հաստատում է դատարանը՝ ղեկավարվելով «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով.

2) սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև 2000-ապատիկի չափով փոխհատուցում վճարել (հոդվածի 8-րդ մաս): Եթե վիրավորելիս կամ գրպարտելիս հղում չի կատարվել տեղեկատվության աղբյուրին (հեղինակին), կամ տեղեկատվության աղբյուրը (հեղինակը) հայտնի չէ, կամ լրատվական գործունեություն իրականացնողը, օգտվելով տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու իր իրավունքից, չի հայտնում հեղինակի անունը, ապա փոխհատուցման պարտավորությունը կրում է վիրավորանքը կամ գրպարտությունը հրապարակային ներկայացնողը, իսկ եթե այն ներկայացվել է լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվական գործունեություն իրականացնողը (հոդվածի 9-րդ մաս):

Փոխհատուցման չափը սահմանելիս դատարանը հաշվի է առնում կոնկրետ գործի առանձնահատկությունները, ներառյալ՝

1) վիրավորանքի կամ գրպարտության եղանակը և տարածման շրջանակը.

2) վիրավորողի կամ գրպարտողի գույքային դրությունը: Սույն հոդվածի 7-րդ և 8-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում փոխհատուցման չափը սահմանելիս դատարանը չպետք է հաշվի առնի վիրավորանքի կամ գրպարտության հետևանքով պատճառված գույքային վնասը (հոդվածի 11-րդ մաս):

Անձն իրավունք ունի իրեն վիրավորանք հասցրած կամ գրպարտած անձից դատական կարգով պահանջելու վիրավորանքի կամ գրպարտության հետևանքով իրեն պատճառված գույքային վնասները, ներառյալ՝ ողջամիտ դատական ծախսերը և խախտված իրավունքների վերականգնման համար իր կատարած ողջամիտ ծախսերը (հոդվածի 12-րդ մաս):

Զրպարտության և վիրավորանքի գործերով պատասխանատվությունը կրում է տեղեկատվության աղբյուրը կամ հեղինակը: Իսկ այն դեպքերում, երբ տեղեկատվության աղբյուրը կամ հեղինակը հանդես է գալիս անանուն եղանակով կամ

կեղծ անհատական տվյալներով, դատավարության սուբյեկտը, այսինքն՝ պատասխանողը, այդ տեղեկատվության «տարածողն» է (այլ կերպ՝ հրապարակողը, արտատպողը կամ վերարտադրողը): Եթե արտահայտությունը կատարել է լրագրողը, հրապարակախոսը և այլն, ու այդ նյութը տպագրվել և/կամ հեռարձակվել է ԶԼՄ-ում, ապա հայցը պետք է ներկայացվի լրագրողի, հրապարակախոսի դեմ, ով անմիջականորեն հանդիսանում է արտահայտության հեղինակը:

Պատվին, արժանապատվությանը, գործարար համբավին հասցված վիրավորանքի, զրպարտության մասով առցանց լրատվամիջոցներում օրինակների պակաս չկա: Ավելին համացանցային լրատվամիջոցները լայն հնարավորություններ են տալիս: Օրինակ՝ երբեմն վիրավորանքը, զրպարտությունը հասցվում է համացանցային կայքերի մեկնաբանությունների դաշտում, սա լրիվ այլ կարգավորման տիրույթում է, հաջորդիվ կանդրադառնանք: Համացանցային լրատվամիջոցներում վիրավորանքի, զրպարտության «աղբյուրներից» մեկն էլ որևէ «ֆեյքի» կողմից սոցիալական ցանցում տարածված ստատուսը կարող է լինել, որը արտատպել է կայքը: Ըստ էության՝ աղբյուրին հղում կա, սակայն այլ հարց է, որ աղբյուրը «կեղծ» է, և մինչև վիրավորանքի, զրպարտության «զոհ» դարձած անձը դիմի համապատասխան մարմիններին, վայրկյանների ընթացքում հնարավոր է այդ հաշվեկշիռը ջնջվի: Մյուս տարբերակը՝ երբ անհայտ հասցեներից անանուն նամակներ են ուղարկում խմբագրություններ, իհարկե, բարեխիղճ լրատվամիջոցները դրանք միանգամից չեն արտատպում, փորձում են ճշտել նաև այլ աղբյուրից, սակայն բազմիցս ականատես ենք եղել, թե ինչպես են նման նամակները արագորեն տիրաժավորվում համացանցային լրատվամիջոցներում: Թվային դարաշրջանում, երբ ամեն երկրորդը չնչին գումարներով կարող է դոմեյն գնել և կայք ունենալ, մարդու պատիվը, արժանապատվությունը ամենօրյա վտանգի տակ է, քանի որ պատասխանատվության շեմը նվազել է: Մյուս կողմից էլ՝ վիրավորանքի, զրպարտության թիրախ դարձած անձինք հաճախ մտածում են՝ արժե՞ սկսել իրավական գործընթաց, մտնել դատական քաջքշուկների մեջ անհայտ մեկի հետ՝ նրան ակամայից հայտնի դարձնելով, թե պարզապես անտեսել և անցնել առաջ: Մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում

բազմաթիվ նման դատական հայցեր եղան կիսահայտնի լրատվամիջոցների դեմ՝ shame.am, hzham.am, gazeta.am, neonews.am:

3.5 Քրեական «քրոնիկոնը» և իրավական գնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում

Քրեական պատմությունները կամ առհասարակ «կրիմինալը», դժբախտ, դաժան դեպքերը համացանցային լրատվամիջոցների համար արագ և շատ ընթերցող հավաքելու աղբյուր են՝ ռեյտինգ:

Լրատվական քրոնիկոնն ամենապահանջված տեղեկատվությունն է եղել տարիներ շարունակ, իսկ համացանցի լայն կիրառումը ոչ միայն չնվազեցրեց ընթերցողի հետաքրքրությունը, այլև ստեղծվեց դեպքի վայրից ուղիղ կապով տեղեկատվություն տալու նոր մշակույթ:

Ամենօրյա մոնիթորինգը համացանցային լրատվամիջոցների շրջանում ցույց է տալիս, որ թուփ լուրերի սանդղակում սովորաբար հայտնվում են նման բովանդակությամբ լուրեր՝ զինվոր է զոհվել, կամրջից աղջիկ է նետվել, փեսան դաժանորեն սպանել է զոքանչին, եղբայրը քրոջը գտել է կախված վիճակում և այդպես շարունակ:

Այս լուրերը ամենևին էլ մտքի աշխատանք, վերլուծություն չեն պահանջում և ընթերցվելուց կարճ ժամանակ անց էլ մոռացվում են, քանի որ հերթական պատահարն է իր մասին հիշեցնում և կրկին դիտումներ ապահովում ընթերցողի հետաքրքրասիրության, նյարդերի հաշվին: Դրանցով լսարան ապահովող լրատվամիջոցների խմբագիրները և լրագրողները որպես «արդարացում» հաճախ նշում են, որ եթե անգամ իրենք նման ինֆորմացիա չտան, մրցակից լրատվամիջոցը կհաղորդի, և այդ դեպքում իրենք միայն կտուժեն: Իհարկե, կան լրատվամիջոցներ, ովքեր խուսափում են կամ հնարավորինս քիչ են հրապարակում «կրիմինալ» նյութեր, բայց խոստովանում են՝ դա ի հաշիվ ընթերցողի է: Նման լրատվամիջոցները կարողացել են սովորեցնել ընթերցողին իր մոտ նման «քրեական խրոնիկոն» չփնտրել՝

այսպիսով ունենալով քիչ, բայց «պատրաստված, ինտելեկտուալ» լսարան: Հրաժարվել նման ինֆորմացիաներից ոչ բոլոր լրատվամիջոցներն են կարող, բայց կարելի է և պետք է այս ամենը «մատուցել» գրագետ՝ առանց որևէ մեկի իրավունքը խախտելու, ցավ պատճառելու: Մեր ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ համացանցային լրատվամիջոցներում քրեական պատմությունների, դժբախտ դեպքերի լուսաբանումը վերածվում է սերիալի, մեկ, երկու նյութին հաջորդում են արդեն մյուս «սերիաները»՝ հետևյալ վերտառություններով՝ ինչ են պատմում հարևանները, ինչ երազանքներ ուներ զինվորը, երբ է վերջին անգամ խոսել ծնողների հետ և այլն:

Հաճախ դժբախտ դեպքերի լուսաբանման պատմությունները ուղեկցվում են իրավական անգրագետ տերմինոլոգիայով, անհարկի որակումներով: Համացանցային լրատվամիջոցներում բազում նյութեր կարելի է գտնել, որտեղ հեղինակները գրում են մարդասպան, մայրասպան, հանցագործ, ավազակ, գող և այլն՝ խախտելով ամենակարևոր սկզբունքներից մեկը՝ անմեղության կանխավարկածը:

Իհարկե, անմեղության կանխավարկածը միայն լրագրողները չեն խախտում, հաճախ ենք տեսնում, թե ինչպես իրավապահ համակարգի բարձրաստիճան ներկայացուցիչը որակումներ է տալիս¹⁵⁴:

Ըստ ՀՀ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածի¹⁵⁵՝ հանցագործության մեջ մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են իսկապես մեղադրյալի:

ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 1-ին մասը¹⁵⁶ նույնպես երաշխավորում է անձի անմեղության սկզբունքի պաշտպանությունը, քանի դեռ չկա ուժի մեջ մտած դատավճիռ, որով ապացուցված կհամարվի նրա մեղավորությունը:

Համաձայն Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիայի¹⁵⁷՝ յուրաքանչյուր ոք, երբ

¹⁵⁴ Մարտինյան Ի., Քրեական քրոնիկոնը և իրավական գնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում, «Արդարադատություն» գիտական հանդես, թիվ 40, Երևան, 2017, էջ 70-74:

¹⁵⁵ <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1>

¹⁵⁶ <http://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=90977>

¹⁵⁷ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870>

որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները, կամ իրեն ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի քննարկման դեպքում, իրավունք ունի գործի արդարացի հրապարակային դատաքննության՝ խելամիտ ժամկետում, օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարա նի կողմից՝ (հոդված 6, մա ս 1): Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործության մեջ, անմեղ է համարվում, մինչև որ նրա մեղավորությունը չապացուցվի օրենքին համապատասխան: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասով ևս հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի անմեղ համարվելու մինչև այն պահը, քանի դեռ նրա մեղքը օրինական կարգով չի հաստատվել հրապարակային դատական քննության միջոցով, որի ժամանակ նրան տրվում են պաշտպանության բոլոր հնարավորությունները:

Անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում ամենահայտնի դատական գործը Գյումրու նախկին քաղաքապետ Վարդան Ղուկասյանի փեսայի սպանության մեջ մեղադրվող Հարություն Սարգսյանի հայցն է ընդդեմ Գյումրու նախկին քաղաքապետ Վարդան Ղուկասյանի եւ վերջինիս գրասենյակի հայցի: Գործով երրորդ անձ էին ներգրավված լրատվամիջոցների հիմնադիրներ «Պանորամա ԷյԷմ» ՍՊԸ-ն, «Առավոտ օրաթերթ» ՍՊԸ-ն եւ լրագրող Անժելա Թովմասյանը: Հիշեցնենք, որ հայցը վարույթ էր ընդունվել 2013թ. սեպտեմբերի 2-ին: Հայցվորը վիճարկում էր իր անմեղության կանխավարկածը խախտած ու դրանով իսկ իր պատիվն ու արժանապատվությունը վիրավորած տեղեկությունները, որոնք եղել են հիշյալ գրասենյակի տարածած հայտարարության մեջ եւ հրապարակվել են «Panorama.am», «Aravot.am», «Hayeli.am», ինչպես նաեւ՝ «Aysor.am» կայքերում: Հայցապահանջն էր՝ վերջին երեք կայքերի միջոցով հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել¹⁵⁸: Դատարանը վճռել է Հարություն Սարգսյանի հայցն ընդդեմ Վարդան Ղուկասյանի եւ Վարդան Ղուկասյանի գրասենյակի, վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ չներկայացնող երրորդ անձինք՝ «Պանորամա ԷյԷմ», «Առավոտ օրաթերթ» ՍՊ ընկերությունների եւ

¹⁵⁸ Մանրամասները ԽԱՊԿ 2013, 2014 եւ 2015թ. տարեկան զեկույցներում, տե՛ս www.khosq.am կայքի «Զեկույցներ» բաժնում:

Անժելա Թովմասյանի՝ հրապարակայնորեն ներողություն խնդրելուն պարտավորեցնելու պահանջի մասին, մերժել: Փոխարենը Հարություն Սարգսյանի հայցն ընդդեմ «Ցայգ» հեռուստաընկերության բավարարվել է ամբողջությամբ: Հիշեցնենք. Հարություն Սարգսյանը 2013թ. հունվարի 23-ին հայցադիմում էր ներկայացրել՝ վիճարկելով «Ցայգի» «Ազդարար» լրատվական ծրագրի 2012թ. դեկտեմբերի 27-ի թողարկման ընթացքում ցուցադրված տեսանյութը, որտեղ հնչել է հետեւյալ արտահայտությունը. «...Հարություն Սարգսյանը «Մայր Հայաստան» հուշահամալիրի տարածքում առանձնակի դաժանությամբ սպանել էր Գյումրու նախկին քաղաքապետի դստեր նշանած Կարեն Եսայանին...»: Ըստ հայցվորի՝ իրեն մարդասպան անվանելով, խախտվել է անմեղության կանխավարկածը եւ վիրավորանք հասցվել իր անձին, ուստի նա պահանջում է պարտավորեցնել պատասխանողին հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել եւ վճարել 300 000 դրամ՝ որպես փոխհատուցում վիրավորանքի եւ զրպարտության համար: «Ցայգ» հեռուստաընկերությանը պարտավորվել է հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել Հարություն Սամվելի Սարգսյանից՝ 2012թ. դեկտեմբերի 27-ին հրապարակված տեքստում վիրավորանք եւ զրպարտություն պարունակող, հայցվորի պատիվը եւ արժանապատվությունն արատավորող, անձի անմեղության կանխավարկածի խախտմամբ զուգորդված՝ «առանձնակի դաժանությամբ սպանել էր» արտահայտության համար: Վճռվել է նաեւ՝ «Ցայգ» հեռուստաընկերությունից հոգուտ Հարություն Սարգսյանի բռնագանձել 300 հազար դրամ, որից 100 հազար դրամը՝որպես վիրավորանք հասցնելու, իսկ 200 հազար դրամը՝ որպես զրպարտելու հետեւանքով հայցվորին պատճառված ոչ նյութական վնասի փոխհատուցում:

Անմեղության կանխավարկածը հարգելու առումով խորհրդանշական է BBC-ին, երբ, օրինակ, ներքին կանոնադրությունն արգելում է եթերում ԻՊ-ի անդամներին անվանել «ահաբեկիչ»¹⁵⁹: Պատճառն այն է, որ այնպես չստացվի, թե լրատվամիջոցն իրեն դատավորի դեր է վերագրել, հատկապես երբ «ահաբեկչությունը» դժվար գնահատելի և, մյուս կողմից, գնահատական պարունակող հասկացություն է: «Ահաբեկիչ» բնորոշման փոխարեն BBC-ն իր լրագրողներին կարգադրել է գործածել

¹⁵⁹ <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3346760/Fury-BBC-refuses-call-ISIS-killers-terrorists.html>

«զինյալ» բնորոշումը, իսկ կոնկրետ ու ակնհայտ գործողությունների դեպքում՝ «պայթյունն իրականացրածը», «հարձակում գործածը», «առևանգիչը» և այլն:

Անմեղության կանխավարկածից զատ՝ համացանցային լրատվամիջոցներում իրավական տերմինների բազմաթիվ սխալ կիրառման դեպքեր կան: Ամենից տարածված սխալները փորձել ենք առանձնացնել: Օրինակ՝ հաճախ լրագրողները չեն տարբերում քաղաքացիական հայցը քրեական գործից, որոշումը՝ դատավճռից, դատական ատյանների առանձնացումը՝ առաջին ատյան, վերաքննիչ, վճռաբեկ, ՄԻԵԴ, ձերբակալումը՝ կալանավորումից, առհասարակ խափանման միջոց ասվածը, իրավաբանի, փաստաբանի, հանրային պաշտպանի տարբերությունը, կասկածյալ, մեղադրյալ, ամբաստանյալ, դատապարատյալ տարբերակումները և այլն: Մեր կարծիքով՝ խնդրի պատճառն այն է, որ առցանց մամուլում մեծամասամբ չկան իրավական թեմաներով մասնագիտացած, այդ ուղղությամբ գրող լրագրողները, այսօր այս դատական գործը կարող է մի լրագրող լուսաբանել, վաղը՝ մեկ ուրիշը՝ հաճախ անտեղյակ լինելով գործի նախապատմությանը: Իրավական տերմինների սխալ կիրառման պատճառներից է նաև այն, որ հիմնականում առցանց մամուլը, ունենալով օպերատիվության, նյութը առաջինը հաղորդելու խնդիր, ուշադրություն չի դարձնում նման կարևոր «մանրուքների» վրա, ինչն էլ հանգեցնում է իրավական անգրագիտության: Գրագետ ընթերցողը, որքան էլ գնահատի նյութը առաջինը հրապարակելու, օպերատիվ լինելու հանգամանքը, կարող է հիասթափվել՝ տեսնելով հրապարակման մեջ բազմաթիվ սխալներ:

3.6 Խոսքի ազատության սահմանափակումները, անձնական կյանքի գաղտնիության խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում

Լրատվամիջոցների և լրագրողների գործունեության հիմնաքարը արտահայտվելու, խոսքի ազատությունն է, ինչն էլ ընկած է բոլոր օրենքների հիմքում: Խոսքի ազատությունը այն կարևորագույն դրույթն է, իրավունքը, որով տվյալ երկիրը ներկայանում է աշխարհին և միջազգային կազմակերպությունները

քաղաքակրթությանը մոտենալու, զարգանալու ցուցիչը հենց դա են համարում: Խոսքի ազատության մակարդակը պայմանավորված է տվյալ երկրում տիրող քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական վիճակով, իհարկե, բոլոր ժամանակներում էլ իշխանությունները ձգտում են սահմանափակել այդ ազատությունը, սակայն տեղեկատվական հասարակության և նոր տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաների տարածման պարագայում այդ խնդիրը բարդանում է: Խոսքի ազատության սահմանափակումը իշխանություններին պետք է դժգոհ զանգվածներին լռեցնելու, բողոքի ձայնը չլսելու համար: Բայց դրա շահառուներին էլ ոչինչ չի մնում անել, քան իրենց սահմանադրական արտահայտվելու ազատությունը օգտագործելով բարձրաձայնել խնդիրները:

Խոսքի ազատության երաշխավորը ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածն է: «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Արգելվում է մարդուն հարկադրել հրաժարվելու իր կարծիքից կամ փոխելու այն: Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը, տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ պետական սահմաններից: Լրատվամիջոցների և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է»¹⁶⁰:

Միջազգային իրավական փաստաթղթերից արժե հիշատակել 1946թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր Վեհաժողովի ընդունած առաջին բանաձևերից մեկը, 1948թ. ընդունված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 19-րդ, ինչպես նաև՝ Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածները:

Մարդու իրավունքների եվրոպական համաձայնագիրն (այսուհետ՝ Եվրոպական կոնվենցիա) ընդունվել է 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին Հռոմում: Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը սահմանում է խոսքի ազատությունը¹⁶¹ նշելով վերջինիս հիմքերը: Այն է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է կարծիք ունենալու, տեղեկություններ և գաղափարներ ստանալու և տարածելու ազատությունը՝ առանց պետական մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից: Այս հոդվածը չի խոչընդոտում պետություններին սահմանելու

¹⁶⁰ <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution>

¹⁶¹ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870>

ռադիոհաղորդումների, հեռուստատեսային կամ կինեմատոգրաֆիական ընկերությունների արտոնագրում: Սակայն ցանկացած տիպի ազատություն նախևառաջ ենթադրում է որոշակի սահմանափակում: Խոսքի ազատությունը ևս բացարձակ չէ, և այն կարող է սահմանափակվել հոգուտ այլոց իրավունքների, պետական անվտանգության, դատական համակարգի անաչառ գործունեության պաշտպանության»: Ահա այս երեք հիմնական դրույթներն են Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված խոսքի ազատության սահմանափակման հիմքում: Ընդ որում՝ յուրաքանչյուր սահմանափակում գործադրելու համար պետք է առկա լինի 3 կարևորագույն հանգամանք՝ նախատեսված լինի օրենքով, ունենա օրինական նպատակ և անհրաժեշտ լինի ժողովրդավարական հասարակությունում:

Մարդու անձնական կյանքի իրավունքը սահմանվում է որպես «ինքն իր հետ մենակ մնալու իրավունք»: Այն մարդու կարևորագույն բնական իրավունքներից է, որը ձեռք է բերում ծննդյան պահից: Մասնավոր կյանքը մարդու անձնական կյանքի այն կողմն է, որին նա չի ուզում հաղորդակից դարձնել ուրիշներին: Մարդու կյանքի անձնական գաղտնիքը իր անձի և ընտանիքի մասին այն բոլոր տեղեկություններն են, որոնք նա ցանկանում է գաղտնի պահել բոլորից (երբեմն նաև իր ընտանիքի անդամներից): Անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունք ունեն բոլորն առանց բացառության՝ երեխաները, հաշմանդամները, բանտարկյալները, զինծառայողները: Այս իրավունքը ենթադրում է, որ առանց մարդու գիտության, համաձայնության կամ թույլտվության ոչ ոք իրավունք չունի նրա կյանքի մասին տեղեկություններ հավաքել, տարածել, հրապարակել¹⁶²:

Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը¹⁶³ սահմանում է անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքը. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական և ընտանեկան կյանքի նկատմամբ հարգանքի, բնակարանի անձեռնմխելիության և նամակագրության գաղտնիության իրավունք»:

Իսկ ՀՀ-ում անձնական կյանքի մասին օրենք չի գործում, որը բարդացնում է անձնական կյանք հասկացության մեկնաբանությունը և այդ իրավունքի սահմանները

¹⁶² Տե՛ս ԶԼՄ և օրենսդրություն, Շուշան Դոյրոյան, Երևան, 2007թ, էջ 20:

¹⁶³ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870>

որոշելը¹⁶⁴: Անձնական կյանքի իրավունքը պաշտպանող և այդ իրավունքը որպես ազատ արտահայտվելու իրավունքի սահմանափակման հիմք ամրագրող դրույթներ են պարունակում ՀՀ Սահմանադրությունը և մի շարք օրենքներ:

ՀՀ Սահմանադրության 23-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի հարգվի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքը: Առանց անձի համաձայնության նրա վերաբերյալ չի կարելի հավաքել, պահպանել, օգտագործել կամ տարածել այլ տեղեկություններ, քան նախատեսված է օրենքով: Արգելվում է անձին վերաբերող տեղեկությունների օգտագործումն ու տարածումը, եթե դա հակասում է տեղեկությունների հավաքման նպատակներին կամ չի նախատեսված օրենքով: Յուրաքանչյուր ոք ունի պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում իրեն վերաբերող տեղեկություններին ծանոթանալու իրավունք: Այս հոդվածն արգելում է նաև խախտել անձի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական և այլ հաղորդումների գաղտնիության իրավունքը: Այն կարող է սահմանափակվել բացառապես դատարանի որոշմամբ¹⁶⁵: Անձնական կյանքի գաղտնիության երաշխիքներ են պարունակում նաև ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը¹⁶⁶, 2002թ. հոկտեմբերի 8-ին ընդունված «Անհատական տվյալների մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածը:

Անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքի պաշտպանության նկատառումով լրագրողների տեղեկություն ստանալու իրավունքը սահմանափակող նորմ կա 2003թ. սեպտեմբերի 23-ին ընդունված «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում, 8-րդ հոդված: 2003թ. դեկտեմբերի 13-ին ընդունված «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի («Լրատվության ոլորտում խոսքի ազատության իրավունքի սահմանափակումները») առաջին կետով արգելվում է այնպիսի տեղեկատվության տարածումը, որը խախտում է մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը: Միևնույն ժամանակ, նույն օրենքում ասվում է, որ «գաղտնի տեսաձայնագրմամբ ձեռք բերված, ինչպես նաև մարդու անձնական և

¹⁶⁴ Տե՛ս ԶԼՄ և օրենսդրություն, Շուշան Դոյրոյան, Երևան, 2007թ, էջ 21-22:

¹⁶⁵ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=75780>

¹⁶⁶ Նույն տեղում, ՀՀ սահմանադրություն:

ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկությունների տարածումը թույլատրվում է, եթե դա անհրաժեշտ է հանրային շահերի պաշտպանության համար»:

Այս սահմանումներից դատելով՝ լրագրողի աշխատանքը հակասում է անձնական կյանքի իրավունքին, սակայն այստեղ որպես հակակշռող իրավունք գործում են արտահայտվելու ազատությունը, մասնագիտական պարտքը, հասարակության տեղեկացված լինելու իրավունքը:

Արտահայտվելու ազատությամբ համացանցային լրատվամիջոցներում շատ հաճախ խախտվում են մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները՝ ի մասնավորի անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքը: Անձնական կյանքի գաղտնիության խնդիրը խիստ արդի է հատկապես համացանցային լրատվամիջոցներում, քանի որ նոր տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաները ըստ էության վերացրել են սահմանները, մարդկանց մասին տեղեկատվությունը դարձել է բաց և հասանելի լրագրողների համար:

Գերմանիայի Բունդեսթագի փորձագետ Նիլս Լեոպոլդը նշում է¹⁶⁷, որ համացանցում անձնական կյանքի գաղտնիությունը պահպանելը բարդ է: «Հիմա ավելի արդիական են համակարգչային պլատֆորմները, որոնք ստեղծել են մասնավոր այնպիսի հզոր ընկերություններ, ինչպիսիք են Microsoft-ը, Google-ը: Նրանք ասում են, որ չափազանց կարևոր է անձնական տվյալների պաշտպանությունը, քանի որ դրանով է պայմանավորված մարդկանց վստահությունը ժամանակակից տեխնոլոգիաների նկատմամբ: Այսպիսով, նրանք ուզում են պաշտպանել իրենց բիզնեսը: Մի փոքր ավելի բարդ է անհատական խնդիրը: Անձնական կյանքի գաղտնիության պահպանումն ապահովում է ինքնության զգացողությունը, և մարդն այնպիսի տպավորություն է ստանում, որ նա, կարծես, վերահսկում է ինչ-որ բան: Մարդիկ ուզում են իրենք վերահսկեն իրենց կյանքը: Տվյալների պաշտպանության քաղաքական կողմը հետևյալն է. ոստիկանությունը չպետք է անընդհատ հսկողություն սահմանի անհատի վրա՝ հետևելով նրան: Սա ժողովրդավարական չէ: Պետք է լինի հստակ օրենք, որը կհամապատասխանի թե՛ Սահմանադրությանը, թե՛ Եվրոպական Միության կանոններին»:

¹⁶⁷ Տե՛ս «Նոր և այլընտրանքային մեդիա, էթիկական և իրավական խնդիրներ», 2012թ , Երևան, էջ 69:

Մեկ հետաքրքիր դիտարկում ևս. փորձագետը նշում է, որ համացանցային կոնֆլիկտների մեծ մասն ամբողջ աշխարհում վերաբերում է անձնական տվյալների պաշտպանությանը: Այսօր սոցիալական կայքերը շատ են միջամտում անձնական կյանքին, և այդ պատճառով փորձ է արվում ինչ-որ հսկողություն սահմանել: «Ինտերնետում ամեն ինչ գրանցվում է, ստեղծվում են կայքեր, որոնք գրավում են օգտատերերին, ապահովում են նրանց շփումը, և այդպիսով տեսնում են, թե ով ինչ է անում, և գրանցում են նրանց յուրաքանչյուր գործողություն: Նրանց «քիզնեսի» տարադրամը՝ օգտագործողների մասին տվյալներն են: Մարդիկ այսօր ավելի շատ շփվում են նման կայքերի միջոցով, որոնք, օգտագործելով այդ շփումը, հավաքում են ցանկացած տեսակի ինֆորմացիա մարդկանց վերաբերյալ: Նրանք շահագրգռված են ունենալ որքան հնարավոր է շատ ինֆորմացիա մարդկանց մասին: Սոցիալական կայքերը, ինչպես օրինակ Facebook-ը, այնքան մոտիկից են հետևում մարդկանց, որ այստեղ գաղտնիության մասին խոսելն ավելորդ է: Գերմանիան փորձել է պարտադրել Եվրամիությանը ավելի խիստ կանոններ սահմանել անձնական տվյալների պաշտպանության հարցում: Իհարկե, օրենքն անհրաժեշտ է, սակայն մարդիկ ևս պետք է կարողանան օգտագործել տեխնոլոգիաները պաշտպանության համար: Գաղտնիության հետ կապված կան յոթ ոսկե կանոն.

1. իրավական հիմքեր, օրենքներ,
2. տվյալ մարդու թույլտվությունը, ում տվյալները պահպանվում են,
3. հստակ նպատակ դրանք պահպանելու համար,
4. տվյալների պահպանության համաչափության սկզբունքը,
5. թափանցիկության սկզբունքը,

6. տվյալները պահպանող ծառայությունը պետք է ապահովի տվյալների պաշտպանությունը,

7. վերահսկողություն անկախ մարմնի կողմից:

Մեր համոզմամբ՝ անձնական կյանքը լուսաբանելու հարցը թե իրավական, թե էթիկական կարգավորման տիրույթում է, քանի որ այս առումով ՀՀ օրենսդրության մեջ դեռ բաց տեղեր կան: Առհասարակ՝ անձնական կյանքի գաղտնիության առումով հայտնիները նվազ պաշտպանված են, քանի որ պետք է միշտ հաշվի առնեն

հետաքրքրությունը իրենց անձի նկատմամբ, իրենց կյանք ներխուժելու ցանկությունը, այսինքն՝ դա հայտնիության գինն է, որ պետք է վճարեն:

Անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքը պաշտպանվածության տարբեր աստիճան ունի հանրության տարբեր խմբերի մոտ: Թե իրավական նորմերով, թե էթիկայի կանոններով սահմանված է, որ հասարակ քաղաքացիները շատ ավելի պաշտպանված են: Համացանցային դարաշրջանում ոչ միայն ավելի հաճախակի են դարձել պաշտոնյաների անձնական կյանք ներխուժելու դեպքերը, այլև թիրախում են հայտնվել նաև հասարակ քաղաքացիները, ինչը առավել մտահոգիչ է: Ամեն օր ականատես ենք լինում, թե ինչպես ինքնասպանություն գործած կամ բանակում մահացած զինվորները, նրանց կյանքը, ընտանիքը դառնում են համընդհանուր նյութերի և քննարկումների թեմա: Օրինակ՝ մահացած զինվորի, ծննդկանի, սպանված կամ ինքնասպանություն գործած անձի դեպքում լրատվամիջոցները սոցիալական ցանցերում գտնում են նրանց լուսանկարները, գրառումները եւ հրապարակում: Ի՞նչ է տալիս սա ընթերցողին, դժվար է ասել, բայց հաստատապես ցավ է պատճառում նրա հարազատներին, ովքեր ամեն կայք բացելիս տեսնում են իրենց հարազատի լուսանկարը: Այս առումով կարելի է արձանագրել, որ եթե համացանցային լրատվամիջոցները ստիպում են պաշտոնյաներին ավելի զուսպ լինել, ամեն տեղ չգնալ եւ չլուսանկարվել, ապա հասարակ քաղաքացիները ավելի շատ տուժում են:

Անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքի խախտումը ոչ միայն լինում է լուսանկարի կամ տեսանյութի տեսքով, այլեւ հաճախ ուղեկցվում է նաեւ նմանատիպ տեքստով: Օրինակ՝ աղջիկ է ինքնասպան եղել կամ անհետացել, իրավապահ համակարգի աղբյուրները հայտնում են, որ պատճառը սերն է երիտասարդի նկատմամբ կամ ոչ ավանդական սեռական կողմնորոշումը, ինչ անել՝ գրել, թե չգրել: Լրագրողները պատճառաբանում են, որ գրելով փորձում են հասարակության ուշադրությունը սեւեռել այդ խնդրի վրա, հետազայում կանխել նմանատիպ դեպքերը: Թե նման նյութեր հրապարակելով քանի դեպք է կանխվել, որեւէ հաշվարկ կամ վիճակագրություն չկա: Բայց միանշանակ է, որ նման պատմություններով, «շարքային նյութներների» անձնական կյանք մտնելով՝ լսարան հավաքելով մեծ վնաս է հասցվում նրա հարազատներին, տվյալ անհատին, ով դեռ պետք է գտնվի ու

շարունակի ապրել հայ ավանդական հասարակությունում: Այսպիսով՝ առցանց լրատվամիջոցներում աշխատող լրագրողները պետք է հաշվի առնեն՝ շարքային քաղաքացիների անձնական կյանքը ներխուժելիս պետք է առաջնորդվել «մի վնասիր» սկզբունքով, իսկ պաշտոնյաներին կարելի է վնասել որպես հակակշիռ ունենալով հանրային շահը:

Նշենք, որ ՀՀ Քրեական օրենսգրքի մի շարք հոդվածներ պատասխանատվություն են նախատեսում անձի մասնավոր կյանքի իրավունքը ոտնահարելու համար: Օրենսգրքի 144-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում հետևյալ հանցագործությունների դեպքում. «Մարդու անձնական կամ ընտանեկան գաղտնիք համարվող տեղեկություններն առանց նրա համաձայնության օգտագործելը կամ հրապարակային ելույթներով, հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործություններով կամ լրատվության միջոցներով այդպիսի տեղեկություններ տարածելը կամ հավաքելը կամ պահելը, եթե դրանք նախատեսված չեն օրենքով՝ պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ մեկից երկու ամիս ժամկետով»¹⁶⁸: Նույն օրենսգրքի 146-րդ հոդվածով սահմանվում է անձի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հեռագրական կամ այլ հաղորդումների գաղտնիությունը խախտելը, որը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկից հարյուրապատիկի չափով: Եթե արարքը կատարվել է պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկից երեքհարյուրապատիկի չափով, կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ երկուսից հինգ տարի ժամկետով, կամ կալանքով՝ մեկից երկու ամիս ժամկետով¹⁶⁹: Մինչև 2017թ. Հայաստանում դեպքեր չեն արձանագրվել լրագրողներին անձնական կյանք ներխուժելու համար պատասխանատվության ենթարկելու համար, ինչը պայմանավորված է թե՛ օրենսդրական ոչ հստակ կարգավորմամբ, թե՛ ազգային մենթալիտետի

¹⁶⁸ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110893>

¹⁶⁹ Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110893>

հանգամանքով, երբ ցանկանում են մոռացության մատնել իրենց մասին տարածված ինֆորմացիան, քան բարձրաձայնելով՝ ամեն անգամ թարմացնել այն:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Համացանցին վերաբերող իրավական ակտերը մեզանում մի քանիսն են, որոնք հիմնականում վերաբերում են համացանցով հրապարակային և անհատական ծանուցումներին, տվյալների հաղորդմանը, ինտերնետ հասանելիության ծառայությունների մատուցման սակագներին ու պայմաններին և այլն: Դրանց մի մասը անուղղակի կարգավորումներ են, որոնք բխում են քաղաքացիաիրավական հարաբերություններից՝ վիրավորանք և զրպարտություն, հեղինակային իրավունք և այլն:

2. Թեև «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում համապատասխան փոփոխություններ են արվել, այնուհանդերձ, համացանցային լրատվամիջոցներում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած արդի խնդիրներից է գրագողությունը: Վերջինս բխում է համացանցի բնույթից, որը դժվար կառավարելի, ինքնակարգավորվող միջավայր է: Այստեղ չկան աշխարհագրական սահմաններ, ինչը թույլ է տալիս հեղինակային իրավունքի միջամտություն կատարել տվյալ պետության տարածքից դուրս և չկրել պատասխանատվություն:

3. Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման խնդիրը հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում դեռ լիովին լուծում չի գտել: Հայկական լրատվական կայքերի մի մասը չունի մեկնաբանությունների դաշտ, խուսափում է իրավական խնդիրներից և քաշքշուկներից: Բայց սա լավագույն տարբերակը չէ, քանի որ մեկնաբանությունների դաշտը ոչ միայն ընթերցող գրավելու միջոց է, այլև տեղեկատվության աղբյուր:

4. Ներկայումս հայրենական մեդիայի, մասնավորապես՝ համացանցային լրատվամիջոցների բնորոշ հատկանիշներից մեկը անանուն աղբյուրների հղմամբ լուրերի տարածումն է, ինչը գրավիչ է դարձնում նյութը, սակայն որոշակի չափով կասկածի տակ է դնում տեղեկատվության իսկությունը: Երբեմն անանուն աղբյուրին

վկայակոչելով տեղեկատվություն հաղորդելը արդարացված է, քանի որ պարզվում է, որ տեղեկատվությունը հավաստի է, սակայն աղբյուրի բացահայտման դեպքում այդ անձի անվտանգության համար կարող են սպառնալիքներ ստեղծվել: Աղբյուրների հետ շփվելիս լրագրողի առաջնահերթ պարտականությունն է՝ ինֆորմացիան ճշտել նաև 2-րդ, 3-րդ աղբյուրից՝ ապատեղեկատվությունից խուսափելու համար:

5. Լրատվամիջոցներին և լրագրողների գործունեությունը կարգավորող հիմնական օրենքներից մեկը վերաբերում է պատվին, արժանապատվությանը, գործարար համբավին հասցված վիրավորանքի և զրպարտության հարցին: Բոլոր միջազգային և ներպետական օրենքներով ամրագրված է. մարդու խոսքի ազատությունը կարող է սահմանափակվել պատվի և արժանապատվության պաշտպանության նպատակով: Հայաստանյան կայքերում վիրավորանքի և զրպարտության սահմանները հեղինակույթ են, դրա համար նախատեսված պատասխանատվությունը՝ երբեմն ոչ իրավաչափ:

6. Քրեական պատմությունները կամ առհասարակ «կրիմինալ», դժբախտ, դաժան դեպքերը համացանցային լրատվամիջոցների համար արագ և շատ ընթերցող հավաքելու աղբյուր են՝ ռեյտինգ: Հաճախ պատմությունները ուղեկցվում են իրավական ոչ գրագետ եզրաբանությամբ, անհարկի որակումներով: Կան լրատվամիջոցներ, ովքեր խուսափում են կամ հնարավորինս քիչ են հրապարակում «կրիմինալ» նյութեր, բայց խոստովանում են՝ դա ի հաշիվ ընթերցողի է: Ոչ բոլոր լրատվամիջոցներն են ի վիճակի հրաժարվելու նման ինֆորմացիաներից, բայց կարելի է և պետք է այս ամենը «մատուցել» գրագետ՝ առանց որևէ մեկի իրավունքը խախտելու:

9. Լրատվամիջոցների և լրագրողների գործունեության հիմնաքարը արտահայտվելու, խոսքի ազատությունն է, որը պետք է հավասարակշռվի և որոշ դեպքերում անհրաժեշտորեն սահմանափակվի մարդու անձնական կյանքի իրավունքով: Այն լուսաբանելու հարցը թե իրավական, թե էթիկական կարգավորման տիրույթում է, քանի որ այս առումով ՀՀ օրենսդրության մեջ դեռ բաց տեղեր կան: Համացանցային դարաշրջանում ավելի հաճախակի են դարձել պաշտոնյաների անձնական կյանք ներխուժելու դեպքերը, ավելին՝ թիրախում են հայտնվել նաև հասարակ քաղաքացիները, ինչը մտահոգիչ է:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրելով կարգավորման և ինքնակարգավորման հիմնախնդիրները հայաստանյան առցանց մեդիայում՝ հանգել ենք հետևյալ եզրակացությունների.

1. Համացանցային լրագրության առաջացմամբ լրատվության ոլորտի իրավական կարգավորման առջև նոր խնդիրներ և մարտահրավերներ են ծառացել: Դրանք առնչվում են ինչպես լրատվական ռեսուրսները համացանցային մյուս ռեսուրսներից առանձնացնելու, այնպես էլ համացանցում հեղինակային իրավունքի պահպանման, գրագողության բացառման, օգտատերերի մեկնաբանությունների համար առցանց ԶԼՄ-ների պատասխանատվության, կեղծ էջերի գործունեության և այլ հիմնախնդիրների: Հայաստանում այս ոլորտը կարգավորող օրենսդրական գլխավոր փաստաթուղթը 2003-ին ընդունված «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքն է, որը, սակայն, իրավահարաբերությունների ներկա պահանջները չի բավարարում:

2. Ինքնակարգավորման իրական փուլը մեկնարկել է 2010-ից: Համացանցային ԶԼՄ-ների դաշտում առաջ եկած շատ խնդիրներ էթիկական կարգավորման ոլորտ են անցնել, մշակվել է «Առցանց լրագրողի վարքականոնը», առցանց մի շարք լրատվամիջոցների խմբագիրներ, համատեղ հայտարարությամբ հանդես գալով, առաջարկել են գործունեության համընդհանուր կանոններ, որոնք հնարավորություն կտան միաժամանակ կարգավորելու խնդրահարույց փոխհարաբերությունները, խուսափելու խոսքի ազատության սահմանափակումներից:

3. Համացանցային լրատվամիջոցներում առկա խնդիրները լուծելուն են կոչված նաև ինքնակարգավորման մեխանիզմները՝ մամուլի խորհուրդները, մամուլի օմբուդսմենը, լրագրողական կազմակերպություններն ու լրագրողական միությունները, խմբագրական կոլեգիան, էթիկայի կանոնագրերը: Հատկապես կառանձնացնեինք վերջին տարիներին Հայաստանում ստեղծված երկու կառույցները՝ Դիտորդ մարմինը և Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդը: ԴՄ-ը հիմնականում անդրադառնում է քաղաքացիների բողոքներին ԶԼՄ-ների հրապարակումների վերաբերյալ ու եզրակացություններում հենվում է ընդունած Վարքականոնի վրա: ՏՎԽ-ն հիմնականում կարծիք է հայտնում իր նախաձեռնությամբ և այն գործերի վերաբերյալ,

որոնք հայտնվել են դատարանում: Այդ կարծիքը ձևավորվում է օրենքների ու միջազգային իրավական նորմերի հիման վրա:

4. Հայաստանյան առցանց մեդիայում սնկի պես ստեղծվում և տարածվում են կայքեր, որոնք «մարդ-լրատվամիջոց» են, դրանց հատուկ են անանուն, անստորագիր նյութեր, չստուգված տեղեկություններ, սոցիալական ցանցերում ֆեյքերի անունից տարածված գրառումներ: Էթիկական կանոնների խախտման դեպքեր հանդիպում են անգամ կայացած առցանց լրատվամիջոցներում, որոնց մի մասը անփութության, չիմացության, շտապողականության արդյունք է: Ամենատարածվածներն են՝ մարդու անձնական կյանք ներխուժելը, «գողացված» և «վատ» լուսանկարները, անանուն աղբյուրների հայտնած լուրերը և այլն: Հայաստանում էթիկայի սկզբունքների պահպանման համար կազմակերպությունների, առանձին մարմինների գործունեությունը առկա խնդիրները ամբողջովին չի լուծում:

5. Կարգավորման առումով չլուծված շատ հարցեր կան մեկնաբանությունների դաշտում: Հայկական լրատվական կայքերի մի մասը չունի մեկնաբանությունների դաշտ՝ դրանով իսկ խուսափելով իրավական խնդիրներից և քաջքշուկներից: Սա լավագույն տարբերակը չէ, քանի որ մեկնաբանությունների դաշտը ոչ միայն ընթերցող գրավելու միջոց է, այլև տեղեկատվության աղբյուր:

6. Թեև «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում համապատասխան փոփոխություններ են արվել, այնուհանդերձ, համացանցային լրատվամիջոցներում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած արդի խնդիրներից է գրագողությունը: Վերջինս բխում է համացանցի բնույթից, որը դժվար կառավարելի, ինքնակարգավորվող միջավայր է: Այստեղ չկան աշխարհագրական սահմաններ, ինչը թույլ է տալիս հեղինակային իրավունքի միջամտություն կատարել տվյալ պետության տարածքից դուրս և չկրել պատասխանատվություն:

7. Ներկայումս հայրենական մեդիայի, մասնավորապես՝ համացանցային լրատվամիջոցների բնորոշ հատկանիշներից մեկը անանուն աղբյուրների հղմամբ լուրերի տարածումն է, ինչը գրավիչ է դարձնում նյութը, սակայն որոշակի չափով կասկածի տակ է դնում տեղեկատվության իսկությունը: Երբեմն անանուն աղբյուրին վկայակոչելով տեղեկատվություն հաղորդելը արդարացված է, քանի որ պարզվում է,

որ տեղեկատվությունը հավաստի է, սակայն աղբյուրի բացահայտման դեպքում այդ անձի անվտանգության համար կարող են սպառնալիքներ ստեղծվել: Լրագրողների հետևողական ջանքերի, միջազգային արձագանքի շնորհիվ չունեցանք դատարանով աղբյուրի բացահայտման նախադեպ, իսկ ամենակարևորը՝ ՍԴ-ն հստակ առանձնացրեց այն կետերը, երբ կարելի է պահանջել, որ բացահայտվի տեղեկատվության աղբյուրը:

8. Լրատվամիջոցների և լրագրողների գործունեության հիմնաքարը արտահայտվելու, խոսքի ազատությունն է, որը պետք է հավասարակշռվի և որոշ դեպքերում անհրաժեշտորեն սահմանափակվի մարդու անձնական կյանքի իրավունքով: Այն լուսաբանելու հարցը իրավական և էթիկական կարգավորման տիրույթում է, քանի որ այս առումով ՀՀ օրենսդրության մեջ դեռ բաց տեղեր կան: Համացանցային դարաշրջանում ավելի հաճախակի են դարձել պաշտոնյաների անձնական կյանք ներխուժելու դեպքերը, ավելին՝ թիրախում են հայտնվել նաև հասարակ քաղաքացիները, ինչը մտահոգիչ է:

9. Պատվի, արժանապատվության, գործարար համբավի պաշտպանությանը այսօր լուրջ խնդիր է առցանց լրատվամիջոցներում: Օնլայն տիրույթում վիրավորանքի և զրպարտության առումով անձը նվազ պաշտպանված է, քանի որ նման տեղեկությունները կարող են տարածվել «ֆեյք» օգտատերերի կողմից, անանուն հասցեներից և արագ հեռացվել: Հաճախ նման տեղեկություններ տարածողներին հայտնաբերելը այդքան էլ հեշտ չէ, առավել եւս՝ պետք է հաշվի առնել՝ արժե սկսել իրավական գործընթաց՝ անհայտ մեկի դեմ՝ նրան ակամայից հայտնի դարձնելով, թե պարզապես անտեսել եւ անցնել առաջ: Դրանով են պայմանավորված մեր ուսումնասիրած ժամանակահատվածում բազմաթիվ առցանց լրատվամիջոցների դեմ ներկայացված դատական հայցերը Քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածի հիմքով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Հայերեն

1. **Ավետիսյան Ա.**, Համացանցային զանգվածային լրատվամիջոցներ. Ձևավորումը և զարգացումը Հայաստանում //Ատենախոսություն բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար// Երևան 2015, 194 էջ:
2. **«Արտիկլ 19»**, Ջանգվածային լրատվության միջոցներ, Օրենքներ և պրակտիկա, Երևան, 1999, 190 էջ:
3. **«Արտիկլ 19»**, Տեղեկատվության ազատության մասին օրենքի մոդել, Երևան, 2001թ հունիս
4. **Բայադյան Հ.**, Նոր մեդիա և ժուռնալիստական կրթություն //Ժուռնալիստիկա (Տեսության և պատմության հարցեր) Պրակ Ի//, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 21-27:
5. **Բերտրան Ժան-Կլոդ**, Մամուլի ազատության պաշտպանության երաշխիքներ, Լրատվական էթիկայի և պատասխանատվության համակարգեր, Երևան, 2000, 209 էջ:
6. **Գալստյան Դ., Հակոբյան Լ.**, Տպագիր և առցանց մամուլի առանձնահատկությունները Հայաստանում //«21-րդ ԴԱՐ» թիվ 5 (51)//, Երևան, 2013, էջ 5-13:
7. **Դոյդոյան Շ.**, Սահմանադրությունը մամուլի ազատության երաշխավոր, Երևան, 2001, 113 էջ:
8. **Դոյդոյան Շ.**, ԶԼՄ և օրենսդրություն, Երևան, 2007, 217 էջ:
9. **Դոյդոյան Շ.**, Տեղեկատվության ազատության իրավական կարգավորումը, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, Երևան, 2005
10. **Դոյդոյան Շ.**, Ինչպես օգտագործել «Տեղեկատվության ազա-տության մասին» ՀՀ օրենքը, ուղեցույց լրագրողների համար, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 2-րդ հրատարակություն, 2006:
- 11.**Ջանգվածային տեղեկատվության բնագավառը Եվրոպայի խորհրդի փաստաթղթերում**, Երևան, 2003, 258 էջ:

12. **Ժուռնալիստիկա, Տեսության և պատմության հարցեր**, Պրակ Ա, Երևան, 2000, 252 էջ:
13. **Ժուռնալիստիկա, Տեսության և պատմության հարցեր**, Պրակ Դ, Երևան, 2003, 245 էջ:
14. **Ժուռնալիստիկա. տեսության և պատմության հարցեր**, Պրակ Է, 2006թ, Երևան, 99 էջ
15. **Իրավունք, էթիկա և մասնագիտական հմտություններ հետաքննող լրագրողների համար**, Երևան, 2008, 226 էջ:
16. **Լավագույնը ցանցում**. առցանց լրագրողի ուղեցույց (խմբ.՝ Սուրեն Դեհերյան), Երևան, Ասողիկ 2013, էջ 92 (էջ 125):
17. **Լեոնարդ Ռեյ Թիլ, Ռոն Թեյլոր**, Դեպի խմբագրություն, Ժուռնալիստիկայի ներածություն, Երևան, 2005, 286 էջ:
18. **Հովհաննիսյան Ա.**, Զանգվածային լրատվության միջոցները և նրանց խնդիրների կարգավորումը օրենսդրությամբ, խմբ.՝ Լիանա Մարության, Կատյա Քրիստինա Պլատե, Երևան Կոնրադ Ադենաուեր հիմնադրամ, 2010, էջ 8 (էջ 58):
19. **Մամուլը և ժողովրդավարությունը**, Երևան, 2001:
20. **Մելվին Մենչեր**, Լրագրության հիմունքներ, Երևան, 2005, 435 էջ:
21. Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական հռչակագրի 10-րդ հոդվածի առնչությամբ կայացրած դատական որոշումների մասին Եվրախորհրդի հաշվետվություն, Երևան, 2003
22. Մարդու իրավունքների վերաբերյալ ՀՀ մասնակցությամբ միջազգային պայմանագրեր, փաստաթղթերի ժողովածու, Գիրք Ա, Երևան, 2001:
23. **Մարտինյան Ի.**, Հեղինակային իրավունքի պաշտպանության հիմնախնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում, Կրթությունը և գիտությունը Արցախում, Երևան, թիվ 3-4, 2016, 8 էջ:
24. **Մարտինյան Ի.**, Ինքնակարգավորման խնդիրները հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում, Արդարադատություն, Երևան, թիվ 1 (36), 2017, 5 էջ:

25. **Մարտինյան Ի.**, Քրեական «Քրոնիկոնը» և իրավական գնահատականների խնդիրը համացանցային լրատվամիջոցներում, Արդարադատություն, Երևան, թիվ 5 (40), 2017, 4 էջ:
26. **Մարտինյան Ի.**, Մեկնաբանությունների դաշտի կարգավորման խնդիրը հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում, Գավառի պետական համալսարան, գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, թիվ 4, 2017, 9 էջ:
27. **Մարտինյան Ի.**, Ավանդական և նոր մեդիա, մրցակցություն և համակեցություն, Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի լրատու, Երևան, 2017, 7 էջ:
28. **Մարտինյան Ի.**, Մոբիլոլոգիա. ազդեցությունը և հետևանքները Հայաստանում, Կաճառ գիտական տարեգիրք, Երևան, 2017, 8 էջ:
29. Մեդիա օրենսդրություն ձեռնարկ (թարգ. Ք. Սողկյան, խմբ. Հ. Մանսուրյան), Երևան, ԱՄՆ պետական դեպարտամենտ, 2010, 100 էջ:
30. **Մկրտչյան Ա.**, Նոր տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաները և ժուռնալիստիկան //Ատենախոսություն բանասիրական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի համար// Երևան, 2004, 151 էջ:
31. Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ (գլխ. խմբ. Ն. Մարտիրոսյան), Երևան 2012, էջ 128
32. **Պետրոսյան Վ. Գ.**, Ժուռնալիստական էթիկա. հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, Երևան, 2012, 107 էջ:
33. **Պետրոսյան Վ. Գ.**, «Օրենսդրության և ժուռնալիստական էթիկայի փոխհարաբերության հարցի շուրջ», Բանբեր Երևանի համալսարանի, 3/126/, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2008, էջ 178-183:
34. **Պետրոսյան Վ. Գ.**, «Էթիկական կանոնագրերի ստեղծումը և կիրառումը Հայաստանում», Կանթեղ, Գիտական հոդվածների ժողովածու 1/38/, 'Ասողիկ' հրատարակչություն, Երևան, 2008, էջ 63-67:
35. **Պետրոսյան Վ. Գ.**, «Հեղինակային և հարակից իրավունքների օրենսդրական կարգավորումը Հայաստանում», Ժուռնալիստիկա. տեսության և պատմության հարցեր, Պրակ ԺԲ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2012, էջ 149-153:

36. **Պետրոսյան Վ. Գ.**, «ԶԼՄ ինքնակարգավորում և կարգավորում», Երևան 2014թ, էջ 46
37. **Ռոլանդ Դե Վոլկ**, Օնլայն Ժուռնալիստիկա, Երևան, 2003, էջ 200:
38. Սոցիալական մեդիան տեղեկատվության աղբյուր հայաստանյան լրատվամիջոցների համար. ձևավորվող ստանդարտներ և կիրառվող պրակտիկա (Հայաստանյան մեդիա աշխատակիցների հարցումների և լրատվամիջոցների դիտարկումների արդյունքներ), Երևան, 2014, 53 էջ:
39. Ուսումնական ծրագրեր համալսարանների ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետների համար, Երևան, 2002, էջ 93
40. Ուսումնասիրություն «Ինտերնետի հայկական տիրույթում բովանդակության զարգացման մասին», Լրագրողներ հանուն ապագայի ՀԿ, Երևան, 2012, 52 էջ:
41. Քաղաքական պայքարը և լրագրողի մասնագիտական բարոյականությունը, Երևան, 2000, 155 էջ:
42. Ձեռնարկ լրագրողների և փաստաբանների համար, Ա.Ղազարյան, Ա. Զեյնալյան, Երևան, 2014թ, էջ 46
43. Վիրավորանքի և զրպարտության գործերով Հայաստանի դատական պրակտիկայի վերլուծություն, Երևանի մամուլի ակումբ, Երևան, 2012թ, էջ 54:

Ռուսերեն և անգլերեն

1. **Авраамов Д. С.**, Профессиональная этика журналиста, **М., 1999**,
2. **Апресян Р. Г.**, Гусейнов А. А., Этика: Энциклопедический словарь, М., 2001, 308с.
3. **Ворошилов В.**, Журналистика: Учебник, Санкт-Петербург, Изд-во В.А. Михайлова 2000, стр. 56 (стр. 336).
4. **Защита журналистских источников:** сравнительное законодательство и юриспруденция, Артикль 19, Апрель, 1995, 153 с.
5. **Информационное право**, учебник, Бачило, Лопатин, Федотов, С. Петербург, 2001.
6. **Интернет-СМИ:** теория и практика / под ред. М. М. Лукиной/, Москва, Аспект Пресс 2010, 348 стр.

7. **Кастельс М.**, Галактика интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. /пер. с английского А. Матвеева, под ред. В.Харитонов/, Екатеринбург, У-Фактория 2004, стр. 13-14 (стр. 328)
8. **Лукина М., Фомичева И.**, СМИ в пространстве Интернета, Москва, Изд. фак. журналистики МГУ, 2005, 89 стр.
9. **Лазутина Г. В.**, Профессиональная этика журналиста, М., 2002, 206 с.
10. **Муратова Н.**, Интернет-Сми как отдельный вид в системе средств массовой информации: лексическое и этимологическое обозначение понятия. //Филологические науки. Вопросы теории и практики, №2 (6)//, Тамбов, Грамота 2010, стр. 118 (стр. 118-120)
11. **Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ** / Ред. А.Улен и М.Стоун. - Вена:
12. **Профессиональная этика журналиста**, Фонд защиты гласности, М., 2002, 470 с.
13. **Рассолов И.**, Право и интернет. /2-е издание/, Москва, Норма, 2009, 383 стр.
14. **Рихтер А.**, Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики, Москва, Издание ЮНЕСКО, 2011, стр. 241.
15. Самоуправления журналиста, М., 2001, 152 с.
16. **Теплюк В. М.**, Этика журналистского творчества, М., 1980, 210с.
17. **Этика СМИ**, ИТД КноРус, М., 2003, 257 с.
18. **Castells M.**, The rise of network society, second edition, Singapore, Markono Print Media Pte, 2010 625 p.
19. **David Gordon, John Michael Kittross**, Controversies in media ethics, 2-ed edition, Longman, New York, 1998, 316 pages.
20. **De Wolk R.** Introduction to Online Journalism: Publishing News and Information, Boston, Allyn and Bacon 2001,
21. **Deuze M.**, The web and its journalism: considering the consequences of different types of newsmedia online //new media & society 5 (2)// SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2003, pp. 203-230

22. **Clifford G. Christians, Kim B. Rotzoll, Mark Fakler.** Media Ethics. Longman Ink. NY, 1987, 307 pages.
23. **International research and Exchanges Board.** «A journalism handbook», Washington, 2006, p36.
24. **Freedom of Information: A Comparative Legal Study** by Toby Mendel, UNESCO 2003, Paris.
25. **Freedom of Information**, Herbert Brucker, New York, 2002.
26. **Kent R. Middleton, Bill F. Chamberlin**, The law of Public Communication, Longman, 1992, էջ 309:
26. **McQuail D.**, Mass communication theory, London, SAGE Publications Ltd, 2000, 621 p.
27. **Media and Democracy**, Council of Europe Publishing, 1998.
28. **Media Ethics**, 4th Edition, London, 2002, 312 pages.
29. **Media lawyers as Factors in the Ethical Decisions of Journalists**, NY, p. 204.
30. **Multimedia, interactive and hypertextual features in divergent online news platforms:** An exploratory study of Flemish online news by Michaël Opgenhaffen /First Monday, Volume 16, Number 3 - 7 March 2011/
31. **Patel A.**, The Survival of the Newspaper in the Digital Age of Communication, New York University, 2010, 50 p.
32. **Philip Patterson and Lee Wilkins**, Media ethics: Issues and Cases, 4th ed., p. 25.
33. **Online Journalism: A Basic Text**, Cambridge University Press India 2006, pp. 284

ԷԹԻԿԱՅԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐԵՐ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ

Էթիկայի կանոնագրեր

«Առավուտ» օրաթերթի էթիկայի կանոնագիր:

ԵՊՀ, Էթիկայի կանոնագիր, Երևան, ընդունված 2002–03 թթ.ուս.տարում:

Երևանի մամուլի ակումբի էթիկայի կանոնագիր, Երևան, 1995:

Իրավական թեմաներ լուսաբանող լրագրողի վարքագծի կանոնագիրը, Երևան, 2002:

Իրավական ուղեցույց հեռարձակողների համար, Երևան, 2004, 203 էջ:

Լրագրողների ավստրալիական ընկերակցության 1984թ. էթիկայի կանոնագիրք, հոդված 1-ին, ՀՀ իրավաբանների միության «Իրավական գիտելիքներ լրագրողներին» դասընթացի նյութեր, ԱՄՆ իրավաբանների (ABA/CEELI), Երևան, 1999:

Հայաստանի ժուռնալիստների միության անդամի էթիկայի կանոնագիր, Երևան:

Հետաքննող լրագրողների ընկերակցության էթիկայի կանոնագիր, Երևան, 2002:

Кодекс профессиональной этики журналиста (принят 1 съездом журналистов СССР на конфедеративной основе 24 апреля), 1991г., статья 2.14.

Իրավական ակտեր

ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», Երևան, 2003:

ՀՀ օրենքը «Զանգվածային լրատվության մասին», Երևան, 2003:

ՀՀ օրենքը Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին, Երևան 1996:

ՀՀ պետական գաղտնիքի շարքը դասվող տեղեկությունների ցանկը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության 1998թ. մարտի 13-ի թիվ 173 որոշում:

ՀՀ օրենքը Անհատական տվյալների մասին, Երևան, 2002:

ՀՀ օրենք Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին, 2000:

ՀՀ օրենք Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին, 1996:

ՀՀ Սահմանադրություն, 2005:

ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, Երևան, 2005:

ՀՀ Քրեական օրենսգիրք, 2003:

ՀՀ Քրեական դատավարության օրենսգիրք, 1998:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, 1998:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա, Հոդված 10, 1953:

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, 1966:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի հանձնարարական (2003)13 «Լրատվամիջոցներով քրեական դատավարությունների վերաբերյալ տեղեկատվություն տարածելու մասին»:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի հանձնարարական Rec (2002)2
«Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության վերաբերյալ»:

Օրիուսի կոնվենցիա, 1998:

Закондательство Российской Федерации о СМИ, серия «Журналистика и Право»,
выпуск 2, М., 1996, 24 с

ԻՆՏԵՐՆԵՏԱՅԻՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

Երևանի մամուլի ակումբ- <http://ypc.am/?lang=hy>

Տեղեկատվական վեճերի խորհրդ-<http://www.idcarmenia.am/hy>

Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն- <http://www.mediainitiatives.am/node/1277>

Հայաստանի ժուռնալիստների միություն- <http://www.uj.am/>

Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, զեկույցներ- www.khosq.am

Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն- www.foi.am

«Լրագրողներ հանուն ապագայի» հ/կ կայք- <http://www.jnews.am/a-gateway-to-jff>

«Մարդու իրավունքները Հայաստանում» նախաձեռնության կայք-
<http://hra.am/hy/point-of-view/2013/05/23/editors>

Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողով- <http://www.psrc.am>

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ- <http://www.noravank.am>

www.medialaw.ru (այստեղ կարելի է ձեռք բերել ԱՊՀ բոլոր երկրների ԶԼՄ
գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերը)

www.arlis.am, www.genproc.am, www.parliament.am-օրենքներ, իրավական ակտեր
www.circle.am, <http://www.internetworldstats.com>, <https://www.socialbakers.com>,
<http://www.banman.am>, <http://www.alexa.com>-վիճակագրական կայքեր

www.freedominfo.org, www.accessinfo.org, www.foiadvocates.net, www.rsf.org,
www.gdf.ru, www.medialaw.ru, www.article19.org, www.legalresearch.ch,
www.ceu.hu/legal/legaldir.html, www.cpj.org, www.freedomforum.org www.icfj.org,
www.uark.edu/depts/comminfo, www.cps.org/dox/home.html, www.epic.org/freespeech,
www.freeexpression.org, www.freespeech.org, www.mediaaccess.org, www.ncac.org 203,
www.evartist.narod.ru, www.library.cjs.ru, www.newsombudsmen.org, www.poynter.org,

<http://www.agbnielsen.am>, <http://www.techmanage.net>-ոլորտին առնչվող տարբեր կազմակերպությունների կայքեր

Լրատվամիջոցներ

«Հրապարակ» և hraparak.am
yerkir.am կայք, նախկինում տպագրվում էր նաև «Երկիր» թերթը
«Առավոտ» և aravot.am
«Ժամանակ» և 1in.am
«Ժողովուրդ» և armlur.am
«Հայկական ժամանակ» և armtimes.am
«Զորրորդ իշխանություն» թերթը և chi.am
«168 ժամ» թերթ և 168.am
hetq.am, որոշ ժամանակ լույս տեսավ նաև «Հետք» շաբաթաթերթը
«168 ժամ» և 168.am
«Ազատություն» ռադիոկայան և azatutyun.am
«Ազգ» 1991թ
«Իրավունք» 1998թ,
«Իրատես de facto», 2008թ
«Հայոց աշխարհ», 1998թ
«Հայաստանի Հանրապետություն», 1998թ
<http://nt.am/> 1996, հունվարի 2
<http://asbarez.com/> 1997, հուլիսի 5
<http://panarmenian.net/arm> 2000, ապրիլի 2
<http://media.am/> 2000թ. հոկտեմբերի 11
<http://www.mediamax.am> 2001, սեպտեմբերի 9
<http://www.7or.am/> 2002, հունվարի 1
<http://www.a1plus.am/> 2002, փետրվարի 6
<http://lurer.com/> 2003, հունիսի 7
<http://www.newsarmenia.ru> 2005, դեկտեմբերի 2
<http://www.lragir.am/> 2005, դեկտեմբերի 12

http://www.hhpress.am/	2006, նոյեմբերի 6
http://www.panorama.am/	2006, դեկտեմբերի 7
http://hayeli.am/	2007, նոյեմբերի 16
http://www.tert.am/	2007, դեկտեմբերի 14
http://www.irates.am/	2008, հունիսի 3
http://www.aysor.am/	2008, հոկտեմբերի 20
http://www.ankakh.com/	2009, հունիսի 11
http://www.slaq.am/	2009, հուլիսի 27
http://news.am/	2009, դեկտեմբերի 7
http://armenpress.am/arm/	2009, դեկտեմբերի 19
http://www.times.am/	2010,
http://www.medialab.am	2010, ապրիլի 10
http://www.henaran.am	2010, ապրիլի 18
http://www.1tv.am/	2010, ապրիլի 23
http://mamul.am/	2011, ապրիլի 7
http://defacto.am/	2011, մարտի 14
http://www.top-news.am/	2011, մարտ
http://www.zham.am/	2011, ապրիլի 18
http://top-news.am/	2011, մայիսի 11
http://civilnet.am/	2011, սեպտեմբերի 21
http://razm.info/	2011, հոկտեմբերի 2
http://www.newsinfo.am	2012,
http://www.hottv.am	2012,
http://asekose.am/	2012,
http://blognews.am/arm/	2012, հունվարի 19
http://www.ilur.am/	2012, օգոստոսի 31
http://araratnews.am/	2013, սեպտեմբերի 17
http://lratvakan.am/	2012, սեպտեմբերի 1
http://www.bbc.co	

<http://www.reuters.com>

<http://www.todayszaman.com>

[http://rus.ruvr.ru /](http://rus.ruvr.ru/)

<http://www.vedomosti.ru/>

<http://www.huffingtonpost.com>